

СУХАНШИНОСӢ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
РӮДАКИИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
2023, №2

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
РУДАКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
2023, №2

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF
SCIENCES OF TAJIKISTAN
2023, №2

ДУШАНБЕ – 2023

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

2023

№ 1

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
РӯДАКӢ

*Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.*

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Дабири масъул
Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
хучраи 26, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»,
тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм 7-уми
сентябри соли 2017 таҳти № 023/ МҶ-97 сабти
ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:

Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвасти АМИТ, д.и.ф.),
Султон Ҳасан БАРОТЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ҲОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРӢН (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИӢН (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СӢФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдуҳолиқ НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.),
Беҳрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),

Ҳайати мушавара: Масъуди МИРШОҲӢ (Фаронса),
Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ АКБАРШОҲ
(Ҳинд), Александр ҲЕЙЗЕР (Олмон), Садрӣ
САӢДИЕВ (Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, 2022.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризишавандаи КОА-и назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА Федератсияи Россия
(17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

Научный журнал

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Редакционная коллегия:

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Ответственный секретарь
Лутфулло ШАРИФЗОДА

Фарангис Шарифзода (директор ИЯЛ НАНТ),
Носирджон Салими (академик НАНТ, д.ф.н.),
Султон Хасан Баротзода (член-корр. НАНТ,
д.ф.н.),
Сайфиддин Назарзода (член-корр. НАНТ,
д.ф.н.),
Сахидод Рахматуллозода (член-корр. НАНТ,
д.ф.н.),
Абдунаби Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Олимджон Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
Равшан Рахмони (д.ф.н. проф.),
Умриддин Юсуфов (д.ф.н.),
Хоким Каландариён (д.ф.н.),
Джамиля Мурувватиён (д.ф.н.),
Шодимухаммад Суфизода (д.ф.н.),
Абдухолик Набиев (к.ф.н.),
Абдуламин Мажнунов (к.ф.н.),
Азиз Мирбобоев (к.ф.н.),
Бехрузи Забехулло (к.ф.н.),
Сайфиддин Мирзоев (к.ф.н.),
Шамсиддин Мухаммадиев (к.ф.н.),

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана, каб.
26, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992
37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в каталоге «Почтаи точик» -
77755

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Редакционный совет: Франсис Ришар (Франция),
Шариф Шукуров (Россия), Али Акбаршоҳ (Индия),
Александр Гейзер (Германия), Садри Садиев
(Узбекистан).

Журнал зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан 15 апреля
2012 г. за № 0098/мч, перерегистрирован 12
ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября 2017
г. за № 023/мч-97.

Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана, 2022.

Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при
Президенте Республики Таджикистан и ВАК
Российской Федерации (17.07.2023, №2498).

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor
Askar HAKIM
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov ABDURAHMON,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Lutfullo SHARIFZODA

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Subscription Index in «Pochtai Tojik» 77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ МЧ- 97

Editorial team:

Farangis SHARIFZODA (Director of the ILLAR NAST)
Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST)
Sulton Hasan BAROTZODA (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST)
Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST)
Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)
Olimjon KHOJAMURODOV (d.ph.s., professor)
Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)
Umriddin YUSUFOV (d.ph.s.)
Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)
Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)
Shodimuhammad SUFIZODA (d.ph.s.)
Abdulamin MAJUNOV (c.ph.s.)
Abdulkholig NABIEV (c.ph.s.)
Aziz MIRBOBIEV (c.ph.s.)
Behruzi ZABEHULLO (c.ph.s.)
Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)
Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)

International iditorial colleague: Masoud MIRSHOHI (France), Sharif SHUKUROV (Russia), Ali AKBARSHOH (India), Alexander HEIZER (Germany), Sadri SADIEV (Uzbekistan)

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2022

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (17.07.2023, No. 2498).

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Мирзоев С. Хусусиятҳои калимасозии лексемаи «ван» дар забони ягнобӣ.....	6
Собирҷонов С. Вижагиҳои сохторию маъноии ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволи дар забони адабии муосири тоҷикӣ.....	19
Қодирова С., Истамова Ш. Корбурди ибораҳои исмии изофии қолаби исму сифати асли дар романи «Гардиши Девбод»-и Абдулҳамид Самад.....	34
Тӯраев Б. Сарнавишти чанде аз ҷойномҳои суғдӣ аз нигоҳи Тӯракул Зеҳнӣ.....	45
Истамова Ш. Хусусиятҳои ҷумлаи яктаркибаи номуайяншахс дар романи «Гардиши Девбод»-и Абдулҳамид Самад.....	55

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Исрофилниё Ш. Мақоми хирад ва огоҳӣ дар «Дебача»-и «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ.....	70
Саидҷаъфаров О. Ғиғонӣ ва равиши ғиғониёна дар рушду такомули ғазали форсӣ.....	78
Суфизода Ш.З. Зарурати равиши таҳқиқ дар пешбурди пажӯҳиши илмӣ.....	89
Юсуфӣ У. Баррасии матни ду ҷопи «Даҳоику-ш-шеър»-и Тоҷулҳаловӣ.....	97
Саидхоча Б. Андешаҳои давлатмехвар ва миллатсоз дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода.....	106
Асозода Ҳ. Масъалаҳои тарбияи фарзанд аз нигоҳи Мир Сайид Алии Ҳамдонӣ.....	113
Усмониён Н. Ҳаёт ва эҷодиёти Меҳринисо Бобобекова.....	121
Раҳмонов М. Ҳаёт ва эҷодиёти Мирзо Адиб.....	131
Раҳматуллоева З. Романи «Бангии шумо»-и Манну Бҳандарӣ ва ҳикояи «Пиндор»-и Сорбон.....	142

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Исмоилов Ф. Баррасии вариантҳои ривояти «Чилдухтарон».....	158
---	-----

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

УДК 491.55

ХУСУСИЯТҲОИ КАЛИМАСОЗИИ ЛЕКСЕМАИ «ВАН» ДАР
ЗАБОНИ ЯҒНОБӢ

Сайфиддин Мирзоев

Институту забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Забони яғнобӣ идома ва ё яке аз гӯйшҳои забони сӯғдӣ буда, ба гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ дохил мешавад. Ин забон ҳам мисли забонҳои дигари шарқии эронии Тоҷикистон, аз ҷумла гурӯҳи забонҳои помирӣ бехатту алифбо мебошад ва зери хатари нобудӣ қарор дорад. Бино бар ин, омӯзиш ва пажӯҳиши маводи ин забонҳо масъалаҳои муҳим ва судманд мебошад.

Дар ин мақола танҳо роҷеъ ба хусусиятҳои калимасозии лексемаи **ван** «дароз» дар забони яғнобӣ маълумот дода мешавад. Инчунин, дар мақола бори нахуст нақши ин лексема дар сохтани калимаҳои мураккаб бо бархе аз узвҳои бадан, мансубият ва ҳиссаҳои нутқдоштаи ҷузъҳо, доираи густариш ва истифодаи онҳо, ба кадом гурӯҳи ҷомеа (одамон) тааллуқ доштанишон мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор гирифтааст.

Аҳаммияти баррасии вожаҳои мураккаби бо лексемаи **ван** «дароз» таркибёфта дар он инъикос меёбад, ки бештари онҳо дар маънои маҷоз ба кор мераванд.

Таҳлил ва таҳқиқи сохторию маъноии вожаҳои мураккаби бо лексемаи **ван** «дароз» таркибёфта аз ҷанд ҷиҳат дорои аҳаммияти илмӣ мебошад, ки муҳимтарини онҳо иборат аз инҳост:

1. Бештари вожаҳои мураккаби тавассути **ван** корбастгардида ба маънои маҷоз ба кор рафта, дар забони яғнобӣ мафҳуми сиррӣ доранд.

2. Ба маънои сиррии бархе аз ҷунин навъи калимаҳо ҳатто бештари яғнобиҳо, бавижа насли ҷавони имрӯза сарфаҳм намераванд. Аз ин рӯ, шарҳу тавзеҳи ин баҳши калимаҳо на танҳо барои мардуми ғайр, ҳатто барои ҳуди яғнобиҳо низ хеле муҳим ва боарзишу судманд арзёбӣ мебошад.

3. Аҳаммияти дигари омӯзишу баррасии калимаҳои мураккаб бо решаи **ван** сохташуда бори нахуст дар шакли як мақолаи мукамали илмӣ ба риштаи пажӯҳиш даромадааст.

4. Ҳамаи ҷузъҳои бо вожаи **ван** ба вучудодада калимаҳои хоси яғнобӣ буда, дар ташаккули захираи луғавии забони яғнобӣ нақши муҳимро бозидаанд, ки таҳқиқи онҳо мувофиқи матлаб мебошад.

5. Бархе аз ин навъ калимаҳо таърихи қадим дошта, имрӯз низ дар забони яғнобии муосир дар ҳамон шаклу маъно ҳифз гардида, дар гуфтори

яғнобиҳо истифодаи фаровон доранд, ки ин масъала ҳам яке аз вижагиҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Зарурати интиҳоб ва пажӯҳиши ин мавзӯро аз нигоҳи муаллифи мақола, масъалаи омӯхта нашудани хусусиятҳои калимасозии лексемаи **ван** ба миён овард. Ҳадафи асосии баррасии ин масъала муайян намудани қолабҳои вожасозии ин лексема, таъйин ва мушаххас кардани ҷойгоҳи он мебошад.

Бештари калимаҳои мураккаб, ки тавассути вожаи **ван** (дароз) таркиб ёфтаанд, аз узвҳои бадан иборат мебошанд. Яке аз ин гуна калимаҳо узви шунавонии инсон ва ҳайвонот мебошад, ки бо номи **гӯш** « гӯш » маъмул аст. Вожаҳои **ван** ва **гӯш** мустақилмаъно буда, дар алоҳидагӣ низ корбурди фаровон доранд. Ин калимаҳо ба воситаи пасванди калимасозии **-а** пайваست гардидааст, ки дар натиҷа вожаи мураккаби **вангӯша** ба вучуд омадааст ва маънои «дарозгӯш, гӯшдароз»-ро ифода мекунад.

Вожаи **вангӯша** дар забони яғнобӣ на ба маънои асл, балки ба мафҳуми маҷозӣ истифода гардида, аз маъноҳои зерин иборат аст: 1) **вангӯша** гуфта пеш аз ҳама дар забони яғнобӣ ба маънии «хар, маркаб»фаҳмида мешавад ва вожаи сирри яғнобиён махсус шуда, бештар дар забони махфии онҳо мавриди истифода қарор мегирад: **Вангӯшоти вора вис, Пискон шавимишт.** - «Гӯшдарозҳоро савор шавед, ба деҳаи Пискон меравем»; 2) солҳои ахир ба ин калима маънои дигар илова шудааст, ки мафҳуми шахсро дошта, қасони ғайрияғнобӣ дар назар аст: **Ӯ вангӯша давари рити ушта, нашабузоним.** – «Як гӯшдароз (одами ношинос, ғайрияғнобӣ) дар пеши дар (дарвоза) истодааст, ўро нашинохтам».

Вожаи **вангӯша**-ро муҳаққиқи шинохтаи рус С.И. Климчитский низ ба мавриди баррасӣ қарор дода ва дар мақолаи худ роҷеъ ба он ибрози андеша намулдааст [2, 94-103].

Инчунин калимаи мавриди пажӯҳиш дар қисмати луғатномаи китоби «Яғнобские тексты» ҳам ба маънои имрӯзааш сабт гардидааст [1, 1957, 343]. Муҳаққиқони рус маводи китоби худро дар охири солҳои 20-уми асри гузашта аз деҳаҳои гуногуни Яғноб ҷамъоварӣ кардаанд. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки калимаи **вангӯша** таърихи қадим дошта, аз пешгузаштагонамон ба мо ба мерос монда ва имрӯз низ дар ҳамон шакли маъно бидуни тағйирот байни яғнобиён корбурди фаровон дорад.

Муаллифи ин сатрҳо низ дар бораи ин калима ва дигар вожаҳои дар ин қолаб сохташуда дар баъзе мақолаҳо ва фарҳангҳои таҳиянамудааш маълумот додааст [3, 4].

Вожаи мураккаби дигар, ки дар ҳамин қолаб сохта шудааст, **ваншоха** мебошад. Ҷузъи дуюм **шоҳ** буда, дар забони тоҷикӣ ҳам дар ҳамин шакл роиҷ аст ва дорои маъноҳои зиёде мебошад. Вале дар забони яғнобӣ ба ду маъно: 1) он қисмҳои навъҳои гуногуни наботот, ки аз танаи асосии онҳо мерӯяд; 2) қисми устухоншакл, ки дар сари бархе аз ҳайвонҳои ҳонагӣ ва ваҳшӣ мебарояд, ба қор меравад.

Вожаи **шох** таърихи куҳан дошта, асолати бунёдии худро бидуни тағйирот ҳифз кардааст. Вожаи номбурда дар забони сугдӣ ба ду маъно маъмул будааст: šx [šax] «сахт» ва [šax] «шоха» [8].

Аз маводи ба нашр расонидаи муҳаққини яғнобшиноси пешини рус, дар мисоли М.С. Андреев ва Е.М. Пешерова бароямон маълум мешавад, ки калимаи **ваншоха** таърихи қадима доштааст ва ба маънои имрӯзааш мувофиқат мекунад. Дар луғатномаи китоби «Ягнобские тексты» омадааст: **vanšoxa** корова (в секр. яз.букв. «длиннорогая») [1, 343], ки дар забони яғнобии муосир низ маъмул аст.

Ин навъи калимаҳо асосан аз шакли ибораҳои беизофаи **ван шох** «шохи дароз», **ван ғӯш** «ғӯши дароз» ва ғайраҳо, ки таҳлил мешаванд, тавассути пасванди калимасозии **-а** ба сурати вожаҳои мураккаб даромада, ба маъноҳои гуногуни маҷозӣ соҳиб гардидаанд, яъне, агар маънои аслии **гов** «**гов**» бошад, маънои маҷозии он **ваншоха** мебошад, ки дар гуфтори яғнобиён серистеъмол аст.

Бино бар ин, метавон гуфт, ки чунин навъи калимаҳо ду зинаи вожасозиро аз сар гузаронидаанд. Дар зинаи аввал аз сифати **ван** «дароз» ва исмҳои гуногун **шох** «шох», **ғӯш** «ғӯш», **даст** «даст», **дарав** «мӯй» ва амсоли инҳо ибораҳои зиёде ба вучуд омадааст. Дар зинаи дуюм, ба воситаи пайвастании пасванди **-а** онҳо ба калимаҳои мураккаб даромадаанд, ки аксарияташон маънои маҷозӣ доранд ва муҳаққиқони яғнобшинос ин навъи вожаҳо ба бахши луғоти забони маҳфии яғнобӣ дохил кардаанд, ба хотири он ки ба маънои ин навъи калимаҳо танҳо яғнобиҳо сарфаҳм мераванд ва барои ғайрияғнобиҳо номаълум аст: **Яғнобӣ зивокипи гови ваншоха тим воошт.** – «Бо забони яғнобӣ говро дарозшох (шохдароз) ҳам мегӯянд»; **Ваншоҳаи мано фақат яғнобит ғирифошт, аниодант нафаҳмошт.** – «Маънои шохдарозро танҳо яғнобиҳо мефаҳманд, ғайри онҳо намендонанд».

Бо яке аз узвҳои дигари инсон ва ҳайвонот, ки бо номи **нес** // **найс** «бинӣ» маъмул аст, вожаи мураккабе дар шакли **ваннеса** сохта шудааст. Ин калима дар забони яғнобӣ дар ду шакл ба кор меравад, ки байни онҳо тафовути овозӣ (фонетикӣ) ба назар мерасад.

Забони яғнобӣ ҳам мисли забонҳои дигар дорои лаҳҷаҳои махсуси худ мебошад. Муҳаққиқони соҳа лаҳҷаҳои забони яғнобиро асосан ба ду гурӯҳ: шарқӣ ва ғарбӣ ҷоявзӣ офтобӣ ҷудо кардаанд. Аз ин рӯ, вожаи мавриди таҳқиқ ҳам ду шакли талаффуз дорад, ки яке ба лаҳҷаи шарқии яғнобӣ ва дигаре ба лаҳҷаи ғарбии яғнобӣ мансуб аст. Агар шакли **ваннеса** ба ғӯйиши шарқӣ марбут бошад, гунаи дигари он **ваннайса** ба гуфтори ғарбӣ мутааллиқ аст. Ин калима танҳо ба маънои асли ба кор меравад ва дар мавриди касоне истифода мешавад, ки бинии дароз доранд. Маънои ин калима дарозбинӣ (бинидадор) мебошад. Вожаи **ваннеса** аз назари муҳаққиқони пешин, аз ҷумла М.С. Андреев, Е.М. Пешерова, А.Л. Хромов ва дигарон дар қанор мондааст. Ин калима ҳам аз ибораи **ван нес** тавассути

пасванди **-а** ба сурати вожаи мураккаб даромадааст, ки дар забони яғнобӣ мустаъмал аст. **Ид мени одамт, ҳам мортитш, ҳам инчактиш ваннеса ор.** – «Одамони ин деҳа, ҳам мардҳояш ва ҳам занҳояш бинидарозанд»; **И ваннайса жута шумох апурс, ман ави небизоним.** – «Як бачаи бинидароз шуморо пурсид, ман ӯро нашинохтам».

Бо ин қолаб калимаҳое ҳам ба вучуд омадаанд, ки ба навъи олати коре алоқаманд мебошанд. Ба ин навъи вожаҳо метавон калимаи **вандаста**-ро ворид кард, ки бештар на ба маънои одами дастдароз, балки ба мафҳуми олати дастдарозе ба кор меравад. Ин калима ҳам танҳо ба маънои аслии истифода мешавад: **Жутам, шав, чи акои катт вандаста белаҳан ур.** – «Писарам, рав, аз хонаи бародарат бели дастадарозро биёр»; **Усто Хайруллои туфтор вандаста феҳи афармойим, бади даҳ рӯз тайёр вошт.** – «Ба усто Хайрулло чорто кӯрак (бели чӯбини барфрӯбӣ) фармоиш додам, пас аз даҳ рӯз омода мешаванд».

Ин калима ҳам дар бахши луғатномаи «Яғнобские тексты» ба кайд гирифта нашудааст, вале дар фарҳангҳои ҷопкардаи муаллифи ин сатрҳо ба ду маъно: 1. дар мавриди шахс, дароздаст (дастдароз); 2. оид ба асбобҳои хоҷагӣ [4, 37] омадааст.

Ҷузъи дуҷуми калима ба яке аз узвҳои бадан мутааллиқ буда, шарҳи иловагӣ наметаҳад, чунки барои ҳамаи тоҷикон маъмул аст. Вожаи **даст** аз нигоҳи асосат, таърихи қуҳан дошта, дар забони форсии бостон ба сурати **dasta** истифода мешудааст. Дар забонҳои эронии миёна садоноки «**а**» -и охири калима ҳазф шуда, ба гунаи **dast** даромадааст, ки дар ҳамин шакл бидуни тағйирот ба забонҳои тоҷикӣ ва яғнобӣ расидааст. Калимаи **dast** дар бештари матнҳои забони суғдӣ дар ҳамин шаклу маъно ба кор рафтааст ва бо он калимаҳои зиёде ҳам сохта шудааст: **δst [δast]** дар матнҳои будой, масеҳӣ, суғдӣ © <**OP dasta** «даст» [8, 40]. **δst'ny-'s'k [dastānē – āsāk/ ē]** «дастгиранда, кӯмаккунанда, ёвар» [8, 43]; **δst'wβry [δastu-βarē]** «дастхат, кори дастӣ» [8, 44]; **δstβ'r [δastβār]** «дастур, маъмурият, ихтиёр» [8, 45] ва монанди инҳо, ки дар забони суғдӣ сохта шудаанд. Аз ин мисолҳо маълум мешавад, ки чунин қолаби калимасозӣ дар забони тоҷикӣ аз забонҳои эронии миёна, бавижа забони суғдӣ ба мерос мондааст. Вале дар забони яғнобӣ аввал сифат, пас аз он исм ё ҳиссаҳои дигари нутқ пайваст мешаванд, ки инро мо аз калимаҳои мавриди пажӯҳишамон дида метавонем.

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки забони суғдӣ низ дар ташаккулу тақомули забони тоҷикӣ нақши муҳим доштааст. Бино бар ин, метавон гуфт, ки вожаҳои мураккаб дар забонҳои эронии нав, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва яғнобӣ бар пояи суннати вожасозии забонҳои эронии бостон ва миёна тавассути пайвастанӣ асосҳои гуногуни ҳиссаҳои нутқ дар як таркиби муайян шакл гирифтаанд ва ин равиш имрӯз идома дорад.

Ҳамин тавр, аз муҳимтарин манобеъ (сарчашмаҳо) дар бораи қолабҳои мураккаби забони яғнобӣ пажӯҳишҳо ва фарҳангҳои М.С. Андреев, Е.М.

Пешерева [1], А.Л. Хромов [6], С. Мирзоев (Мирзозода) [4; 3] ба ҳисоб мераванд.

Дар ин навъи калимаҳои мураккаб ҷузъи асосӣ на вожаи аввал, балки қисмати дуум мебошад. Ин қолаби калимасозӣ дар забони яғнобӣ хеле маъмул аст. Бахши чунин навъи калимаҳои мураккаб ба ибораҳои мутааллиқанд, ки байни онҳо на алоқаи изофӣ, балки ҳамроҳӣ ба мушоҳида мерасад. Масалан, **ванкама** «дарозгардан, гардандароз». Дар ин бахши калимаҳо, ки таҳлил кардем, сифат яъне **ван** (дароз) пеш аз вожаи муайяншаванда омадааст. Ин яке аз хусусиятҳои калимасозӣ дар забони яғнобӣ мебошад, ки чунин вижагӣ ба забонҳои давраи миёнаи эронӣ низ хос мебошад. Сифатҳои аслий дар осори ин давра пеш аз муайяншаванда на танҳо ҳангоми талаффуз ё бо интонатсия чудо намудан, балки дар мавридҳои аз ҷиҳати услуб бетараф низ ба мушоҳида мерасад.

Вожаи мураккаби **ванкама** ҳам аз сифати аслии **ван** (дароз) ва исм **кама** (гардан), ки ба яке аз узвҳои бадан мутааллиқ аст, таркиб ёфта, дорои ду маъно мебошад. Маънои асосии он ба гардани дарози шахс ё ҳайвон мансуб аст: **Ман иранка ванкама ғайки нахке авним.** – «Ман ин гуна духтари гардандарозро акнун дидам; **Й аспим хирин, ки ванкама вот.** – Як аспам бихар, ки гардандароз бошад».

Дар давраи нави ташаккули забони яғнобӣ, агар мушаххастар гӯем, пас аз солҳои 70-уми асри XX вожаи **ванкама** ба як маънои дигар низ соҳиб гардид, ки маънои сиррӣ ё махфӣ дорад. Чунин навъи калимаҳо дар мавридҳои махсус ба қор мераванд, ки дигарон, махсусан ғайри яғнобиҳо аз маънои сухани онҳо пай набаранд. Маънои маҷозии ин калима «шишаи арақ» мебошад, ки роҷеъ ба ин масъала муаллифи ин сатрҳо дар ҷанд мақола ва китобҳои ишора намудааст [4, 63-70; 3, 190-206].

Вожаи **ванкамаро** асосан онҳое истифода мебаранд, ки аҳли шаробанд, яъне ихтирои маънои нави ин калима мансуб ба шаробнӯшхост: **Хуршед, кати меҳмон аст, шав, чи додои магазинт сарай ванкамаи ур.** – «Хуршед, дар хона меҳмон аст, рав, аз магазини падарат сето гардандароз (се шиша арақ) биёр»; **Ситамит ғор, й ванкама аст, наҳах нос пен.** – «Ба қафоят нигар, як гардандароз аст, ҳамонро гирифта кушо».

Вожаи мавриди пажӯҳиш дар назм, махсусан дар фолклори маҳаллии мардуми Яғноб ба маънои «маҳбуба, духтар» қорбурди фаровон дорад:

**Ванкамаи баҳша мирум,
Шавум, носумиш пирежум.**

Барои гардандароз бимирам,
Равам, гирамаш, гурезам.

Лозим ба ёдоварист, ки агар ҷузъи дууми ин навъи калимаҳои мураккаб бо садонокӣ «а» анҷом ёфта бошад, дигар пасванди вожаҳои **-а** намегирад: **ван+риша, ван+пода, ван+курса.**

Бино бар ин, ин навъи калимаҳои мураккабро аз рӯи сохт ва муносибате, ки ба ҳиссаҳо доранд метавон ба се гурӯҳ тақсим кард:

1. Вожаҳои мураккабе, ки аз сифат, исм ва пасванд сохта шудаанд: **ван+ғӯш+а, ван+нес+а, ван+қад+а, ван+даст+а, ван+шоҳ+а, ван+дум+а, ван+дарав+а, ван+линк+а.**
2. Калимаҳои мураккаби дучузъа, ки аз сифат ва исм ба вучуд омадаанд: **ван+риша, ван+кама, ван+пода, ван+курса, ван+миҷча.**
3. Вожаҳои мураккабе, ки аз сифат, асоси замони ҳозираи феъл ва пасванд таркиб ёфтаанд. Дар маводи ба дастовардаи мо дар ин қолаб танҳо як калима мавҷуд аст, ки ба маънои маҷозӣ ба қор меравад: **ван+ғирив+а.**

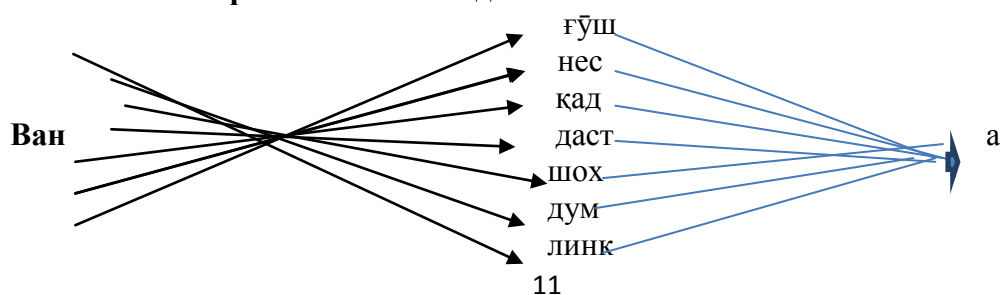
Мувофиқи маводе, ки дар ихтиёр дорем 15 калимаи мураккаб тавассути лексемаи **ван** сохта шудааст, ки аз нуқтаи назари ҳисобу китоби омӯрӣ дар ҷои аввал бо сифату исм ва пасванд қорбаст гардидани калимаҳо қарор дошта, бо ин усул ҳафт вожа ба вучуд омадааст. Дар ҷои дуюм бо сифат ва исм, яъне аз ду калимаи мустақилмаъно (аз ду реша) таркиб ёфтани калимаҳо меистад, ки дар ин қолаб шаш вожа мавҷуд аст, дар ҷои сеюм сифат, асоси замони ҳозираи феъл ва пасванд ҷой дорад, ки дар ин шакл танҳо як мушоҳида шудааст.

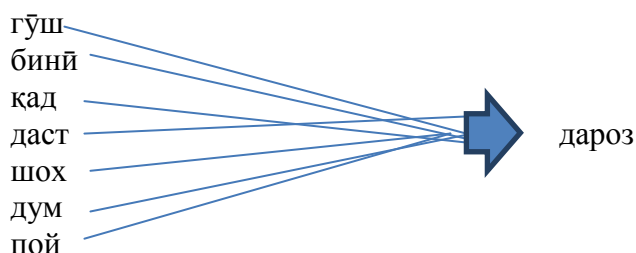
Ванғирифа ва шакли дигари он **ванғирива** буда, дар онҳо танҳо тафовути овозӣ (фонетикӣ), яъне табилии овозҳои лабудандонии «ф» ва «в» ба мушоҳида мерасад, ки мутааллиқ ба ғӯйишҳои забони яғнобӣ мебошанд (**ванғирифа** ҳоси лаҳҷаи шарқӣ ва **ванғирива** марбут ба шеваи ғарбист).

Чузъи дуҷуми ин калима **ғириф** // **ғирив** асоси замони ҳозираи феъли «донистан» аст. Агар вожаи **ванғирифа**-ро тахтуллафзӣ баргардон кунем «дароздонанда» ҳосил мешавад. Дар асл вожаи мавриди паҷӯҳиш дар мавриди шахсоне истифода мегардад, ки дурандеш нестанд: **Идокаи инҷақт ванғирифа ор, ҳатӣёт кунс.** – «Занҳои ин ҷо дурандеш нестанд, эҳтиёт кунед». Чунон ки аз маводди мавҷуда ба мушоҳида мерасад, чузъи дуҷуми бештари вожаҳо аз узвҳои бадан иборат мебошанд ва аз понздаҳ калима, ки тавассути **ван** ба вучуд омадааст, 13-тои он ба узвҳои бадан тааллуқ дошта, танҳо якто бо номи сару либос **курта** ва яктои дигар бо асоси замони ҳозираи феъл таркиббандӣ шудаанд.

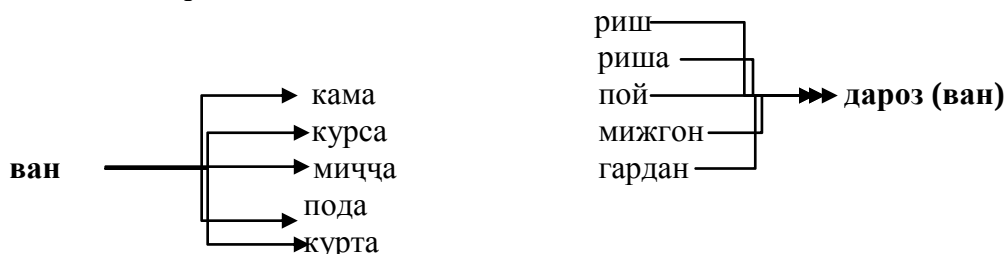
Вожаҳои мураккаби мавриди назарро метавон ба ду даста ғӯрӯхбандӣ намуда, дар нақша онҳоро чунин тасвир кард:

1. Сифат +исм+пасванд:

2. Сифат + исм

Бархе аз ин вожаҳо танҳо ба узви бадани ҳайвонҳои хонагӣ ё ваҳшӣ робита доранд. Масалан, калимаи **вандума** асосан дар мавриди баъзе ҳайвонҳои хонагӣ ва ваҳшӣ ба кор меравад. Ин калима дар забони ягнобӣ ҳам дар маънои асл ва ҳам маҷоз маъмул аст: а) **вандума сутур (рувонак), вандума асп** – гӯсфанди (барраи) думдароз, аспии думдароз: **Ягноб вандума сутур нааст.** - «Дар Ягноб гӯсфанди думдароз нест»; **Ӯ вандума ғов аст, нағирифом кайик вот.** - «Як гови думдароз аст, намедонам аз он ки бошад».

б) дар маънои маҷоз рӯбоҳ, ки дар забони махфии ягнобиён мустаъмал буда, қорбурди фаровон дорад. Дар маънои асл ҳамроҳ бо номи мушаххаси ҳайвон меояд, вале дар мафҳуми маҷоз танҳо ҳуди калимаи **вандума** истифода мешавад.

Вожаи номбурда дар қисмати луғатномаи «Ягнобские тексты» –и М. С. Андреев ва Е. М. Пешерева дар ду шакл **vandûyma** ва **vanduyma** ба сабт шудагирифта, ба таври зайл тавзеҳ ёфтааст: 1) лисица (в секр. яз. букв. «длиннохвостая»); 2) баран с длинным хвостом [1957, 343].

Аз ин ҷо бармеояд, ки ин калима низ таърихи қадим дошта, то ба имрӯз дар ҳамон шаклу маъно маҳфуз мондааст. Аз ин ду шакли сабткардаи муҳаққиқони номбурда, ки маводи осори худро дар солҳои 20-уми асри гузашта аз мардуми дараи Ягноб ҷамъоварӣ намуда буданд, имрӯз сурати **вандума** дар ғӯйиши шарқӣ ва гунаи **вандима** дар шеваи ғарбии ягнобӣ маъмул аст. Инчунин ягнобиҳои деҳаҳои Гароб, Зуманд, Сафедораки ноҳияи Варзоб ин калимаро дар шакли ғарбии забони ягнобӣ, яъне **вандима** талаффуз мекунанд: **Мох мен вандума ғулӯ ой, ҳозир кам витор.** – «Дар

деҳаи мо думдароз (рӯбоҳ) бисёр буд, ҳоло кам шудаанд»; **Гох виёроги вандимот весошти мурғти хварор, кутт хабардор навошт.** – «Баъзе шабҳо думдарозҳо (рӯбоҳҳо) мефуриянд, мурғҳоро хурд, сағҳо хабар намешаванд».

Баъзе калимаҳое, ки тавассути **ван** ба вучуд омадаанд, танҳо ба шахс далолат меkunанд. Масалан, **ванриша** «ришдароз» -ро ба ин баҳши вожаҳо дохил кардан мумкин аст. Баҳши дуюм **риша** «риш» бо баъзе фарқиятҳои овозӣ дар матнҳои суғдӣ – будой дар шакли **ryš'kk [rēšē, rēšāk]** © Pahl.rēš ба маънои «риш» ба кор мерафтааст [8, 57].

Вожаи **ванриша** дар пажӯҳишҳои қаблии мо солҳои 80-уми асри ХХ сабт нашудааст. Аз ин ҷо ба натиҷае расидан мумкин аст, ки ин калима маҳсули ташаккули солҳои баъдӣ забони яғнобист. Ин калима на ба маънои асл, балки ба маънои маҷоз истифода мешавад, яъне **ванриша** гуфта яғнобиён дода шуд ба «мӯйсафед, одами калонсол»-ро дар назар доранд, ки муодили он дар забони яғнобӣ **каттасалла** «саллакалон» мебошад.

Ҳамин тавр, ҷавонони яғнобӣ дар гуфтори худ ин калимаҳоро хеле зиёд ба кор мебаранд: **Шумоҳ ид кат нидс, ванришоти ав кат чогаҳ кунимишт.** – «Шумо дар ҳамин хона шинед, дарозришҳоро (=ришдарозҳо, мӯйсафедҳо) дар он хона ҷо мекунем»; **Мени ванришот туйи ашавор.** - «Ришдарозҳои деҳа ба тӯй рафтанд».

Агар ба ҷои **ванриша** калимаи **каттасалла**-ро ба кор барем ҳам, мазмуни ҷумлаҳо вайрон намешавад. Ин калимаҳо дар як қолаб, сохта шудаанд. Ҷузъи аввали ин калимаҳо **ван** ва **кátта** сифат буда, ҷузъи дуюмашон **риша** ва **салла** исм мебошанд: **Ғармени каттасаллот (ванришот) чи Пискон ачаҳор, Дебаланд ашав.** – «Мӯйсафедҳои деҳаи Ғармен аз деҳаи Пискон хестанду ба Дехбаланд рафтанд».

Ба ҳамин минвол, тарзу усулҳои воҷасозӣ яке аз воситаҳои муҳим ва асосии ғанӣ гардидани таркиби луғавии ҳар як забон, аз ҷумла забони яғнобӣ буда, роҳову қолабҳои он дар ҳар давраи замон ташаккул ва таҳаввул меёбад ва мунтазам такмил ва рушду густариш меёбанд. Лозим ба зикр аст, ки ташаккул ва таҳаввулоти роҳҳои калимасозӣ тибқи хусусиятҳои грамматикӣ ва меъёрҳои дохилии забон ба вучуд омада, густариш меёбад.

Дар забони яғнобӣ метавон сермаҳсул ва каммаҳсулии қолабҳои воҷасозиро аз рӯи миқдори калимаҳое, ки бо чунин қолабҳо таркиб ёфтаанд, муайян кард.

Маводди забони яғнобӣ, бавижа қолаби калимаҳои мураккаби бо унсури **ван** сохташуда вожаҳои одӣ нестанд, балки онҳо дар таркиби луғавии забон вазифаҳои махсусро ба ҷо меоваранд. Дар забони яғнобӣ ин навъи калимаҳо дар мавридҳои алоҳида ва зарурӣ ба кор мераванд ва маънои онҳоро на ҳама мефаҳманд, махсусан агар ба мафҳуми маҷоз истифода шавад. Масалан, вожаи **вандирава** –ро на ҳама мефаҳмад. Ин калима дар забони яғнобӣ дар ду шакл маъмул аст, ки ба ғӯйишҳои забон мансубанд. **Вандарава** ба ғӯйиши шарқӣ ва **вандирава** ба лаҳҷаи ғарбӣ мутааллиқ аст,

яъне тафовути овозӣ, бадалшавии садоноки « а » - и ҳичои дуом ба садоноки «и»-и ҳичои дуом ба мушоҳида мерасад.

Ин калима ҳам аз **ван** «дароз», **дарав** // **дирав** «мӯй» ва пасванди **-а** таркиб ёфта, аз чихати асолатиҷузьҳои асосӣ яғнобӣ мебошанд. Маънои асосии вожаи **вандирава** « дарозмӯй, мӯйдароз; касе, ки мӯйи сараш дароз аст» мебошад: **Иранка вандирава ғайк кам аст.** – «Ин гунадухтари мӯйдароз кам аст».

Инчунин калимаи мавриди андеша ба маънои маҷоз низ ба қор меравад, ки маънои «духтар, зан»-ро ифода мекунад: **Ӯ вандирава ҷиритим ағудар, нашабизуним.** – «Як мӯйдароз аз пешам гузашт, нашинохтамаш».

Мусаллам аст, ки яғнобиён, пеш аз ҳама, чунин навъи калимаҳоро бештар ба маънои маҷоз истифода мебаранд. Аз ин чихат, аксари онҳо аз калимаҳои бунёдии яғнобӣ ташкил ёфтаанд.

Як хусусияти ин гуна калимаҳо дар он инъикос меёбад, ки онҳо бо яке аз ҷузьҳо мафҳумҳои ифодакунандаи узви бадане, дар мисоли **ғӯш** «ғӯш », **нес** // **найс** «бинӣ» , **кама** «гардан», **риша** «риш», **пода** «пой» вожаҳои аслии яғнобӣ қорбасти гардидаанд.

Бино бар ин, метавон гуфт, ки омӯзиш ва пажӯҳиши масоили вожаҳои яке аз масъалаҳои муҳим ва асосии забоншиносӣ мебошад, ки таваҷҷуҳи баъзе аз муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб намудааст. Ба воситаи қолабҳои мавҷудаи калимасозӣ дар забони яғнобӣ ҳам калимаҳои зиёде ба вуҷуд омадааст, ки пажӯҳиши онҳо низ зарур ва муфиду судманд аст. Албатта, роҳи усулҳои калимасозӣ гуногунанд, вале бо роҳи мураккаб таркиб ёфтани вожаҳо баҳши пурмаҳсули вожаҳои морфологӣ маҳсуб, ба ин восита навъҳои гуногуни калимаҳо сохта мешаванд, ки калимаҳои мавриди пажӯҳиш низ як қисмати онҳост.

Дар ин баҳши таҳқиқот нақши калимасозии **ван** дар забони яғнобӣ, доираи густариши ин навъи вожаҳо, асолати онҳо, хусусиятҳои маъноияшон маълумот дода шудааст, зеро ин масъала ба истиснои ишораҳои мухтасар дар баъзе мақолаҳо ва фарҳангномаҳо, ки бештар дорои хусусияти лексикологӣ мебошанд, мавриди таҳлил ва таҳқиқи ҳаматарафа ва ҷудогона қарор нагирифтааст. Чунинчи, вожаи **ванқада**, ки дар забони яғнобӣ истифодаи фаровон дорад. Маънои ин калима мутааллиқ ба шахс буда, одами қаддарозро ифода мекунад, ҷузьи аввал яғнобӣ ва ҷузьи дуом умумиточикист. Калимаи номбурда танҳо ба маънои аслии роиҷ аст: **Мох мени ванқада одам нааст.** – «Дар деҳаи мо одами қаддароз нест»; **Пештари одамт гулӯш ванқада иёр, хозир аранка одам якта-нимта аст.** – «Одамони пеш (қадим) қаддароз буданд, ҳоло он гуна одам якто-нимто аст».

Вожаҳои **ванпода** ва **ванлинка** ҳам бештар дар мавриди шахс гуфта мешаванд, ки ҳарду ҳам ба як маъно «лингдароз, подароз» истифода мешаванд: **Пискон ҷоф Муроди ой, ийиш ванлинка Мурод авошт, подотиш ван ийор, ниҳипти баҳша иранкаш авошт.** – «Дар деҳаи Пискон

чанд Мурод буд, якеашро Муроди лингдароз мегуфтанд, пойҳояш дароз буд, барои хамин ин гуна лақаб дошт.

Таърихи луғоти ифодакунандаи сару либос аз сарчашмаҳои гуногун сар мезанад ва таърихи қадима дорад. Аз ин ҷиҳат, омӯзиш ва пажӯҳиши ин мавзӯ яке аз масъалаҳои муҳим ва арзишманд буда, хусусиятҳои милливу фарҳангии ҳар миллат дар онҳо таҷассум меёбад. Аз рӯи сару либос метавон ба қадом ҳалқияту миллат мансуб будани шахсро муайян кард, ки албатта, ин як мавзӯи доманадор буда, пажӯҳиши махсусро талаб мекунад.

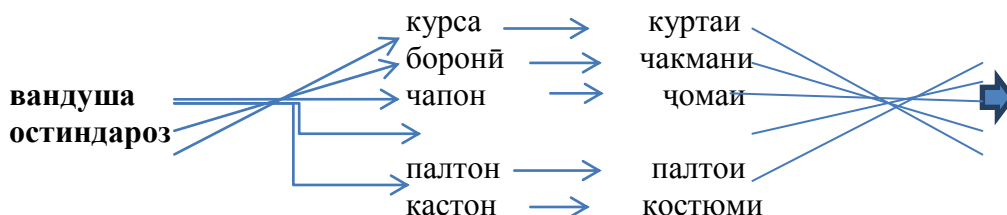
Ҳадафи пажӯҳиши мо ин масъала набуда, балки таҳқиқи бархе аз вожаҳои мураккаби ба сару либос марбутӣ забони ҷғнобӣ мебошад, ки тавассути вожаи **ван** таркиббандӣ шудаанд.

Бо ҷузъи **ван** ду калима роҷеъ ба сару либос ва қисматҳои онҳо қорбасти гардидааст, ки иборатанд аз: **ванкурса** // **ванкурта** ва **вандуша**. Дар мавриди доираи истеъмоли ин калимаҳо метавон гуфт, ки истифодаи вожаи **ванкурса** маҳдуд буда, танҳо маънои «куртадароз, қаси куртадароз»-ро ифода мекунад ва бештар ба занҳо марбут аст. Вожаи **вандуша** қорбурди васеътар дошта, бо ҳамаи либосҳои остиндор таркиббандӣ мешавад: **вандуша курса** «куртаи остиндароз», **вандуша чапон** «ҷомаи остиндароз» ва монанди инҳо.

Ванкурса аз бахшҳои **ван** «дароз» ва **курса**, ки шакли дигари он **курта** «курта» мебошад, **курса** ба ғӯйиши шарқии ҷғнобӣ ва **курта** ба шеваи ғарбии ҷғнобӣ марбут аст. Яъне дар баъзе калимаҳо тафовути овозии ин шеваҳо ба мушоҳида мерасад, ки яке аз фарқҳо бадалшудани ҳамсадои «с» ба «т» аст.

Вожаи мураккаби **вандуша** танҳо ба маънои аслии ва дар мавриди либосҳои остиндор ба қор меравад: **Вешӣ рупаки ашавик, вандуша курса нуғунт, навои вигна дастотит суҳсонҷӣ**. – Ба алафдаравӣ (даравидани алаф), ки рафти, куртаи остиндароз пӯш, набошад юған дастонатро месӯзонад.

Ҳамин тавр, бо ҷузъи **ван** ҷунин калимаҳои таркибӣ ба вучуд омадаанд, ки дар нақша метавон онҳоро ба таври зайл тасвир кард:

Вожаи **ванкурса** // **ванкурта** низ танҳо ба маънои аслии истифода шуда, мутааллиқ ба занҳоест, ки куртаи дароз мепӯшанд: **Иш ванкурса ғайкт чи Туркманистон орий?** – Ин духтарони куртадароз аз

Туркменистонанд? **На, иш ванкурса ғайкт чи Яғноб ор.** – Не, ин духтарони куртадароз аз Яғнобанд.

Чунин навъи калимасозӣ натанҳо боиси ба вучуд овардани вожаҳои суннатӣ ва ташаккули таркиби луғавии забони яғнобӣ мебошад, балки суннатест барои ошноӣ бо вожагону таркиботи ин забони бумии куҳанбунёд.

Ба ҳамин минвол, вожаҳои марбут ба сару либос ва қисматҳои онҳо, мисли навъҳои дигари луғоти соҳавӣ, захираи луғавии сару либосро на танҳо аз ҷиҳати миқдор, балки аз бобати сохтору маъно низ инкишоф дода метавонанд.

Вожаҳои мураккаби мавриди таҳлил ва пажӯҳишро аз рӯи сохташон метавон ба се гурӯҳ дастабандӣ кард:

1. Калимаҳои мураккаби дучузъа, ки аз ду ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ сифат ва исм таркиббандӣ шудаанд: **ванпода** (ван+пода), **ванкурса** (ван+курса), **ванриша** (ван+риша), **ванкама** (ван+кама).

2. Вожаҳои мураккаби омехта, ки аз ду чузъи мустақилмаъноӣ - сифат, исм ва пасванд корбаст гардидаанд: **ванғӯша** (ван+ғӯш+а), **ваннеса** || **ваннайса** (ван-нес//найс+а), **ванқада** (ван+қад+а), **вандаста** (ван+даст+а), **ваншоха** (ван+шоҳ+а), **вандумма** || **вандима** (ван+дум || дим+а), **вандарава** | **|вандирава** (ван+дарав || дирав+а).

3. Калимаҳои мураккаби омехта, ки аз сифат, асосии замони ҳозираи феъл ва пасванд сохта шудаанд. Ин қолаби калимасозӣ каммаҳсул буда, дар маводи дастраси мо танҳо як калима ба мушоҳида расид: **ванғирифа** || **ванғирива** (ван+ғириф /ғирав+а).

Аз назари омӯрӣ бо решаи **ван** сохта шудани калимаҳои мураккаб чунин аст: дар ҷойи аввал ба сифат, исм ва пасванд қарор дорад ва дар ин қолаб ҳашт вожа мавҷуд аст; дар ҷойи дуюм бо сифату исм таркиббандӣ шудани вожаҳои мураккаб ба ҳисоб рафта, бо ин усул чор калима корбаст гардидааст; дар ҷойи сеюм бо сифат, асоси замони ҳозираи феъл ва пасванд сохта шудани калимаҳо қарор дошта, дар ин шакл танҳо як калимаро дар ихтиёр дорем.

Яке аз вижагиҳои ин навъи калимаҳо дар он инъикос меёбад, ки чузъи дуюмашон бештар ба узвҳои бадан робита доранд. Ба чузъи аввал, яъне решаи **ван** «дароз» пайваست шудани бархе аз узвҳои бадан аз нигоҳи мантиқиянд, чунки **ғӯш** «гӯш», **нес** || **найс** «бинӣ», **шоҳ** «шоҳ», кама «гардан» метавонанд дарозу кӯтоҳ бошанд. Аз маводи мавҷудаи дастараси мо 12-то калима бо узви бадан сохта шуда, танҳо дуто бо сару либос ва якто бо феъли доништар таркиббандӣ шудааст, ки андешаҳои моро тақвият мебахшанд.

КИТОБНОМА:

1. Андреев, М.С. и Пещерева Е.М. Ягнобские тексты с приложением ягнобского – русского словаря, составленного М.С. Андреевым, В.А. Лившицем и А.К. Писарчик. М.: Академии наук СССР, 1957. – 392с.

2. Климчицкий, С.И. Секретный язык у ягнобцев и язгулямцев // Труды Таджикистанской базы АН СССР. Т. IX.- М. 1940.- С. 104 – 117.
3. Мирзоев, С. Маҷмуаи мақолаҳои эроншиносӣ. Душанбе: Эр-граф, 2021. – 206с.
4. Мирзозода С. Фарҳанги ягнобӣ – тоҷикӣ. Душанбе: Анҷумани Деваштич, 2008. – 280с.
5. Набиева, Г. Инкишофи сару либос. Забоншиносии тоҷик .- Душанбе: Дониш, 1980.- С. 39 – 48.
6. Хромов, А.Л. Ягнобский язык. М.: Наука, 1972. – 206с.
7. Хромов, А.Л. Ягнобский язык. Основы иранского языкознания // Новоиранские языки: Восточная группа.- М.: Наука, 1987.- С. 644-701.
8. Gharib, B. Sogdian Dictionary (Sogdian – Persian - English)/ B. Gharib. – Tehran: Farhangon, 1995. – 473pp.

ХУСУСИЯТҲОИ КАЛИМАСОЗИИ ЛЕКСЕМАИ «ВАН» ДАР ЗАБОНИ ЯГНОБӢ

Забони ягнобӣ идома ва ё яке аз гӯйишҳои забони суғдӣ буда, ба гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ дохил мешавад. Ин забон ҳам мисли забонҳои дигари шарқии эронии Тоҷикистон, аз ҷумла гурӯҳи забонҳои помирӣ бехатту алифбо мебошад ва зери хатари нобудӣ қарор дорад. Бино бар ин, омӯзиши ва пажӯҳиши маводди ин забон масъалаҳои муҳим ва судманд мебошад.

*Дар ин мақола танҳо роҷеъ ба хусусиятҳои калимасозии лексемаи **ван** «дароз» дар забони ягнобӣ маълумот дода мешавад. Инчунин дар мақола бори нахуст нақши ин лексема дар сохтани калимаҳои мураккаб бо бархе аз номҳои узвҳои бадан, мансубияти ҷузъҳо ба ҳиссаҳои нутқ, доираи густариши ва истифодаи онҳо, ба кадом гурӯҳи ҷомеа (одамон) тааллуқ доштанишон мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор гирифтааст.*

*Зарурати интиҳоб ва пажӯҳиши ин мавзӯро аз нигоҳи муҳаққиқони мақола, масъалаи омӯхта нашудани хусусиятҳои калимасозии лексемаи **ван** ба миён овард. Ҳадафи асосии баррасии ин масъала муайян намудани қолабҳои вожаҳои ин лексема, таъйин ва мушаххас кардани ҷойгоҳи он мебошад.*

Калидвожаҳо: *калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, забони ягнобӣ, лаҳҷаҳои забони ягнобӣ, забони суғдӣ, тафовути овозӣ (фонетикӣ), маънои асосӣ ва маҷозӣ, ташаккул ва таҳаввули забон.*

ОСОБЕННОСТИ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ЛЕКСЕМЫ ВАН- «ДЛИННЫЙ» В ЯГНОБСКОМ ЯЗЫКЕ

Ягнобский язык является продолжением или одним из диалектов согдийского языка и относится к группе восточноиранских языков. Этот язык, как и другие восточноиранские языки Таджикистана, включая группу памирских языков, не имеет письмо и алфавит и находится под угрозой

исчезновения. Поэтому изучение и исследование материалов этих языков является важным и актуальным вопросом.

В данной статье дана информация только об особенностях словообразования лексемы **van** – «длинный» в ягнобском языке. В статье впервые раскрывается роль данной лексемы в образовании сложных слов с некоторыми названиями частями тела, принадлежность их компонентов к частям речи, сфера их распространения и употребления, их принадлежность к тем или иным социальным группам.

С точки зрения автора статьи, необходимость выбора и исследования данной темы была связано не изученности проблемы особенностей словообразования с лексемой **van**. Основная цель исследования данного вопроса является определение форм словообразования данной лексемы, и уточнение его место в системе словообразования.

Ключевые слова: словообразование, сложные слова, ягнобский язык, диалекты ягнобского языка, согдийский язык, фонетическое отличие, основное и переносное значения, формирование и эволюция языка.

PECULIARITIES OF WORD-FORMATION OF THE LEXEME "VAN" IN THE YAGHNOB LANGUAGE

The Yaghnobi language is a continuation or one of the dialects of the Sogdian language and belongs to the group of Eastern Iranian languages. This language, like other Eastern Iranian languages of Tajikistan, including the Pamir languages, does not have a script and alphabet and is in danger of extinction. Therefore, the study and research of the materials of this languages is an important and topical issue.

This article deals with information only about the features of the word formation of the lexeme *van* "long" in the Yaghnobi language. The role of this lexeme in the formation of compound words with some names of body parts, the belonging of their components to parts of speech, the sphere of their distribution and use, their belonging to certain social groups are revealed firstly in this article as well.

From the point of view of the author of the article, the need to select and study this topic was caused by the lack of knowledge of the problem of the features of word formation with the lexeme *van*. The main purpose of the study of this issue is to determine the forms of word formation of this lexeme, and clarify its place in the word formation system.

Keywords: word-formation, compound words, Yaghnob language, dialects of the Yaghnob language, Sogdian language, phonetic difference, main and figurative meanings, language formation and evolution.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин-мудири шуъбаи забони тоҷикии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел: +992919803820.

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин-заведующий отделом таджикского языка Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. Тел: +992919803820.

About the author: Mirzoev Sayfiddin, Head of Tajik Language Deratment of the Institute of Language and Literature named after Rudaki. Ph:+992919803820.

УДК 491. 55

ВИЖАГИҲОИ СОХТОРИЮ МАӢНОИИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕИ ХАБАРӢ – САВОЛӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Солеҳҷон Собирҷонов

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ҷумлаҳои мураккаби тобеӣ дар баёни ҳодиса ва воқеаҳои бо ҳам вобастаю алоқаманд ва барои ифодаи фикри мураккабу муфасссал мақоми назаррас дошта, дар забони гуфторӣ, хаттӣ, асарҳои бадеию илмӣ, матбуот ва тамоми воситаҳои ахбор мавриди истифода қарор дорад.

Ба қавли профессор Тоҷиев Д.Т. «Ҷумлаҳои мураккаби тобеӣ дар забонамон ҳодисаи қадим буда, истифодаи онҳо дар забонҳои қадими форсӣ ва Авесто воҷеҳурд» [20, 11].

Аз ин рӯ, бо дарназардошти мавқею мақоми назарраси ҷумлаҳои мураккаби тобеӣ ва зарурати таҳқиқоти он муҳаққиқони нахвшинос хусусиятҳои сохторию маъноии ҷумлаҳои мазкурро омӯхта, таҳқиқу тадқиқ намуда, дар асарҳои илмиашон ва дар китобҳои дарсӣ навъҳои сохторию маъноӣ ва воситаҳои алоқаи тобеи байни ҷумлаҳои содаи дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеӣ бударо баррасӣ намудаанд [1, 8, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22].

Дар забоншиносӣ мутобиқи муқаррароти профессор Тоҷиев Д.Т. се навъу таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеӣ дида мешавад: 1) таснифоти анъанавӣ, ки дар он **ҷумлаҳои мураккаби тобеӣ қиёсан ба ҷумлаҳои сода ва ҷумлаҳои пайрав қиёсан ба аъзоҳои пайрави ҷумлаҳои сода омӯхта мешаванд ва истилоҳҳои ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда, пуркунанда, мубтадо, хабар, ҳоли замону макон ва ғайра шаходати инанд**; 2) таснифоте, ки дар он **воситаҳои алоқаи тобеӣро пайвандакҳои тобеёкунанда ва ё (калимаҳои ҳамнисбат) ба эътибор гирифта шудаанд**;

3) Ниҳоят, дар таснифоти охири хусусиятҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ васеътар ба назар гирифта мешавад: ба асоси он **ҷиҳатҳои сохт ва маъноии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ гузошта шудаанд** [20, 8].

Таъкиди профессор Хоҷаев Д. дуруст аст, ки: «Дар забоншиносии тоҷик аввалин асоси устувор ва боварибахш оид ба меъёри сохторӣ – маъноии омӯзишу таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аз тарафи профессор Д.Т. Тоҷиев гузошта шудааст. Муҳаққиқ дар таҳқику омӯзиши ҳар як хели ҷумлаи мураккаби тобеъ ду ҷиҳати ба ҳам алоқаманди онҳо – шакл ва маъноро ба эътибор мегиранд [21, 20].

Дар забоншиносии байналмилалӣ, аз ҷумла дар забоншиносии рус таснифоти функционалии ҷумлаҳои мураккаб низ ба назар мерасад, ки дар забоншиносии тоҷик дида намешавад [5, 12, 14].

Таснифоти функционалии ҷумлаҳои сода аз давраҳои пешин, аз ҷониби донишманди асримиёнагии форсу тоҷик Носири Хусрав (1004 – 1088) воқеъ гардида буд. Мисоли он далелҳои овардаи зерини нахвшиносии мумтоз профессор Давлатбек Хоҷаев мебошад:

Ў навъҳои ҷумларо бо истилоҳи Носири Хусрав « ақсоми суҳан » тавассути каломи мавзун ҷунин тарҳбандӣ кардааст:

Суҳан ҷаро ки ҷаҳор аст: амру боз нидо,

Седигараш ҳабар асту ҷаҳорум истиҳбор.

Тавре ки мебинем, Носири Хусрав аз нигоҳи маънӣ ба ҷаҳор навъ ҷудо кардааст: амрӣ, нидой, суолӣ, ҳабарӣ. Аз нигоҳи нахвшиносии муосир ин гурӯҳбандӣ мувофиқ буда, ба навъҳое, ки имрӯз ҷудо карда мешаванд: ҳабарӣ, суолӣ, амрӣ, хитобӣ рост меояд [21, 109].

Маълум аст, ки сохт ва вазифаи (функсияи) ҷумла бо ҳам алоқаманд бошад ҳам, аммо ҳар кадоми он мустақил аст. Бино бар ин, ҷумлаҳоро ба навъҳои сохторӣ ва вазифавӣ (функционалӣ) ҷудо кардаанд. Нақши навъҳои вазифавӣ дар ҷараёни муошират муайян мегардад, ки онро хелҳои иртиботӣ (коммуникативӣ) номидаанд ва навъҳои он аз ҷумлаҳои ҳабарӣ (ҳикоягӣ), саволӣ ва амрӣ иборатанд. Ҷунин ҷумлаҳо эҳсосоти гӯянда ё нигорандаро ҳам дар бар гиранд, хитобӣ мешаванд [3., 93; 13, 50 - 51].

Дар байни ҷумлаҳои ҳабарӣ ва саволӣ вобаста ба вазифаашон муносибати тазодӣ, (муқобилгузорӣ) ҳис карда мешавад. Ҷумлаи ҳабарӣ факти муайяно ифода мекунад ва вазифааш маълумот, ҳабар додан аст, ҷумлаи саволӣ пурсишро ё силсилаи номаълумҳоро баён мекунад ва вазифааш муайян кардани фактҳои номаълум мебошад [18].

Ғайр аз ин, ҷумлаи ҳабарӣ гуфтори бепарда бошад, ҷумлаи саволӣ гуфтори пардапӯш аст. Ҷумлаи амрӣ як навъи ҷумлаи функционалӣ – модалӣ буда, дар муқобили ҷумлаи ҳабарӣ ва саволӣ меистад [6, 294-295].

Навҳои иртиботии (вазифавии) ҷумлаҳои мазкур дар алоҳидагӣ мавриди таҳқику таҳлил қарор гирифтаанд, аммо дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб мавқею вазифа ва муносибати маъноии онҳо бо ҷумлаҳои дигар омӯхта нашудааст. Навҳои сохторию маъноии ҷумлаҳои мураккаби тобеи ҳабарӣ

тадкику таҳлил ва баррасӣ шудааст, аммо ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ ва саволию хабарӣ дар забони тоҷикӣ ба омӯзишу таҳқиқ нигарон аст.

Нахвшиноси мумтоз шодравон профессор Тоҷиев Д.Т. дар мавриди нишон додани аломату хусусиятҳои хоси ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва ҷиҳатҳои умумию фарқкунандаи ҷумлаҳои содаи дохили ҷумлаҳои мураккаб маълумоти муфасссал дода, аз ҷумла дар хусуси мавқеи ҷумлаи саволи таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ чунин таъкид кардааст: «... ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ мустақилият (ҷиҳати коммуникативӣ) ва хусусиятҳои хоси худро пурра нигоҳ намедоранд ва фикри нисбатан тамомшударо ифода карда наметавонанд. Зеро ки интонатсияи хоси худро гум карда, ба ягонагии интонатсияи тобеъ ва маънои умумии ҷумлаи мураккаб вобаста мешаванд. **Дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ оҳанги пурсиш пурра нигоҳ дошта намешавад** [20, 11].

Таъкиду ишораҳои профессор Д.Т. Тоҷиев дар бобати коста шудани, оҳанги ҷумлаҳои саволи дохили ҷумлаи мураккаби тобеъ қобили таваҷҷӯҳ буда, моро ба омӯзиши ин масъала ҷалб намуд.

Дар ҳақиқат, чанде аз мисолҳои гирдовардамон далели онанд, ки ҷумлаи содаи саволӣ дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ омада оҳанги саволи худро то андозае аз даст додааст.

Мисол: - Хаёл мекуни, ки **падарат ҳам ҳамон барин мешавад?** [31, 57]

Муқоиса кунед: - **Падарат ҳам ҳамон барин мешавад** (ё не?): Ҳанӯз умедворӣ, ки **рӯзе эшон туро хонадомод мекунад?** [33.345]. Муқоиса кунед: - **рӯзе эшон туро хонадомод мекунад** (ё не?): **Касе ёфт мешавад**, ки ин мардони беҳаёро аз сари мо дафъ кунад? [9, 26, 273]. Муқоиса кунед: **Касе ёфт мешавад ё намешавад?**

Аз мисолҳои овардамон чунин бармеояд, ки ҷумлаҳои саволи таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ бо тобиши иловагии шубҳа, нобоварӣ, инкор ифода гуфт, ки дар онҳо чандон оҳанги тозаи саволӣ ба назар намерасад.

Бояд қайд кард, ки барои муқаррар намудани хусусиятҳои хоси оҳанги ҷумлаҳои саволи дохили ҷумлаи мураккаби тобеъ озмоиши техникӣ (эксперимент) қардан лозим аст.

Мисолҳои аз асарҳои гуногуни бадеӣ гирдовардамон далели онанд, ки ҷумлаи саволӣ дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ омада вобаста, ба мавқеу муносибати маъноияш бо сарҷумла ё ҷумлаи пайрав вазифаву маъноҳои гуногунро ифода мекунад.

Вобаста ба мавқеи ҷойгиршудани ҷумлаи саволӣ дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ чор навъи ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ ба назар мерасад:

1. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ ҳамчун сарҷумла ё ҷумлаи пайрав дар аввали ҷумлаи мураккаби тобеъ омадааст.

2. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ ҳамчун сарҷумла ё ҷумлаи пайрав дар охири ҷумлаи мураккаби тобегу омадааст.

3. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ, ки дар онҳо як ҷузъи ҷумлаи саволӣ дар аввал (пеш аз ҷумлаи пайрав), ҷузъи дигари он дар охир (баъд аз ҷумлаи пайрав) ҷой гирифтааст.

4. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ, ки дар онҳо ҳам сарҷумла ва ҳам ҷумлаи пайрав саволиянд.

Навъҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ, ки дар боло зикр шуд, бо тарзу воситаҳои мухталиф сурат гирифта, аз ҳамдигар бо тобишҳои маъноияшон фарқ мекунанд.

Аз байни чор гурӯҳи дар боло зикршудаи ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ гурӯҳи дуюм - ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ ҳамчун сарҷумла ё ҷумлаи пайрав дар охири ҷумлаи мураккаби тобегу ҷой гирифтааст, ҷолиби диққатанд, ки ин навъи ҷумлаҳоро ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ номидан ба сохтори ҷумла мувофиқ аст.

Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ ҷумлаи саволӣ баъд аз ҷумлаи хабарӣ ҷой гирифта, ҳам ба вазифаи сарҷумла ва ҳам ба вазифаи ҷумлаи пайрав низ қорбурд мешавад.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ бо сарҷумлаи саволӣ

I. Аз далелҳои забонӣ чунин бармеояд, ки ҷумлаи саволии охири ҷумлаи мураккаби тобегу бештар ба вазифаи сарҷумла ва бо ҷумлаи пайрави шартӣ ва баъзан бо ҷумлаи пайрави замон, муайянкунанда алоқаманд мешавад.

Дар бобати вазифаҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар китобҳои дарсии синтаксиси забони тоҷикӣ ва «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» маълумоти мухтасар дода шудааст.

Дар ин бобат забоншинос ва адабиётшиноси маъруфи тоҷик Н. Маъсумӣ маълумоти нисбатан муфассалу саҳеҳтар додааст, ки он чунин аст: **Сарҷумла** ифодакунандаи фикру идеяи асосӣ мебошад, ки дар мавриди худ аз ягон ҷиҳат эзоҳоте талаб менамояд. Он эзоҳот дар ҳамин маврид ҳамчун қисми равшанкунандаи моҳияти аслии масъала воқеъ гардида, дар як ҳолат ба аъзоҳои ҷудогонаи сарҷумла вобаста шуда меояд, дар ҳолати дигар асосан алоқамандона бо моҳияти умумии сарҷумла пайдо мешавад. Дар ҳар ду сурат ҳам ҷумлаҳои пайрав ҳамчун ҳиссаҳои махсуси синтаксисӣ барои детализация, конкретонидан ва характеристикаи сарҷумла оварда мешавад [16, 316-317].

Сарҷумлаи саволӣ аз рӯи вазифааш аз сарҷумлаи хабарӣ, ки дар боло зикр гардид, фарқ мекунад. Яъне, вай аз ҷиҳате эзоҳ талаб намекунад, балки дар бораи ғайб ё амали номаълуме маълумот талаб менамояд.

Бино бар ин, сарҷумлаи саволӣ чун сарҷумлаи хабарӣ ғайби муайян ва маълумро ифода накарда, балки пурсишро ва номаълумро ифода мекунад ва чун сарҷумлаи хабарӣ асли мақсадро равшан, бе парда баён накарда, балки

пардапӯшона бо тобишҳои эҳсосии тамасхур, эътироз, инкору радқунӣ баён менамояд.

Мисол: Агар ту маҳмадонои мамлакат бошӣ, **чаро зурат фақат ба ҷияни худат мерасад?** [28, 64]; - Кам бинӯшӣ, **ягон кас ҷангат мекунад**, [23, 321];

- Эй бача, ин қадар бисёр бихобӣ, кай олим мешавӣ? [23, 332].

Дар ҷумлаи аввали мисолҳои боло сарҷумлаи саволи «Чаро зурат фақат ба ҷияни худат мерасад?» пурсиши сабабро ифода карда бошад, дар ҷумлаҳои дуюму сеюм сарҷумлаҳои саволи «**ягон кас ҷангат мекунад?**»; «**кай олим мешавӣ?**» ба маъноҳои инкору эътироз бо тобишҳои эҳсосӣ – таъкидӣ ба кор рафтаанд.

Алоқаи байни сарҷумлаи саволи бо ҷумлаи пайрав тавассути оҳанг (интонатсия), бо пайвандаки агар, мутобиқати шаклҳои феълӣ ва тартиби ҷойгиршудани ҷумлаҳо воқеъ мегардад.

1) Интонатсия (оҳанг, бепайвандак)

Азбаски интонатсияи ҷумлаҳои мураккаб ба дараҷаи бояду шояд омӯхта нашудааст, ҷиҳатҳои хоси интонатсияи ҷумлаҳои мазкур чандон равшану возеҳ нест. Оид ба интонатсияи ҷумлаҳои мураккаб профессор Тоҷиев Д.Т. чунин ишорае кардааст.

Муқоиса кунед:

Қавл додӣ, вафо кун!

Қавл додӣ, вафо кун.

Ба оҳанги баланд сар шудани ҷумлаи аввал ба ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандак хос буда, интонатсияи муътадил ба алоқаи пайваст мансуб аст.

Дар ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандаки зерин ба оҳанги баланди талаффуз боз шиддат ҳамроҳ мешавад.

Муқоиса кунед:

Ман гуфтам, гап тамо

(Ҳ. Карим)

Ман гуфтам, гап тамо [20, 74]

Дар бобати нақш ва аҳмияти интонатсияи ҷумлаи пайрави шартӣ профессор Қосимова М.Н. чунин ишораю таъкиде кардааст: «Дар ҷумлаҳои пайрави шартӣ» роли интонатсия калон аст. Аҳмияти интонацияи тобеъкунанда алалхусус дар ҷумлаи пайрави шартии бепайвандак равшан аён мегардад: кор кунӣ, нон меҳӯрӣ. (Зарбулмасал). Дил сӯзад, аз чашми кӯр ҳам об меравад (Зарбулмасал) [15, 52].

Дар асоси мушоҳидаҳои ки тариқи шунидани нутки чанде аз ровиёни радиову телевизор ва донишҷуён ба амал омадааст, баъзе хусусияту ҳаракати хатти навои оҳанги ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ - саволи бо сарҷумлаи саволи чунин ба назар мерасад.

Дар ҷумлаи: Чаро вай наомад, гуфта **пурсанд**, ҷӣ ҷавоб диҳем?

Хатти ҳаракати оҳанг (лаҳн) наво дар маркази оҳанги ҷумла болораву пастрав аст. Азбаски хабари ҷумлаи пайрави шартӣ бо аорист, замони ҳозира – ояндаи сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ ифода мегардад, оҳанги болорави хатти ҳаракати (интонатсияи) ҷумлаи пайрави шартӣ ва нотаи мондани он дарк карда мешавад ва баъдан пастрави он (лаҳн) дар сарҷумлаи саволӣ ҳис карда мешавад. Нақшаи оҳанги ҷумлаи мазкур чунин аст:

— — / — — — —
Дар ҷумлаи мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ бо пайрави саволӣ баръакси он хатти ҳаракати навои ҷумлаи боло ҳис карда мешавад:

Акнун Шумо ба ман гӯед, ки ин қадар китобро барои чӣ ҷамъ овардаанд?

Нақшаи оҳанги (интонатсияи) ҷумлаи мазкур чунин аст:

— — — — — / — — — — —

2. Мутобиқати шаклҳои феълӣ

1. Алоқаи байни сарҷумлаи саволӣ ва ҷумлаи пайрави шарту замон дар баробари интонатсия ба воситаи мутобиқати шаклҳои феълии хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, сурат мегирад. Дуруст аст, ки «дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави шарт мутобиқати шаклҳои феълӣ «чунин воситаи муҳимми тобеъкунандаест, ки ҷумлаи пайрав бе ҳеҷ пайвандак сарҷумларо эзоҳ медиҳад. Дар ин сурат ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла меояд [8, 142; 15, 24-52].

Мутобиқати хабарҳои сарҷумлаи саволӣ ва ҷумлаи пайрав бо шаклҳои гуногуни феълӣ ифода мегарданд:

а) хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо шакли **аорист** ифода гардида, муносибати байни сарҷумла ва ҷумлаи пайравро қавитар менамояд:

- Чаро вай наомад, гуфта **пурсанд, чӣ ҷавоб диҳам?** – пурсид Воҳидов [30, 120]; - Вай аз ягон ҷо фаҳмида, аз ман **пурсад, ман чӣ гӯям?** [31, 74]: - А бача, агар **соҳиби хонаву дар, молу гов, зану фарзанд бишавӣ, дар чӣ ҳол меафгӣ?** [23, 21]; То чон дорем, **ғайри сӯхтану сабр аз дастамон чӣ меояд?** [23, 107]

б) хабари ҷумлаи пайрави шартӣ бо аорист ва ё бо сиғаи шартӣ – хоҳишмандии феъли ёридиҳандаи **будан** (бошад) сурат гирад, хабари сарҷумла бо шакли замони ҳозира – ояндаи феъл ва ё бо хабари номӣ ифода мегардад.:

- **Ин хел бошад, ба кӣ медиҳем?** [31, 60]: Дар ҷое, ки ишқ ҳокими дил **бошад**, ташвиқот **чӣ лозим?** [29, 282]: Анатолия. Ресмон **қўҳна бошад, айби ман чӣ?** [29, 281]: Ту ки бо ҳамон тану тӯш аз Дилёб мадад тамаъ **дошта бошӣ**, аз беваи Сифат **чӣ гила?** [23, 23]: Валентина. Масъалаи автомашина хеле **мушкил бошад**, ман **чи кор карда метавонам?** [29, 287].

Дар мисолҳои овардаамон сарҷумлаи саволӣ бештар бо тақозои муносибатҳои маъноии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав ва мутобиқати шаклҳои феълии онҳо бо ҷонишинҳои саволи **чӣ** ва **кӣ** таркиб ёфта, бо оҳанги

равшани саволӣ ва тобишҳои иловагии шарту хилоф, рад баён гардидаанд. Ҳамчунин тобишҳои эҳсосӣ – таъкидӣ (риторикӣ) низ ба назар мерасад. Тибқи таъкиди забоншинос Долинин К.А. ҷиҳати эҳсосоти ҳар як ҷумлаи саволӣ нисбат ба ҷумлаи хабарӣ бештар аст [9, 237].

2) Пайвандаки шартӣ агар алоқаи байни сарҷумлаи саволӣ ва ҷумлаи пайрави шартӣ ба воситаи пайвандаки шартӣ «агар», мутобиқати шаклҳои феълии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, оҳанг (интонатсия), тартиби ҷойгиршавии ҷумлаҳо сурат мегирад. Дар ин маврид хабари ҷумлаи пайрави шартӣ ба шакли аорист ва хабари сарҷумлаи саволӣ бо шакли замони ҳозира-ояндаи феъл ифода мегардад ва оҳанги ҷумлаи саволӣ пурсиши сабаб ё натиҷаро ифода менамояд. Мисол: - **Агар** кӣ будани сафарро **гуфта дихед, баъд холи Сафар чӣ мешавад?** [30, 310] Анатолия. Агар ҳамин хел **бошад**, чаро худӣ ту ба ақибгоҳ **рафта намехоӣ?** [29, 280]: - охир, мо агар дар лексия ба мардум ҷопи набудаю нашунидаро гӯем, дар ҳаққи мо чӣ мегӯянд? [28, 108].

Баъзан дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволии мазкур хабари сарҷумлаи саволӣ бо шакли замони гузаштаи феъл ва хабари ҷумлаи пайрави шартӣ бо шакли аорист ифода меёбад ва ҷумлаи саволӣ бо оҳанги пурсиш шубҳа ва эътирозро низ баён менамояд:

Мисол: - **Агар** Ниёз Самадовичро **надида бошед**, аз **кучо рӯзи мавлуди Махбубаро донистед ва омадан ҳамоно ўро шинохтед?** [27, 122].

Дар мисоли боло ҷумлаи мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ тобиши духӯра (пурсиш, шубҳа, инкор) дошта, сарҷумлаи саволии он аз ҷиҳати маъно мураккаб мебошад.

Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ гоҳо хабари ҷумлаи пайрави шартӣ бо шакли аористи феъли тасдиқӣ сурат гирифта, хабари сарҷумлаи саволӣ бо шакли инкории феъли аорист ифода мегардад, ки дар натиҷа пурсиш бо тобиши иловагии биму хавфу ҳарос баён мегардад:

- **Агар** ба ягон ҷо **рафта монанд**, боз босмачиён **наоянд?** – аз дилаш гузаронд [31, 15]:

Ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ бо сарҷумлаи саволӣ бештар ва асосан бо ҷумлаи пайрави шартӣ ва ба миқдори хеле кам, гоҳо ба ҷумлаҳои пайрави замон, натиҷа низ алоқаманд гардида, мавриди истифода қарор доранд:

1. Бо ҷумлаи пайрави шартӣ

Бештари ҷумлаҳои пайрави шартӣ тавассути интонатсияи тобеъ, мутобиқати шаклҳои феълӣ, пайвандаки шартӣ **агар**, ҷойи ҷумлаи пайрав бо сарҷумлаи саволӣ алоқаманд гардида гузориши шартро ифода мекунад, ки он заминаи суратгирии мазмуну сарҷумлаи саволӣ мебошад. Дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ бо сарҷумлаи саволӣ аз ҳама бештар нақши мутобиқати шаклҳои феълӣ бузургтар аст. Маъмулан ва одатан хабари ҷумлаҳои пайрави шартӣ бо шакли аористи сифаи шартӣ – хоҳишмандӣ ифода мегардад:

Искандар. О, якта – нимта мошин **омада монад**, кӣ дод зада нигоҳ медорад? Кӣ бо шафёрҳои дағалу дурушт дӯғ зада, муомила карда метавонад? [29, 295]. - Мабодо тарсончакӣ карда **ба даст афтанд**, баъд чӣ мешавад? [29, 247].

Дар мисолҳои боло хабари ҷумлаи пайрави шартӣ бо шакли аористи сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ ва хабари сарҷумлаи саволӣ бо шакли замони ҳозира – ояндаи феъл ифодагардида, тавассути ҷойи ҷумлаи пайрави шартӣ, ки пеш аз сарҷумлаи саволӣ омадааст, муносибати маъноӣ пайдо кардаанд ва дар маҷмӯъ ҷумлаи мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ мазмунӣ инкори субъектӣ амал ва номуайянии натиҷаӣ амалро ифода кардааст.

Ҷумлаи пайрави шартӣ дар баробари бо мутобиқати шаклҳои феълӣ бо пайвандаки шартӣ **агар** низ бо сарҷумла алоқаманд мешавад. Дар ин маврид мазмуну оҳанги шартӣ ҷумлаи пайрав боз равшантар мегардад: Иоган: Агар ту саросема шуда, Ромеои навбаромадро **ба он дунё мефиристодӣ**, оё ин умед **ба миён меомад**? [29, 315]; - Пас аз марг, агар чизе бипурсанд аз ту, сараввал чӣ мегӯӣ? [32, 73].

Дар ҷумлаи аввали мисоли боло хабари ҷумлаи пайрави шартӣ (мефиристодӣ) бо шакли замони гузаштаи ҳикоягии сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ сурат гирифтааст, хабари сарҷумлаи саволӣ бо шакли замони гузаштаи ҳикоягии сиғаи хабарӣ (меомад) ифодагардида, тамоми ҷумлаи мураккаб дар баёни мазмунӣ имконнопазирии амал истифода шудааст.

Хабари ҷумлаи пайрави шартӣ дуюм, бо шакли замони ояндаи сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ ифода ёфта бошад, хабари сарҷумла бо шакли замони ҳозира – оянда баён гардидааст ва ҷумлаи мураккаби мазкур дар ифодаи саволи аслий (пурсиш) ба кор рафтааст.

2. Бо ҷумлаи пайрави замон ва натиҷа алоқаманд шуда омадани

сарҷумлаи саволӣ:

- Хайр, баъде ки об аз сар гузашт, пирони Бухоро чӣ роҳе **нишон доданд**? [23, 46]; - Вақте ки шавҳари марову Махбубаро **хуб медонед** ва ба онҳо дар ҳавлиятон пинҳонӣ вохӯрӣ **ташқил мекунед**, чаро назди ман худро **ба нодонӣ мезанед**? [27, 122]

Дар мисолҳои боло алоқаи сарҷумлаи саволӣ бо ҷумлаҳои пайрави замон тавассути пайвандакҳои тобеъкунандаи «баъде ки», «вақте ки» ва мутобиқати шаклҳои феълии хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав воқеъ гардидааст.

Хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрави ҷумлаи аввал, ба шакли замони гузаштаи феълҳои (аз сар гузашт, нишон доданд) ифодагардида, мутобиқати маъноӣ пайдо кардаанд. Дар мисоли дуюм, мутобиқати хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо ёрии шакли замони ҳозира – ояндаи феълҳои (хуб медонед, ташқил мекунед, ба нодонӣ мезанед) ифодагардидааст. Дар натиҷа сарҷумлаҳои саволӣ ҳамчун ҷумлаи саволи аслий барои пурсиши натиҷаӣ амал ва сабаби воқеъ гардидани амалҳо ба кор рафтаанд.

Баъзе чумлаҳои пайрави замон тобишҳои маъноии духӯра дошта, ҳамчун чумлаи пайрави замон ва ҳам натиҷа ба назар мерасад: **Зурат ки омад**, гапа дигар сӯ тоб медихӣ – а ? [23, 63]

Чумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ бо чумлаи пайрави саволӣ. Чумлаи саволии охири чумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ ба вазифаи чумлаи пайрав ҳам мавриди истифода қарор дорад. Устод Носирҷон Маъсумӣ чумлаҳои пайравро мувофиқи вазифа ва муносибати бо аъзоҳои сарчумла дошташон ба ду қисм ҷудо кардаанд: **пайрави саръазоҳо, пайрави аъзоҳои пайрав** [16, 317-318]. Яъне чумлаи пайрави саръазоҳо бар эзоҳи ё такмилдиҳии саръазоҳо ба қор равад, чумлаи пайрави аъзоҳои пайрав бар эзоҳ ё такмилдодани навъҳои аъзоҳои пайрав қорбурд мешавад. Аммо чумлаи пайрави саволӣ аз чумлаи пайрави хабарӣ фарқ мекунад. Фарқи чумлаи пайрави саволӣ аз чумлаи пайрави хабарӣ дар он аст, ки вай бар эзоҳи сарчумла ё бар эзоҳи яке аз аъзоҳои он наомада, балки барои муайян кардани факти номаълуме истифода бурда мешавад. Яъне, чумлаи пайрави саволӣ факти муайянро ифода намекунад ва вазифаи муайянкунӣ ё эзоҳдиҳӣ надорад [6, 294]. Аз мисолу мушоҳидаҳо чунин бармеояд, ки чумлаи саволии охири чумлаи мураккаби тобеъ бештар ба вазифаи чумлаи пайрави пурқунанда қорбурд мешавад ва муносибати байни сарчумлаву чумлаи пайрави саволӣ бо пайвандаки тобеъқунандаи **ки**, мутобиқати шаклҳои феълии хабарҳои сарчумлаву чумлаи пайрав, тартиби ҷойгиршавии чумлаҳо ва интонатсияи тобеъ сурат мегирад:

Мепурсед, ки **дар ҳамин син аспсаворӣ мекардӣ?** [32, 34]; - Шумо мегӯед, ки **машина ва одамонаш алоҳида – алоҳида ғалтидаанд?** [28, 28].

Дар мисолҳои боло чумлаи саволӣ дар охири чумлаи мураккаби тобеъ ба вазифаи чумлаи пайрави пурқунандаи саволӣ омада саволи (пурсиши) тахминиро бо оҳанги саволи нақлӣ ифода кардааст: Алоқаи байни сарчумла ва чумлаи пайрав тавассути интонатсия ва мутобиқати хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрав воқеъ гардидааст. Чумлаи саволӣ танҳо бо интонатсия ифода шудааст.

Дар сурати ба маънои шахси сеюм ифода гардидани хабари чумлаи пайрави саволӣ маҳдудияти вазифаи саволи чумлаи саволӣ ва оҳанги нақли саволи он дарқ карда мешавад:

Аз ӯ пурсидам, ки қорқояш ҷӣ гунаанд, оё бо Мурод ошти шуд? [28, 86]; Мо ҳайрон будем, ки акнун ҷӣ мешуда бошад? [28, 73]; Вале мо намедонем, ки қассир ҳамроҳи худ боз ягон хел хуҷҷати дигар дошт ё не? [28, 28].

Дар мавриди дар шахси яқум ва дуоим ифода гардидани хабари чумлаи пайрави саволӣ тобишҳои эҳсосии чумлаҳои саволӣ зоҳир мегардад:

- Гӯед, аз ман ҷӣ бадӣ дидед? [28.79]; - Бигӯ, ки ҷӣ қор қунем? [28, 32];

Дар мисолҳои боло дар баробари ифодаи савол тобишҳои эҳсосии эътирозу илтиҷо дарқ карда мешавад.

Устод Носирҷони Маъсумӣ дар бобати чумлаи пайрави пурқунандаи саволӣ чунин ибрози назар намудааст: Агар чумлаи пайрави пурқунанда

саволӣ бошаду аз ҷиҳати мазмун ва интонатсия характери хабарӣ дошта бошад, аломати савол гузошта намешавад: Ба мо нависед, ки чӣ хел китобҳо ба шумо даркоранд.

Агар ҷумлаи пайрави пуркунанда саволӣ бошаду ҳуди ҷумлаи мураккаб бо мақсад ва оҳанги савол гуфта ва ҳонда шавад, дар охир аломати савол меояд. Чунончи: Шумо намедонед, ки ин китоби кист? [16, 325].

Мавриди таъкид аст, ки ҷумлаи пайрави пуркунандаи саволӣ дар баробари аз ҷиҳати мазмун ва интонатсия характери хабарӣ доштани ҷамҷунин метавонад дорои тобишҳои эҳсосӣ бошад. Дар ин маврид барои муайян кардани тобишҳои эҳсосӣ гузоштани аломати савол ва саволу хитоб лозим аст.

- Ба вилоятҳои бегона меравем, ҳоло маълум нест, ки дар он ҷоҳо ... чӣ мешуда бошад? [24, 297]; - Ман гуфтани будам, ки Анварпошо барин як одами машҳур ватани ҳудашро монда дар ин ҷоҳо чӣ кор мекарда бошад? [24, 347].

Дар мисолҳои зикршуда ҷумлаи мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ бо ҷумлаи пайрави пуркунандаи саволӣ дар баробари пурсиш тобишҳои эҳсосии биму ҳарос ва тааҷҷубу ҳайратро низ ифода кардаанд. Ифодаи тобишҳои эҳсосӣ тавассути оҳанг ва хабарҳои ҷумлаҳои пайрави саволии пуркунанда, ки бо шакли замони ояндаи сифаи шартӣ –ҳошишмандӣ таркиб ёфтааст, сурат гирифтааст.

Дар қолаби ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиби саволӣ сурат гирифтани ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ бо пайрави саволӣ низ ба назар мерасад:

Дафъаи гузашта вақте ки ин ҷо омадед, Шумоҳоро нашнохта, пурсида будам, ки кистед? [27, 122].

Хулоса, ҷумлаи мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ як навъи ҷумлаи мураккаби тобеи саволӣ буда, дорои вижагиҳои гуногун сохторию маъноӣ ва функционалӣ мебошад, ки онҳо аз хусусиятҳои зерин иборатанд:

Вобаста ба мавқеи ҷойгиршудани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав оҳанг ва функцияи ҷумлаи саволии таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ тағйир меёбад. Ҷумлаҳои саволие, ки ҷамҷун сарҷумла баъд аз ҷумлаи пайрав меоянд, дар онҳо пурсиш ва оҳанги (интонатсияи) ҷумлаи саволӣ равшантар гуётар аст ва аз шунаванда то андозае ҷавоби саволро ё маслиҳат доданро талаб менамоянд.

Дар сурати ҷамҷун ҷумлаи пайрав баъд аз сарҷумла омадани ҷумлаи саволӣ мақсади пурсиш ва интонатсияи саволӣ тира гардида, ҷумлаи саволӣ аз шунаванда ҷавоби саволро ҳатман талаб намекунад.

Пас, ҷумлаи саволие, ки ҷамҷун сарҷумла пас аз ҷумлаи хабарӣ дар охири ҷумлаи мураккаби тобеъ ба кор рафтааст, ҷумлаи саволии аслии шуморидан мумкин аст.

Бояд хотирнишон намуд, ки чумлаҳои саволӣ ба вазифаи сарчумла омада, бештар пурсиши натиҷа ва сабаби амали бо шарте иҷрошавандаро ифода мекунанд.

Чумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ назар ба чумлаҳои мураккаби тобеи муқаррарӣ (хабарӣю хабарӣ) пуробурангтар буда, дорои ҷилоҳои гуногуни маъноӣ мебошанд.

Ҳамчунин доираи сохтори чумлаи мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ маҳдудтар буда, яке аз ҷузъҳои он бештар чумлаҳои содаи яктаркиба мебошанд.

КИТОБНОМА:

1. Адабиёти илмӣ:

1. Атобуллоев, С. Чумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик / С. Атобуллоев. – Душанбе: 1975. – 215 с.
2. Бабайцева, В.В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация / В.В. Бабайцева. – М.: Прасвищение, 1979. – 269 с.
3. Белошапкова, В.А. Современный русский язык. Синтаксис / В.А. Белошапкова. – М., 1977. – 247 с.
4. Брызгунова, Е.А. Смысловое взаимодействие предложений / Е.А. Брызгунова // Синтаксис текста. – М: Наука, 1979. – С. 78-91.
5. Валгина, Н.С. Синтаксис современного русского языка / Н.С. Валгина. – М.: Высшая школа, 1978. – 439 с.
6. Валимова, Г.В. Функциональные типы предложений в современном русском языке / Г.В. Валимова. – Ростов-Дон, изд. Ростов Н. / Д – ун/та, 1967. – 191 с.
7. Гвоздев, А.Н. Современный русский литературный язык / А.Н. Гвоздев. – М., 1952. – Ч. 2. – 302 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 3. Чумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 272 с.
9. Долинин, К.А. Стилистика французского языка / К.А. Долинин. – Ленинград: Прасвищение, Ленинградское отделение, 1978. – 343 с.
10. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Ҷ. 2. – Душанбе: 1985. – 325с.
11. Зикриёев, Ф.К. Структурно – семантические особенност таджикского парактаксиса / Ф.К. Зикриёев. – Душанбе, 1986. – 190 с.
12. Золотова, Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – Москва: Наука, 1973. – 351 с.
13. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 270 с.
14. Кожин, А.Н., Крылова, О.А., Одинцов, В.В. Функциональные типы русской речи. / А.Н. Кожин. – М., 1982. – 223 с.
15. Қосимова, М. Чумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик / М. Қосимова. – Душанбе: 1961. – 88 с.

16. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон. – Ҷ.2. 1980. – 349 с.
17. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик (Синтаксис) / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 324 с.
18. Русская грамматика. т. 2. Синтаксис. – М: Наука, 1980. – 709 с.
19. Рустамов, Ш. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе: 1968. – 146 с.
20. Тоҷиев, Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
21. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 343 с.
22. Хоҷаев, Д. Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2021. – 141 с.
23. Ҳусейнов, Х. Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Х. Ҳусейнов. – Сталинобод, 1960. – 121 с.

2. Адабиёти бадеӣ:

24. Абдулҳамид, Самад. Гардиши девбод / Самадов А. – Душанбе: Адиб, 2007. – 567 с.
25. Айнӣ, С. Куллийт. Ҷ. 2. / С. Айнӣ – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1960. – 475 с.
26. Иқромӣ, Ҷ. Тахти вожгун. / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 338 с.
27. Кӯҳзод, У. Писанддара (повестҳо) / У. Кӯҳзод. – Душанбе: Маориф. 1984. – 207 с.
28. Қаҳҳорӣ, А. Таркиш: Пъесаҳо / А. Қаҳҳорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 190 с.
29. Муҳаммадиев, Ф. Куллийт. Ҷ. 1. / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1990. – 383 с.
30. Ниёзӣ, Ф. Асарҳои мунтахаб. Ҷ. 1. / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 340 с.
31. Ниёзӣ, Ф. Вафо / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, – 310 с.
32. Раҳим, Ҷалил. Одамони ҷовид. Ҷ. 2. / Ҷалил Р. – Душанбе: Ирфон, 1967 – 294 с.
33. Саттор, Турсун. Дарахти ҳозорсола / С. Турсун. – Душанбе: Адиб, 1991 – 255 с.
34. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо. Ҷ. 1. / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 377 с.

ВИЖАГИҲОИ СОХТОРИЮ МАЪНОИИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕИ ХАБАРӢ – САВОЛӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОҶИК

Дар мақола яке аз масъалаҳои омӯхтанишудаи соҳаи нахвишносии забони муосири тоҷикӣ вижагиҳои сохторию маъноии ҷумлаҳои мураккаби

тобеи хабарӣ– саволӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллифи мақола дар асоси таснифоти функционалии ҷумлаҳои мураккаби тобеи ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволиро ба ду гурӯҳ ҷудо менамояд:

1. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ бо сарҷумлаи саволӣ;

2. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ бо ҷумлаи пайрави саволӣ ҳамчунин бо таҳлили сохтори маъноӣ ва функционалӣ фарқи байни ду гурӯҳи ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволи дар боло зикр шударо ошкор намуда, ба хулосаи зерин меояд:

а) вобаста ба мавқеи ҷойгиришавии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав оҳанг ва функцияи ҷумлаи саволи таркиби ҷумлаи мураккаби тобеи тағйир меёбад;

б) ҷумлаи саволие, ки ҳамчун сарҷумла баъд аз ҷумлаи пайрав меояд, дар он пурсиш ва оҳанги ҷумлаи саволӣ равишантару гӯётар аст ва аз шунаванда то андозае ҷавоби саволро ё маслиҳат доданро талаб менамояд;

в) дар сурати ҳамчун ҷумлаи пайрав баъд аз сарҷумла омадани ҷумлаи саволӣ мақсади пурсиш ва интонатсияи саволӣ тира гардида, ҷумлаи саволӣ аз дорои оҳангу тобишҳои хабарӣ ва эҳсосӣ мегардад.

г) интонатсия ва мутобиқати шаклҳои феълӣ дар ташаккули ҷумлаҳои мазкур нақши муҳиме доранд.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ назар ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи муқаррарӣ пуробурангтар буда, дорои ҷилоҳои гуногуни маъноӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои мураккаби тобеи хабарӣ – саволӣ, сарҷумлаи саволӣ, ҷумлаи пайрави саволӣ, интонатсия, мутобиқати шаклҳои феълӣ, ҷумлаи саволи асли, ҳелҳои функционалӣ, ҳелҳои иртиботӣ.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНО-ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируется и исследуется один из нерассмотренных вопросов синтаксиса в современном таджикском языке - структурно-семантические особенности повествовательно-вопросительных сложноподчиненных предложений.

Автор статьи на основе функциональной классификации делит повествовательно-вопросительные сложноподчиненные предложения на две группы:

1. Сложноподчиненные вопросительные предложения с главным вопросительным членом предложения;

2. Сложноподчиненные вопросительные предложения с придаточным вопросительным членом предложения. Выявляя различие между вышеуказанными двумя группами повествовательно-вопросительных

сложноподчиненных предложений с помощью структурно-семантического и функционального анализа, приходит к следующему выводу:

а) в зависимости от расположения главных членов предложения и придаточного предложения меняется интонация и функция вопросительного предложения сложноподчинительного предложения;

б) у вопросительных предложений в качестве главных членов предложения стоящее после придаточного предложения, вопрос и тон более четкие и требуют от слушающего в какой-то мере ответа на вопрос или дачи совета;

в) если вопросительное предложение стоит после главных членов предложения как придаточное предложение, то цель вопроса и интонация вопроса становится неярким, а в вопросительном предложении появляется повествовательный или эмоциональный характер выражения;

г) интонация и сочетаемость форм глаголов играют важную роль в образовании этих предложений.

Повествовательно-вопросительные сложноподчиненные предложения являются более образными и красочными чем простые сложноподчиненные предложения, обладают различными семантическими оттенками значений.

Ключевые слова: *повествовательно-вопросительные сложноподчиненные предложения, главный вопросительный член предложения, вопросительное придаточное предложение, интонация, сочетаемость форм глагола, исходное вопросительное предложение, функциональные типы, типы связи.*

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF DECLARATIVE-INTERROGATIVE COMPLEX SENTENCES IN THE MODERNTAJIK LITERARY LANGUAGE

One of the unexplored issues of syntax in the modern Tajik language, i.e. structural and semantic features of declarative-interrogative complex sentences is reviewed in this article.

The author of the article, on the basis of functional classification, divides declarative-interrogative complex sentences into two groups:

1. Declarative-interrogative complex sentences with the main interrogative clause;

2. Declarative-interrogative complex sentences with subordinate interrogative sentence. Having revealed the difference between abovementioned two groups of declarative-interrogative complex sentences using structural-semantic and functional analysis, comes to the following conclusion:

а) depending on the location of the main members of the sentence and the subordinate clause, the intonation and function of the interrogative sentence of the complex sentence change as well as;

b) in interrogative sentences as the main members of the sentence, the question and tone after the subordinate clause are clearer and require the listener to some extent answer the question or give advice;

c) if the interrogative sentence comes after the main members of the sentence as a subordinate clause, then the purpose of the question and the intonation of the question will become unclear, and narrative and emotional character of expression will be observed in the interrogative sentence/

d) intonation and verb form combinationary play an important role in the formation of these sentences.

Declarative-interrogative complex sentences are more figurative and colorful than simple complex sentences, they have different semantic shades of meanings.

Key words: declarative-interrogative complex sentences, main interrogative members of a sentence, interrogative subordinate clause, intonation, compatibility of verb forms, initial interrogative sentence, functional types, connection types.

Маълумот дар бораи муаллиф: Солеҳҷон Собирҷонов- н.и.ф. ходими пешбари илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдаки, 21; Тел.: (+992)907907003.

Сведения об авторе: Собиржанов Солеҳджан – к.ф.н., вѣдущий научный сотрудник Института языка и литературы им. Рӯдаки ИНАТ. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рӯдаки , 21; Тел.: (+992) 907907003.

About the author: Sobirjonov Solehjon, Candidate of Philology Sciences, Leading Researcher at the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST. Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Avenue; Tel.: (+992) 907907003.

**КОРБУРДИ ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФИИ ҚОЛАБИ ИСМУ
СИФАТИ АСЛӢ ДАР РОМАНИ «ГАРДИШИ ДЕВБОД»-И
АБДУЛҲАМИД САМАД**

**Салтанат Қодирова
Истамова Шаҳноза**

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар шароити нави рушд ва давраи нави ташаккули эҳёи асолати забони тоҷикӣ таҳқиқи масъалаҳои забони тоҷикӣ, алалхусус наҳви асарҳои адибон аҳамияти хосса дорад, зеро бе муайян кардан ва ба ҳисоб нагирифтани ин ё он ҳодисаи забонӣ ҳолати кунунии забонро дуруст муайяну муқарар намудан душвор ва дар баъзе масоил имконнопазир аст.

Таҳқиқи вижагиҳои наҳвии забони тоҷикӣ аз вазифаҳои мубрам ва зарурии муҳаққиқон буда, он бояд на танҳо дар асоси қонун ва қавоиди дастурҳои қадима сурат бигирад, балки дар асоси таъя ба намунаҳои осори манзум ва мансури адибони классик ва муосири тоҷик анҷом бипазирад. Адибон имконоти мухталифи забони зинда ва гуфтугӯии муҳити зиндагӣ ва замони худро бо қамоли маҳорат ба ҳисоб мегирифтанд ва дар ҷодаи эҷод он дурдонаҳоро мавриди корбурд қарор медоданд.

Романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад бо дастгирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба таъъ расидааст.

Дар он инсон ҳамеша дар рӯ ба рӯи девбоди мудҳиши замон, ки низоми зиндагиро бераҳмона дарҳам- барҳам мешиканад, тухми одамро ба чор тараф пош медиҳад, қарор дорад. Дар гирудор ва набарди девбод танҳо қасони боирода имону асолати хеш набохта, чун сутуни дили ҳамзамонон маҳкаму побарҷо меистанд ва бо кирдорҳои наҷиб ҳусни диёр мешаванд.

Дар романи Гардиши девбоди Абдулҳамид Самад мо ба бисёр саволҳое, ки ба сари одами солимфикр омада, ӯро ба кӯи андеша раҳнамун месозад, ҷавобе дарёфтем. Аз ин рӯ, таҳлилу таҳқиқи забони жанрҳои гуногуни эҷодиёти Абдулҳамид Самад барои муайян намудани бунёди феълӣ қабатҳои мушаххаси забони тоҷикӣ: савтиёт, луғат, сарф, наҳв аҳамияти муҳими назарӣ, амалӣ ва илмӣ дорад.

Хусусиятҳои грамматикӣ ва маъноии ибораҳои исмии изофии қолаби исму сифати аслӣ дар забони адабии тоҷик ва масоили мубрам ва қамомӯхташудаи илми забоншиносӣ буда, таҳқиқи он ба рушди минбаъдаи забоншиносии тоҷик ва ғановати забони адабӣ низ шароити мусоид фароҳам меорад.

Ақсарияти таҳқиқоти забонӣ осори мансур масоили лексикӣ ва услубиро фаро мегиранд. Ба андешаи мо дар таҳқиқотҳои анҷомшуда

масъалаҳои муҳимми ташаккулёбии ибораҳои исмӣ, моҳияти грамматикӣ онҳо, ҳаҷми ибора, шакл ва маънои он, муносибати он нисбат ба ҷумла ва калима ба таври муназзам мавриди баррасии васеъ қарор нагирифтааст.

Забоншиносони тоҷик ба дидгоҳи назари забоншиносии рус академик В. В. Виноградов таъяқ карда, дар бораи ибора, навъҳо ва вижагиҳои он пажӯҳишҳои муҳимро анҷом доданд, ки дар ин замина метавон аз мақолаҳои рисолаҳои Б. Ниёзмӯҳаммадов, С. А. Арзуманов, Д. Тоҷиев, Н. Маъсумӣ, А. Мирзоев, С. Абдурахимов, М. Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, Д. Хоҷаев, Ш. Кабинов, Ҳ. Мачидов, Р. Ғаффоров, С. Қурбонов, Х. Камолов ва дигарон ёд кард.

Мо дар ин мақола ба дидгоҳи назари забоншиносони тоҷик намуда мулоҳизаҳои худро оид ба мавқеи қорбурд ва хусусиятҳои наҳви истифодаи ибораҳои исмӣ изофии қолаби исму сифати асли дар романи «Гардиши девбод» баён хоҳем намуд.

Ибораҳои исмӣ изофии қолаби исму сифати асли

Сифатҳои дараҷаи олии ва оддӣ ба исм ғайр аз изофат бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ низ тобеъ мешаванд, вале ҷузъҳои ибораҳои қолаби исму сифат бештар ба тавассути бандҳои изофӣ алоқаманд мешаванд. Хусусан сифатҳои дараҷаи муқоисавӣ танҳо ба воситаи бандҳои изофӣ ба исм тобеъ гардида, муносибати атрибутиро бо тобишҳои гуногуни ранг, ҳаҷм, ҳолат, аломати физикӣ ва масоҳавӣ, ҳосияти зоҳирӣ ва ботинӣ мефаҳмонанд. Гуногунмаъноии ибора ба гуногунии маънои луғавӣ ҷузъҳои он вобаста аст.

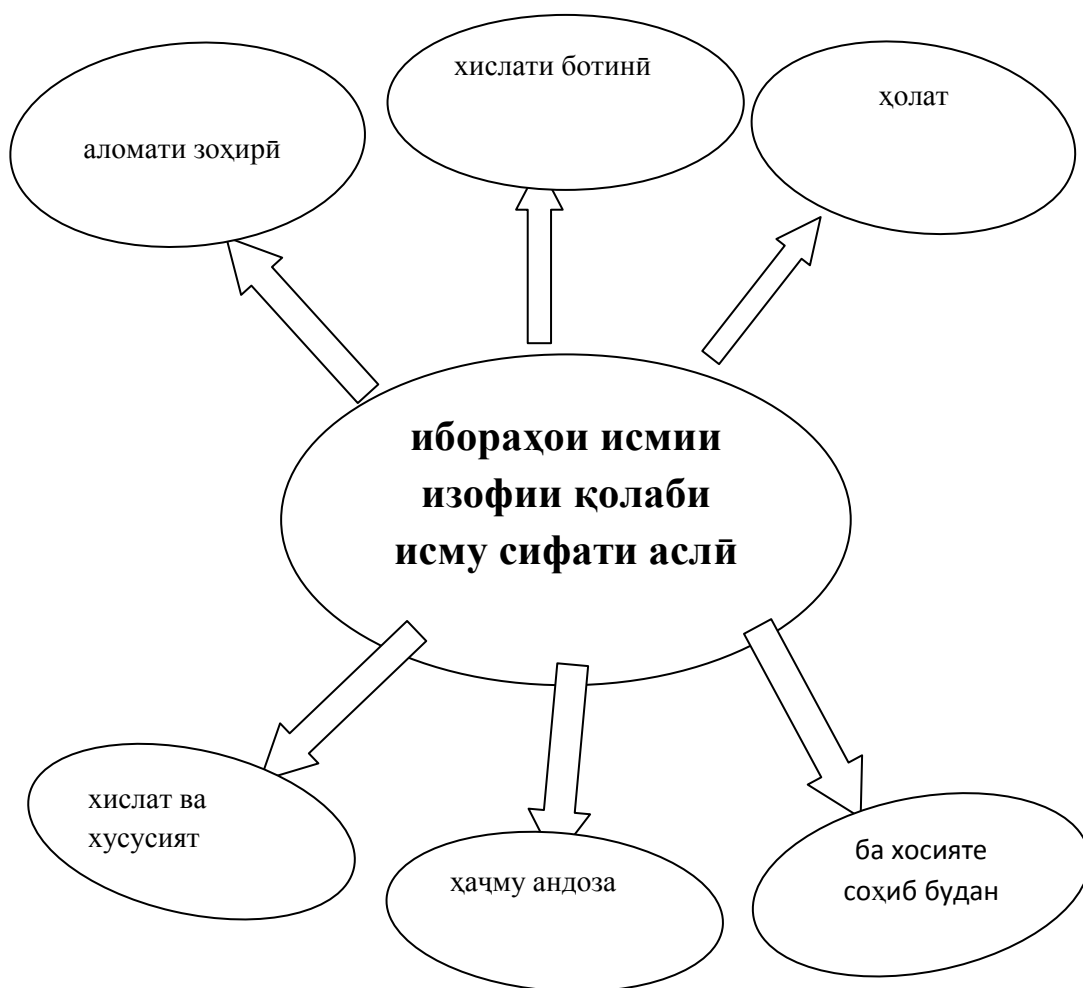
Маъноҳои гуногунро ифода намудани ибораҳои исмӣ нишон медиҳад, ки дар романи «Гардиши девбод» ибораҳои исмӣ бо сифат вобаста ба ҷузъҳо хеле сермаъно мебошанд. Аз ин лиҳоз ибораҳоро аз рӯи маъноҳояшон ба гурӯҳҳо ҷудо намуда аз назар мегузаронем.

Инсон ҳамеша дар рӯ ба рӯи девбоди мудҳиши замон, ки низоми зиндагиро бераҳмона дарҳам- барҳам мешиканад, тухми одамро ба чор тараф пош медиҳад, қарор дорад. Дар гирудор ва набарди девбод танҳо қасони боирода имону асолати хеш набохта, ҷун ҷутуни дили ҳамзамонон маҳкамӯ побарҷо меистанд ва бо қирдорҳои наҷиб хусни диёр мешаванд.

Қиссаву ҳикоя ва мақолаҳои адиб моро ба дунёи пуртазод, олами орзуву омол, розу ниёз ва қору пайқори фарзандони баруманди миллат ошно месозад.

Сифати асли ҳамҷун ҷузъи тобеи ибора ба ҳамаи гурӯҳҳои исмӣ алоқаи грамматикӣ баста муносибати атрибутиро бо тобишҳои гуногун мефаҳмонад:

а) аз ҷиҳати аломати зоҳирӣ; б) аз ҷиҳати хислати ботинӣ; в) аз ҷиҳати ҳолат; г) аз ҷиҳати хислат ва хусусият; ғ) аз ҷиҳати ҳаҷму андоза; д) ба ҳосияте соҳиб будан.

Ғуноғунмаъноии ибора ба ғуноғунии ҷузъҳои он пеш аз ҳама ба калимаи асосӣ «исм» вобаста аст. Мисол: Сифати аслии «калон» - ро аз назар мегӯзаронем. Ҷуноне ки маълум аст ин сифат ба вожаи хурд зидмаъно аст. Агар мо сифати «калон» - ро алоқамандона бо исмҳо маънидод кунем, маъноҳои ғуноғунро ифода менамояд, ки он маъноии иборагии калима ба ҳисоб меравад.

Берун аз ин шаклҳои синтаксисӣ доираи сермаъноии калимаи мазкур тангтар мегардад, аз ин рӯ дар таркиби ҷунон қолабҳои муайянкунандагӣ омӯзиши ин ҳодисаи забонӣ бамаврид мебошад [1, 24].

Аз маводи дарихтиёрдошта, мо аз романи «Гардиши девбод» 180 ибораи изофии исму сифати аслиро пайдо намуда мавриди паҷӯхӣ қарор додем.

1. Ибораҳое, ки аломати зоҳирии ашъро нишон медиҳанд

Ибораҳои исмӣ бо сифати аслӣ, ки чузъҳо ба воситаи изофат алоқаманд гаштаанд, дар «Гардиши девбод» - Абдулҳамид Самад муносибати муайянкунандагӣ (атрибутӣ) - ро бо тобишҳои зиёди маъноӣ ифода месозанд, мисол: Чузӣ асосии ибора исми шахс, ашъ, хазанда, гиёҳ, гул, парранда, ҳашарот, калимаи эзоҳдиҳанда сифати аслии ифодакунандаи ранг, аломати зоҳирӣ буда, дар ин навъи ибораҳо аломати зоҳирии шахс, ашъ ифода ёфтааст. Мисол: *Кундаи тар* [2, 64], *риши сафед* [2, 27-29], *асои аргувонӣ* [2, 29], *девори қач* [2, 36], *матои сафед* [2, 196], *одами маҷруҳ* [2, 197], *гули шафтолуранг* [2, 218], *девҳои сиёҳ* [2, 22], *абруҳои мошубиринҷ* [2, 29], *мори сиёҳ* [2, 34], *замбури зардак* [2, 60], *аруси нозанин* [2, 72], *марди паҳлавонҷусса* [2, 115] ва ғайраҳо.

Чузӣ асосии ибора исми **абр**, яъне истилоҳоти илми нучумшиносӣ, калимаи эзоҳдиҳанда (чузӣ тобеъ) сифати аслии ифодакунандаи ранг, **сиёҳу кабуд**, аломати зоҳирӣ буда, дар ин навъи ибораҳо аломати зоҳирии ашъ ифода ёфтааст. Мисол: *Вақти саҳар, нав намози бомдод хонда будем, ки абруҳои сиёҳу кабуд аз чор тарафи осмон сар бардоштанд* [2, 25].

Вожаи асосӣ **парчам**, бо сифати аслии **сурх** ба воситаи бандаки изофӣ алоқаманд гашта аломати зоҳирии ашъро нишон медиҳанд: парчами сурх. Мисол: *Гадо соҳибҳукм шуда парчами сурх болои дарвозаи Комилбой партавафишон шуд* [2, 39].

Дар ҷумлаи фавқ се ибора бо сифати аслӣ, ки чузъҳо ба воситаи изофат алоқаманд гаштаанд, муносибати муайянкунандагӣ (атрибутӣ) - ро бо тобишҳои зиёди маъноӣ ифода месозанд. Мисол: *Аз паси ӯ Комилбой, сару либоси озода ба тан, дар дасти рост асои аргувонӣ ба қадаш баробар, риши сафеду абруҳои мошубиринҷи гулияш шоназадаи батартиб бо шукӯҳу салобат дар ҳалқаи мардумони ҷусту чолок ва остинбарзадаву ҳамеша фармонбардор пайдо шуд* [2, 32].

Вожаи асосӣ **мӯйсафед** исми шахс, вожаи тобеъ **барзангӣ** аломати зоҳирии шахсро нишон медиҳанд: - Ба Худо, ки**Мӯйсафеди барзангӣ** алафи хаму пуштаҳои Девлоха чунон пасту покиза даравидааст, ки ҳисобааш гӯм. Меғӯй замина лесиди бошад [2, 22]. Вожаи асосӣ **абруҳо** вожаи тобеъ **бадвоҳима** аломати зоҳирии шахсро нишон медиҳад. - О ришу **абруҳои бадвоҳима** дорад [2, 23].

Дар ин маврид сурати Гадо ба аҷубаи аз **санги сиёҳтоб** дағалу қачу килеб монанд буд [2, 54].

Ибораҳое, ки чузӣ асосиашон исми шахс, хос ва чузӣ тобеашон сифати аслии ифодакунандаи аломати зоҳирии хоси инсон мебошад дар бисёр ҷо дар романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад бо ҷунин шакл қорбурд мегардад: *Бо пошинаи мӯзаҳои сип - сиёҳи хиром ба замин зада, ин тарафу он тараф қадамзанон мегуррид* [2, 38].

Ибораҳои исму сифатро аз рӯи тобишҳои нозуки маъноӣ наметавон бо дигар нави ибораҳои исмӣ қиёс кард, зеро «аломатҳои хоси он одатан дар дохили ибора равшан зоҳир мегардад.

Ибораҳои ки ҷузъи асосиашон исми шахс, хос ва ҷузъи тобеашон сифати аслии ифодакунандаи аломати хоси инсон аст бо семантикаи худ ҷондор, дар ибораҳои аруси нозанин [2, 72], духтари нозанин, марди хушсурат, сифатҳои ифодагари симои зоҳирии исм (шахс) мебошанд.

– Худо гунгаст кунде, занбури зардак! [2, 66]. Вожаи асосӣ исми занбур, номи ҳашарот, воҷаи тобеи зардак ранги ҳашаротро нишон медиҳад. Гадо дар тан либоси низомӣ, дар камар шофу таппонча доштанд [2, 71].

2. Ибораҳои ифодакунандаи хислати ботинӣ

Дар «Гардиши девбод» – Абдулҳамид Самад ибораҳои мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ҷузъи асосӣ бо исмҳои шахс, ҳайвон исми ҷондор ва ҷузъи тобеашон бо сифати аслии дурандеш, саркаш, ганда, оқила, нодон, зирак, қобилакак, доно, фиребгар ва ғайра ифода ёфта, хислати ботинии шахс, ҳайвон ва шахсро ифода менамоянд. Мисол: *маррди дурандеш, марди зирак* [2, 26], *ҷонвари саркаш* [2, 31], *саги ганда* [2, 28], *мурдаи ганда* [2, 28], *зани боақл* [1, 105] ва ғайраҳо.

Ҷузъи асосӣ исми хирс бо бандаки изофи, бо сифати аслии бераҳм ибораи хирси бераҳм сохтааст: *Бобот ҳам мисли худат хирси бераҳм буд* [2, 65]. *Ту аз ман бипурс, мегӯям: бахудо, ки лухтаки хушранги беҳисус сард ба зани дағал як аст* [2, 66]. *Гитлери бадхоҳ аз раишу ҳасаду бахили ба рафиқ Истолин мисли гурба панҷа задаст* [2, 68]. *Зариф ҷунон шаҳру дунёдида, бачамарди доно, зираку хушёр шуда бармегардад, ки духтардорҳо бо ҳавас аз ӯ чашиш нақанда дар дил мегӯянд* [2, 74]. – Аҳа буздили беҷигар, рӯбохи хилағар..... [2, 79].

3. Ибораҳои ифодакунандаи ҳолат

Сифатҳои аслии дар ибораҳои исмӣ ҳолати ашро низ ифода кардаанд: Ҷузъи асосии ибораҳои исмӣ исмҳои ҷондор, шахс, ҳайвон, парранда, ҳазанда, мева, ашё ва ҷузъи тобеи сифатҳои аслии буда, дар ин ибораҳо ҳолати ҷузъи асосӣ ифода мегардад, мисол: *кампири ранҷур* [2, 22], *мӯйсафеди барзангӣ* [2, 20], *шутури маст* [2, 22], *тутиҳои пир* [2, 22], *панҷаи шахиш* [2, 24], *нони хушк* [2, 40], *шутури хобида* [2, 51], *чашиши шаффоф* [2, 51], *оби хушк* [2, 71], *марди пир* [2, 76], *зани ғамзада* [2, 125], *модари мотамзада* [2, 126], *кабки маст* [2, 133], *одами маҷрӯҳ* [2, 197], *кампири ғамзада* [2, 229], *мори захмин* [2, 230] ва ғайраҳо. Пеш – пеши аруси аспасавор печутобхӯрон пойкубиву дастафишонӣ мекунад [2, 80].

Вожаи асосӣ кампир исми шахс бо сифати аслии ранҷур ба воситаи бандаки изофӣ ибораи исмӣ изофии бо қолаби исму сифати аслии, ки ҳолати ҷузъи асосӣ ифода мегардад, сохтаанд. Мисол: *Магар аз дарду шиканҷа раҳидани кампири ранҷур ва танҳову пургам хандаовар аст* [2, 22]. *Сифатҳои аслии дар ибораҳои фавқ ҳолати ашро низ ифода кардаанд: Ҷузъи асосии ибораи исмӣ мева ва ҷузъи тобеи сифатҳои аслии хушк тари буда,*

дар ин ибораҳо ҳолати чузъи асосӣ ифода мегардад. Мисол: Ман ба ростӣ, ин ҷо фаҳмидам, ки солҳои гуруснагиву қаҳтӣ меваҳои хушкӯ тари боғу ҷангалҳо моро аз марғ раҳониданд [2, 76].

4. Ибораҳои ифодакунандаи хислат ва хусусият

Дар «Гардиши девбод» - Абдулҳамид Самад бештар ибораҳои мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ба вазифаи чузъи асосӣ исмҳо аз қабилӣ сел [2, 23], ҷароғ [2, 40], маска [2, 78], одам [2, 111] ва ғайра, чузъи тобеъ бо сифатҳои маъноӣ хунталаб [2, 23], раҳнамо [2, 40], таррак [2, 78], курнамак [2, 111], инчунин бо сифати аслии ифодакунандаи хислату хусусияти одамон ифода ёфта, хусусият ва хислати ашӯ ё шахсро ифода менамоянд.

Мисол: сели хунталаб [2, 23], ҷароғи роҳнамо [2, 40], маскаи таррак [2, 78], одами курнамак [2, 111] ва ғайраҳо.

Дар матн **ибора** ифодакунандаи хислату хусусияти одамон буда, хусусият ва хислати шахсро ифода менамоянд: – Эй биё, Дилёби ширин! Ту дар кучо мегардӣ? [2, 21]. Дар ҷумла ба маънии ифодакунандаи хислату хусусияти одамон омада, хусусият ва хислати шахсро ифода менамоянд. Мисол: – Аҳа..... О Сифати найрангбозе!..... [2, 22].

Дар романи «Гардиши девбод» ибораҳои мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ба вазифаи чузъи асосӣ исм офтоб, чузъи тобеъ бо сифати аслии ифодакунандаи хусусияти офтоб сӯзон ифода ёфта, хусусияти офтоб, яъне истилоҳоти илмӣ нучумшиносӣро ифода менамоянд. Мисол: Як рӯзи дароз аз шибарӣ Чорчаиша бандина даравида овардаму зерӣ офтоби сӯзон, - оҳо аз ташинагӣ забонат дар комат мечаспад, - коҳҳоша дарза баста, мурда - мурда кашонда оварда тал чидем [2, 23]. –Ба ҳаёлат, болои кӯҳ, зерӣ офтоби сӯзон дар ҳар гардиши дастархони зиёфат кушодаанд [2, 24] ва ғайраҳо.

Ибораҳои мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ба вазифаи чузъи асосӣ исми тахт- ашӯ, яъне он ашӯе, ки дар болоиш нишаста роҳ мераванд, инчунин, чузъи тобеъ бо сифати аслии ифодакунандаи хусусияти **равонӣ** яъне бо ёрдами одамон роҳ меравад, ифода ёфта, хусусияти ашӯро ифода менамояд. Мисол: – Рост гуфтӣ, болои таҳти равон, рӯи ҳафт қабат бистар бошӣ ҳам, Худо хоҳад, ҷоната дар ними нафас ҷунон мегирад, ки беҳабар мемонӣ [2, 26].

Дар роман ибораҳои мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ба вазифаи чузъи асосӣ исми саг, яъне ҳайвони хонагӣ, исми ҷондор, чузъи тобеъ бо сифати аслии ифодакунандаи хислати ҳайвон - ганда ифода ёфта, хислати ҳайвонро ифода менамоянд. Мисол: – Ҳазор навозишӣ кунед ҳам, саги ганда аз феъли бадаш намонда [2, 31]. Ин ибора маъноӣ духурагӣ дорад дар баъзе ҷойҳо дар роман саги ганда ба маъноӣ маҷозӣ одами гада омадааст. Ибора хусусияти обро нишон додааст: Нафаре аз чаишмаи ҷӯшони Шифо оби шифо менӯшад [2, 56]. Бахшталаб ибтидо сӯи чаишмаи Бахт мешитобад, муродҷӯ сӯи чаишмаи мурод бо зикру тавозӯ аз сари сидқ сӯҷуд меорад [2, 56]. Ва ғайраҳо.

5. Ибораҳои ифодакунандаи ҳаҷму андоза

Ибораҳои исмӣ бо сифати асли ҳаҷмо низ ифода кардааст. Вожаи асосии ин ҳел ибораҳо исмҳои мушаххасмаъно ва ҷузи тобеъ сифати аслии ифодакунандаи ҳаҷм мебошанд:

Вожаи асосии ибораҳои номбурда аз исмҳои / шаб [2, 28], гардан, девор [2, 36], кӯҳ, ғор ва ғайраҳо, ифода ёфта, ҷузи тобеи ибора аз сифатҳои, ки ҳаҷму андозаро нишон медиҳанд, ташкил мегардад: Мисол: *шаби дароз* [2, 28], *гардани дароз* [2, 28], *девори қач* [2, 36], *қӯҳи баланд* [2, 81], *ғори бетағ* [2, 105] ва *ғайраҳо*. Вожаи асосӣ **ҳарф** бо сифати аслии **калон-калон** ҳаҷму андозаро нишон медиҳанд: *Зариф бо ҳарфҳои калон- калону хатҳои қачу қилеб ғапҳои навишт.....* [2, 75]. Вожаи асосӣ **дарахт** бо сифатҳои аслии **мудаввару пӯришӯкӯ**, ҳаҷму андозаро нишон медиҳанд: **Дарахтони мудаввару пӯришӯкӯ** низ ғӯё аз исми эҳсоси дарди гарону мудҳиши марди пир лол мекунанд [2, 84]. Ва *ғайраҳо*.

6. Ибораҳои ифодакунандаи дорӣ

Ибораҳои ғавқ дар романи Гардиши девбод бо ҷунин шакл тарҳрезӣ мегардад: ҷузи асосӣ ҳамеша бо исмҳои шахс, амал, ашё, ҷузи тобеъ бо сифатҳои гуногун. Ин ибораҳо маънои муқоисаро низ зоҳир мекунанд. Мисол: *марди доро* [2, 64], *дарахти мевадор* [2, 83], *пиёлаи масқадор* [2, 99], *ҳалтаи мағз* [2, 99], *ҷували гандумдор* [2, 104], *қосаи ширбириҷдор* [2, 125], *қосаи обдор* [2, 135] ва *ғайраҳо*.

Ин қабил ибораҳо дар роман бо ҷунин шакл тарҳрезӣ мегарданд: ҷузи асосӣ бо исми ашё **хурҷин**, ҷузи тобеъ бо сифати дорои доштан **пӯрбор** қорбурд шудаанд. Мисол: *Вай хурҷини пӯрбор сари қитф, пешони ва тағи қашмаш қараму пӯрдоғ ва қиёҳу қабуд, шабеҳи гурбаи қарғини ба об афтада ҳолаш табоҳ, ниғоҳи қаросон аз пешии по нақанда, - мабодо санғсораш қикунанд! - дар ҳавои савти нағораи Мурак «Тап - тапи тап! Данғ-данғи данғ! қадам ниҳод* [2, 32].

Ҷузи асосӣ бо исми шахс **ҳамсабақон**, ҷузи тобеъ бо сифати дорои доштан **саладор** қорбурд шудаанд. Мисол: Дӯстону **ҳамсабақони саладор** якбора шапкапӯшу таппончадор шуданд [2, 47]. Ҷузи асосӣ бо исми **қурта**, ҷузи тобеъ бо сифати дорои доштан **шерозадор** қорбурд шудаанд: Бо маънии дорӣ дар романи «Гардиши девбод» ҳеле зиёд **ибораҳо** мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Мисол: *Неқном ҳам либосҳои сафарӣ ба тан дошт: аз болои қуртаи шерозадор қелақи сабуқи қарбосӣ пушида миёнашро бо қамарбанди дастбоф баста буд* [2, 48]. *Ҳамсари домлло Латиф бо дидаи ашқбор дастархони нону фатирдор ба хурҷин андохт* [2, 48]. *Тағин меқард, ягон байтали сершираш мефиристодем* [2, 55]. *Дилёб, ҳақи ғап қамин, қи аз фарзанди ноҳалаф, бенангу ор як дарахти мевадор қазор бор беҳ аст* [2, 91].

Дар романи «Гардиши девбод» мо ибораро пайдо намудем, қи ҷузи асосиашон исми шахс, ашё ва ҷузи тобеашон сифати аслии ифодакунандаи аломати ҳоси инсон, ашё, бо семантикаи худ сифатҳо ифодағари аломати зоҳирӣ, ботинӣ, ҳаҷму андоза, дорӣ, монадӣ ва муқоисаро ифода намудаанд.

Мисол: Вале чун саворон ба андозаи чашмрас наздик омаданд, истикболгирандагон ба пешсаф - **марди чорпахлӯ**, дар сар **кулохи нуктези ситорадор**, дар тан **пӯшоки сабзтоби сарбозӣ**, тугмаҳои пероханаи шабеҳи гули қоқу **заб** - зарди **чилодор**, савори **аспи масту бодпо** чашм дӯхтанд [2, 34].

Мо ба мақсади муқоиса, аз «Гулистон» - и Саъдӣ чанд ҳикояро аз назар гузаронидем: Нӯшервони одил дар *шикоргоҳ сайде шикор карду намак намуд* [12, 39]. Маликзода ғанчи фаровон аз *падар мерос ёфт* [12, 38]. *Боз омадем ба ҳикояи* вазири гофил [12, 40]. Писари чавон чун пили маст *андаромад ба салбате, ки агар кӯҳи оҳанин будӣ, аз ҷой баркандӣ* [12, 47].

Ҳамчунин асарҳои Ёрун Кӯҳзод. «Бандии озод», «Тақвими роҳгум» - ро аз назар гузаронидем: *Ба вай осон* марди салт *ҳар кучо хоҳад мегардад* [14, 41]. *Насиҳат ҳам ба* одами хушгавҳар, *ба* одами аҳл таъсир мекунад [14, 223]. Латтаи сафед *нишон меод, ки дар ин ҷо аз хок дида реғаш бештар аст* [14, 227].

Муқоисаи ибораҳои исмии изофии исму сифати асли аз «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад гирдоварда бо намунаҳои насри бадеии классикию муосири тоҷикӣ нишон медиҳад, ки адибони гузаштаву муосири тоҷик дар қорбасти ин навъи ибораҳо аз қолабҳои ибораорории забони зиндаи халқӣ баҳраи фаровон бурдаанд.

Аз омӯзиш ва таҳлили ибораҳои исмӣ бармеояд, ки гуногун - қолаббандии ибора дар «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад бештар ба назар мерасад.

Ин қабил ибораҳои исмӣ бо сифат гарчанде аз ҷиҳати шакл чун забони адабии муосири тоҷикӣ тарҳрезӣ гардад ҳам, бо баҳрабардорӣ аз имконияти забони зиндаи халқӣ, ки посдорандаи хусусиятҳои қадимии забон мебошад, инчунин бо ифодаи маъноҳои грамматикӣ, равиши махсуси иборасозӣ ҷиҳатҳои хосро низ ба худ касб менамояд.

Ифодаи бартарии аломати як ашё нисбат ба дигараш гуногун мебошад. Аломати хоси сифат асосан дар дохили ибора бештар бо тобишҳои нозук ифода мегардад ва ҷузъи асосии ин навъи ибораҳо асосан исм - ашё мебошад.

Ҷузъи тобеи ин навъи ибораҳо дар забони адабӣ асосан бо сифатҳои сохта ифода меёбад. Дар «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад бо изофат сурат ёфтани ибораҳои ҷузъи тобеашон ифодагари зиёдии аломат бештар мушоҳида мегардад.

Таҳқиқи хусусиятҳои грамматикӣ ва маъноии ибораҳои исмии изофии қолаби исму сифати асли дар насри осори адибони тоҷик, баҳри кушодани розу ҳиҷобҳои забони тоҷикӣ ва ғановати он ва муайян кардани мақоми асарҳои ин давра дар устувордошта, тақомул ва рушди забони адабии тоҷикӣ кӯмак мерасонад.

КИТОБНОМА

1. Абдурахимов, С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик / С. Абдурахимов. – Душанбе.: Дониш, 1973. -165с.
2. Абдулҳамид, Самад. «Гардиши девбод». /С. Абдулҳамид. – Душанбе, Адиб. 2007,-568с.
3. Виноградов, В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). / В. В. Виноградов. М.: – Л, 1947. - 784 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди дуввум. Ибора ва синтаксиси ҷумлаи сода. [С. Абдурахимов, М. Акрамов, А. Мирзоев, Ф. Зикриёев, М. Исмаилов, Б. Камолиддинов, С. Раҳматова, Ш. Рустамов, Р. Ғафоров]. – Душанбе: Дониш, 1986. - 372 с.
5. Ғафоров, Р. Ибора. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии. / Р. Ғафоров. – Душанбе: Маориф, 1984. - 320 с.
6. Камолиддинов, Б. Масъалаҳои бахсноки наҳви забони тоҷикӣ. / Б. Камолиддинов. – Душанбе.: - Деваштич, 2003. -132 с.
7. Камолов, Х.М. Ибораҳои изофӣ (дар асоси маводи «Таърихи Табарӣ» - и Балъамӣ) / Х. М. Камолов. – Душанбе.: Баҳманрӯд, 2011. -154 с.
8. Қосимова, М. Н. Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ. / М. Н. Қосимова. – Мактаби советӣ. - 1967. - № 2 -С. 18- 22 ; 3. - С. 29-33; 4.- С. 32-38; 6.- С. 41- 46.
9. Қурбонов, С. Лаҳча - нумӯи дигари забони куҳан. (Ибораҳои исмӣ дар лаҳчаҳои Бойсун) /С. Қурбонов. - Душанбе.: – Оила, 2008.-173.
10. Мирзоев, А. Ибораҳои синтаксисии забони адабии ҳозираи тоҷик. / А. Мирзоев. –Мактаби советӣ. - 1969. - №4 - С. 54-60.
11. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ. / А. Мирзоев. – Душанбе: Деваштич, 2002.-308 с.
12. Саъдии Шерозӣ. Гулистон./Ш. Саъдӣ. – Нашриёти Дониш Душанбе . - 1988.- 104с.
13. Таджиев, Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке. /Д.Т.Таджиев. – Сталинабад, 1955.- 72 с.
14. Ёрун Кӯҳзод. Бандии озод./К. Ёрун. – Душанбе. «Адиб» - 2011. - 270 с.
15. Халилов, А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / А. Халилов. –Душанбе.: Дониш, 1964. - 158с.

**КОРБУРДИ ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФИИ ҚОЛАБИ
ИСМУ СИФАТИ АСЛИ ДАР РОМАНИ «ГАРДИШИ
ДЕВБОД» - И АБДУЛҲАМИД САМАД**

Мақола ба таҳқиқи табиату хусусият ва қонуну қоидаҳои ҷумла, ибора ва бисёр масъалаҳои мураккаби грамматикаи забони тоҷикӣ, тарҳи сохтори романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад дар заминаи

суханони муаллифон, ривоятгари кул, қаҳрамони асарҳо ба ҷойгоҳи истифодаи ибораҳои исмии изофӣ бо сифати аслӣ таҷдиди назар мегардад.

Ба ақидаи мо романи «Гардиши девбод» - и Нависандаи халқии Тоҷикистон Абдулҳамид Самад ба ёди алами сӯзон ва азияти бепоёни ҳамдиёрон дар солҳои таъқибот ва ҷанги Олмон навишта шудааст. Дар романи нависанда мавзӯи покизагӣ, диловарӣ, эътимод, мардонагӣ, сабру таҳаммул, рафоқат, нангу номус ва садоқат ҷойи калидиро ишғол мекунад.

Таҳқиқи ибораҳои исмии изофӣ дар ин равиш шинохти махсусияти тарзи нигориш, хусусиятҳои хоси романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самадро дар сохти наҳви забон муайян кунад, сониян он тағйирот ва таҳаввулоти тадриҷии забони насри нависанда ва забони меъёрро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: ибора, ҷумла, ибораҳои исмии изофи, сифати аслӣ, дostonҳо, Гардиши девбод, Абдулҳамид Самад, покизагӣ, диловарӣ, эътимод, мардонагӣ, сабру таҳаммул, рафоқат, нангу номус ва садоқат.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОМИНАТИВНЫХ ИЗАФЕТНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ МОДЕЛИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО И КАЧЕСТВЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В РОМАНЕ АБДУЛХАМИДА САМАДА «ГАРДИШИ ДЕВБОД» (ПОВОРОТ БУРИ)

В статье рассматривается сущность, особенность, закономерность и правила построения предложений, словосочетаний и многих сложных грамматических вопросов таджикского языка на основе материала романа «Гардиши Девбод» Абдулхамиды Самата, главного рассказчика, героя произведений, заменив употребление дополнительных именных словосочетаний оригинальными качественными прилагательными.

На наш взгляд, роман «Гардиши Девбод» народного писателя Таджикистана Абдулхамиды Самата написан в память о жгучей боли и нескончаемых страданиях наших соотечественников в годы гонений и войны с Германией. В романе писателя ключевое место занимают темы чистоты, мужества, доверия, мужественности, терпения, дружбы, чести и верности.

Изучение номинативных изафетных словосочетаний при таком подходе выявляет особенности способа взгляда, специфические черты романа «Гардиши девбод» Абдулхамиды Самата в языковой структуре языка.

Ключевые слова: словосочетание, предложение, номинативные изафетные словосочетания, модели существительного, качественное прилагательное, рассказы, «Гардиши девбод», Абдулхамид Самад, чистота, мужество, доверие, мужественность, терпение и терпимость, дружба, честь и верность.

THE USE OF IZAPHET NOUN PHRASES WITH NOUN AND QUALITATIVE ADJECTIVE MODEL IN THE ABDULHAMID SAMAD'S NOVEL "GARDISHI DEVBOD"

This article deals with the essence, features, regularity and rules of the formation of sentence, phrase and many complex grammatical issues of the Tajik language, designing the structure of the novel "Gardishi Devbod" of Abdulhamid Samad based on the words of the authors. the harro of the work, to the place of using izapher noun phrases with qualitative adjective.

In our opinion, the novel «Gardishi Devbod» of the national writer of Tajikistan Abdulhamid Samad was written in memory of the burning pain and endless suffering of our compatriots during the years of persecution and the German war. In the writer's novel, the themes of purity, courage, trust, masculinity, patience, friendship, honor and fidelity occupy a key place.

The peculiarities of the way of view, the specific features of the novel "Gardishi Devbod" of Abdulhamid Samad in the language structure of the language is revealed through the study of izaphet noun phrases by mentioned approach.

Keywords: phrase, sentence, nominal phrase, initial quality, stories, Devbod turn, Abdulhamid Samad, purity, courage, trust, masculinity, patience and tolerance, friendship, honor and fidelity.

Маълумотнома дар бораи муаллифон: Қодирова Салтанат-номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмӣи шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Суроға: хиёбони Рӯдакӣ, 21.Тел: 900- 92-02- 43.

Истамова Шахноза - магистранти курси дуҷуми шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Суроға: хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел: 919785979.

Сведения об авторах: Кодирова Салтанат-кандидат филологических наук, старший научный сотрудник языкового отдела Института языка и литературы имени Рудаки АМИТ. Адрес: проспект Рудак, 21. Тел: 900-92-02- 43.

Истамова Шахноза – магистр второго курса языкового отделения Института языка и литературы им. Рудакого АМИТ Адрес: проспект Рудаки, 21.Тел: 919. 78. 59. 79.

About the authors: Qodirova Slatanat, Candidate of Philology Sciences, Senior Researcher in the Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST, address: 21 Rudaki Avenue, phone: 900-92-02-43.

Istamova Shahnoza, 2nd year of Master Student in the Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST, address: 21 Rudaki Avenue, phone: 919 78 59 79.

УДК: 490. 550. 0

САРНАВИШТИ ЧАНДЕ АЗ ЧОЙНОМҲОИ СУҒДӢ АЗ НИГОҲИ ТӢРАКУЛ ЗЕҲНӢ

Бурҳон Тураев

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Донишманди маъруф, устод Тӯракул Зеҳнӣ аз шумори он донишмандоне маҳсуб мешавад, ки дар баробари муҳаққиқи варзидаи риштаи илми адабиётшиносӣ будан, аз тамоми улуми даврони ҳеш огоҳии комил дошта, қариб доир ба тамоми илмҳои пешрафтаи асру замони худ таҳқиқоти ҷолиб ва андешаҳои бунёдиеро ба қалам додааст.

Вақте ки сафҳаҳои таърихи илму фарҳанги асри XX-и даврони шуравиро варақгардон мекунем, баъд аз номи устод Садриддин Айнӣ, шахсияти нотақрор ва чехраи мондагору симои бузурги устод Тӯракул Зеҳнӣ пеши назар меояд.

Устод Зеҳнӣ ҳамон мақому манзилат, шуҳрату обрӯ ва эътиборе, ки дар соири улуми роиҷи замони ҳеш доштааст, дар илми забоншиносии тоҷик ҳам нақши саромадӣ дошта, яке аз донишмандони намоёни илми забоншиносии даврони шуравии тоҷик маҳсуб мешавад.

Доираи андешаву тафаккури устод Зеҳнӣ дар таҳқиқи масоили мубрами илми забоншиносии тоҷик низ хеле васеъ ва доманадор буда, самтҳои асосии илми забоншиносии тоҷик, ба мисли масоили хатту алифбо, имлову нигориш, савтиёт, сарфу наҳв, ному номшиносӣ, решашиносии вожаҳо, сарнавишти калимаҳо, лаҳҷашиносӣ, лексика, услубшиносӣ, ба низом даровардани забони матбуоти даврӣ, риояи услуби коргузори, риояи услубҳои забон, луғату луғатнигорӣ ва ғайраро дар бар гирифтааст.

Мо ин ҷо дар ин нигошта танҳо оид ба як таҳқиқоти аҷиби дар бахши решашиносии вожаҳо, яъне оид ба сарнавишти вожаҳо ва этимологияи чанде аз чойномҳои шарқизонии суғдӣ таълифнамудаи устод Тӯракул Зеҳнӣ ибрози андеша мекунем.

Як мақолаи илмии устод Тӯракул Зеҳнӣ бо номи «**Кат ва Кент**», ки онро соли 1957 дар «Газетаи муаллимон» ба ҷоп расонида, баъдан матни онро дар асари мондагори ҳеш «Чанд сухани судманд» (ҷопи Душанбе соли 1984, 157с.) чой додаанд, арзиши баланди илмӣ дорад.

Саррофи гахваршинос устод Зеҳнӣ дар кори таҳқиқи маъно ва сохтори вожаҳо хеле бозаҳтиёт буда, дар кори таҳқиқ ва маъниҷӯии вожаҳо усулҳои диахронӣ ва синхронии таҳқиқу пажӯҳишро авло медонад. Инчунин вай таъкид менамояд, ки муҳаққиқ дар кори маъниҷӯии калимаҳо бояд бозаҳтиёт бошад ва ба тахминкориҳо ва фарзияҳои бебунёд таъя накунад. Ва муҳаққиқи забоншинос бояд, пеш аз ҳама, аз илми таърихи забон бохабар буда, яке аз забонҳои урупой ва русиро хуб донанд ва аз забонҳои ғарбиэронӣ ва шарқиэронии қадим ва миёнаву нав огоҳие дошта бошад, он гоҳ таҳқиқоти ӯ самарае дилхоҳ медиҳад. Аз ҷумла, устод Зеҳнӣ ишора ва таъкид менамояд, ки: «Шароити муайяни таърихӣ талаб мекунад, ки маънои ибтидоӣ ва таърихии калимаҳо муайян карда шавад. Аммо ҳамаатарафа муайян намудани таърихи семантикии бисёр калима ва ибораҳои имрӯза дар ҳамаи давраҳои тараққиётшон, чи дар забони гуфтугӯии халқӣ ва чи дар забони адабӣ, муяссар намешавад. Гоҳ баъзе забоншиносон сабаби наёфтани фактҳои ҳақиқӣ ё набудани таҳқиқоти шоён дар вақти муайян кардани маънои ибтидоии калимаҳо бо тахминҳои рӯякӣ қаноат мекунанд. Аммо этимология талаб дорад, ки омӯзиши таърихи калима, яъне ҳамаи он тағйироте, ки вай дар раванди тараққиёти худ аз сар гузаронидааст, на тахминӣ, балки бо роҳи муайяни таҳқиқоти илмӣ гузаронида шавад» [11,104- 105].

Дуруст аст, ки манбаъҳову сарчашмаҳои бозҷӯии илмии маънои таърихии калимаҳо гуногунанд. Устод Зеҳнӣ ишора мекунад: «Манбаъҳои муайян кардани маънои таърихии калимаҳо гуногунанд. Доништан ва ба амал татбиқ кардани ин манбаъҳо имкон медиҳад, ки тағйироти семантикии калимаҳо ба таври илмӣ муайян карда шавад. Яке аз ин гуна манбаъҳо ёдгориҳои хаттии қадимӣ ва таърихӣ мебошанд. Будани ин гуна ёдгориҳо имкон медиҳад, ки мо тарзи навишт, талаффуз, сохти морфологӣ, инчунин маънои семантикии калимаҳоро муайян кунем» [11,105].

Воқеан, барои муайян кардани маънои асли ва таърихии вожаҳо осори хаттии забонҳои қадим ва далелҳои раднопазири муқоисавӣ аз забонҳои оилаи ҳиндуаврупой, алалхусус гурӯҳи забонҳои эронӣ хатмӣ ва зарур мебошанд, инчунин барои амиқ омӯختани таърихи калимаҳо метод ё усули муқоисавии таърихӣ хеле муҳим мебошад.

Устод Зеҳнӣ мегӯяд, ки: «Барои муайян кардани ин ҳолат, яъне муайянкунии маънои таърихии калимаҳо на танҳо ёдгориҳои қадим, балки инчунин фактҳо аз забонҳои оилаи ҳиндуаврупой ва гурӯҳи забонҳои эронӣ, ки забони тоҷикӣ дохили ин гурӯҳ ва аз оилаи ин забонҳост, низ зарур аст. Ба ҳамин сурат барои омӯختани таърихи калима методи муқоисавии таърихӣ низ роли калон мебозад. Дар роҳи омӯзиши этимологияи калимаҳо ҳаёти моддӣ ва маданӣ ҳам аҳамияти калон дорад. Гоҳ ба сифати этимология номи деҳа, талҳо, кӯлҳо, кӯпурук, шаҳр, район, кӯча низ роли муҳим мебозад» [11, 105-106].

Муҳаққиқи шинохташуда устод Зеҳнӣ номвожаҳои ҷуғрофӣро яке аз манбаъҳои асосии этимология (решашиносии вожаҳо) дониста, диққати

муҳаққиқонро ба самти ҳар чӣ бештар омӯхтани топонимҳо ва микротопонимҳо ҷалб мекунад. Вай аз ҷумла устод Зеҳнӣ мегӯяд, ки:»Фридрих Энгелс дар омӯхтани лаҳҷаи франкӣ аз номи деҳа, шаҳр ва районҳои таърихӣ хеле истифода бурда буд. Ба ҳамин тариқа топонимика-номи мавзёҳо яке аз манбаъҳои этимология мебошад» [11, 105-106].

Устод Тӯракул Зеҳнӣ ба ҳайси як донишманди нуктасанҷу нуктадон таҳлили этимологии вожаҳоро беҳтарин роҳи ҳалли дарёфти маъноӣ асосии решаи калимаҳо медонист. Ба ҳайси як муҳаққиқи забоншинос устод Зеҳнӣ ба ду калимаи суғдӣ **«Кат ва кент»** таваҷҷуҳ зоҳир карда, бо истифода аз усули решашиносии (этимология) вожаҳо калимаҳои мазкурро хеле хуб маънидод ва таҳлил кардааст. Оид ба масъалаи мазкур муҳаққиқи варзида чунин тавзеҳ додааст:»Дар адабиёти бадеӣ, умуман дар матбуоти имрӯзаи тоҷик ду калима мавҷуд аст, ки яке аз онҳо калимаи «кат» буда, аз калимаҳои қадимии тоҷикӣ, ҳатто қисман аз ғурӯҳи калимаҳои архаистӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷиҳат аст, ки калимаи мазкур ба шакли танҳо кам ба қор меравад, вале дар шаклҳои сохта ва мураккаб аз аввал то имрӯз ҳамчун суффикс истифода меёбад ва аз тарафи дигар, ин калима монанди калимаҳои сермаҳсули дигар бо гирифтани аффиксҳои гуногун ва ё ҳамчун суффикс ба афзоиши ҳазинаи таркиби луғавии забонамон хидмат намекунад» [11,106].

Устод Зеҳнӣ хеле дуруст ишора менамояд, ки:»Калимаи «kat»-и суғдӣ бештар дар исмҳои ҳоси зерин, монанди Суркат, Куркат, Банокат, Фаркат, Хушекат, Ахсикат, Манкат ва ғайра дида мешавад. Гоҳо дар исмҳои ҷинси сохтаи монанди: катак, кадхудо(катхудо),кадевар, кадбону(катбону), катбону майкада(майката), оташкада ва монанди инҳо мавҷуд аст.

Дар мавриди омадани ҷузъи суғдӣ **«kat»** бо исмҳои ҷинси сохта ба мисли: катак, катхудо, кадевар, кадбону, майкада, оташкада ва ғайра устод Зеҳнӣ хеле бамаврид барои таҳлил ва маънидоди вожаҳои бо ҷузъи kat-и суғдӣ сохташуда, ба маводи фолклорӣ (эҷодиёти шифохӣ) таъя карда маводеро (зарбулмасал) меорад, ки маъноӣ аслии суғдӣ вожаи kat-ро ифода мекунад. Чунончи:»Дар хонае, ки ду кадбону бошад, хокрӯба то зону бошад». Ба тақвияти андешаи устод Зеҳнӣ меҳоҳам ин нуктаро баён намоям, ки калимаи «kat» дар суғдӣ ва суғдӣ нава, яъне яғнобӣ(истилоҳи урупоиён) маъноӣ хона-ро дорад ва маънояш «зани хона»,»бонуи хона», «аёли хона» мебошад. Ва устод Зеҳнӣ дуруст гуфтааст, ки калимаи **«катбону»** ё **«кадбону»** дар байни халқ ба шакли таҳрифёфтаи **«кайбону»**, **«кайвона»**, **«кайвонӣ»** омода, ба маъноӣ ходимаи умумии хона, маҳалла ва гузар фаҳмида мешавад.

Устод Зеҳнӣ ишора мекунад, ки»-Калимаи **«кадбону»** дар асл **«катбону»** будааст. Дар ин ҷо мувофиқи қонуни диссимилятсия, бо таъсири ҳарфи ҷарангдори «б» овози бечаранги «т» ба ҷуфти худ «д»-и ҷарангдор бадал шудааст. Ҳамчунин, калимаи «кадевар» низ дар асл ба шакли «катвар» будааст, вале ҳаргоҳ ба решаҳои якҷиҷой суффиксҳои -вар,-бон,-гар

часпанд,бинобар вазнинии талаффуз дар охири реша як садоноки «а» ё ки «у» ва ё «о» илова мешавад.

Ба тақвияти гуфтаи устоди нуктасанҷ Тӯракул Зехнӣ афзуданием, ки вожаи «**кадевар**» аслан вожаи шарқизеронии суғдӣ ва ҳамзамон суғдии яғнобӣ буда, шакли қадимӣ ва аслии он **катдивар** (кати дивар) буда, маънои аслияш «дари хона», « пеши хона» ва «назди хона» мебошад ва баъдан вожаи мазкур бо мурури замон ба забони тоҷикӣ, ки ғарбизеронист, иқтибос шуда, аз рӯи норми забони тоҷикӣ ба шакли «кадвар» ва «кадевар» мубаддал гардидааст.

Вожаи **катвар** ва ё **кадевар** дар забони суғдии нав, ки онро дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX русҳо ва урупонҳо яғнобӣ гуфтаанд, дар шакли мураккаби «катдивар» ва дар шакли ибораи изофӣ, дар шакли «кати дивар» дар истифода аст, ки ба маънои назди хона, соҳиби хона, остонаи хона, остонадор, дари хона ва ободии хона меояд. Дар забони тоҷикӣ он ба маънои соҳиби хона, раиси деҳа ва мачозан ба маънои кишоварз (деҳқон) низ ба кор меравад, ки устод Зехнӣ бо маъноҳои ғавқуззикр омадани вожаи суғдиасли «катвар» ё «кадевар»-ро зикр намудаанд.

Раванди аз байн рафтани забони суғдӣ ва густариш ёфтани забони тоҷикӣ садсолаҳо давом кардааст. Ва калимаи «кадевар» дар тоҷикӣ маъноҳои нав пайдо кардааст. Маънои дигар пайдо кардани калимаи «катвар»-ро, ки дар шакли «кадевар» омадааст, бо як байти Низомӣ шарҳ медиҳад, ки маънои «боғдор»-ро ифода кардааст. Чунончи:

Андохта ҳиндуи кадевар,
Зангибачагони ток бар сар.

Устод Тӯракул Зехнӣ дар мақолаи хеш бештар перомони вожа ва ё чузъи маънодори суғдии «kat» андешаронӣ карда, дар исмҳо ба шаш маъно омадани онро чунин ишора мекунад: «Калимаи «kat», ки дар охири баъзе исмҳои хоси таърихӣ меояд ва гоҳе дар исмҳои чинс илова мешавад, умуман дорои шаш маънӣ мебошад». Зимни баёни масъала устод Зехнӣ ба маъноҳои тахт, кат, нимкат ва каравот омадани вожаи «kat»-ро дар Самарқанду Бухоро бо як мисол аз осори устод Айнӣ (аз «Марги судхӯр») ба исбот мерасонад. Чунончи: «Дирӯз моро як машкоб ба тӯяш хабар карда буд. Ман дар ин ҷо дар рӯи суффа, ба болои кат нишаста танбӯр менавохтам». Инчунин барои тақвияти гуфтаи хеш устод Зехнӣ аз луғати Ҳофизи Убаҳӣ ва «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ мисоли зерро оварда андешаи худро дақиқан ба исбот мерасонад:

Рӯзи Урмузд аст, шоҳо, шод зӣ!
Бар кати шоҳӣ нишину бода хӯр!

Маънои аввалиндараҷаи вожаи «kat»- дар суғдӣ ва дар забони суғдии нав(яғнобӣ) «хона» мебошад, ки ду шакли навишт дорад, яке дар шакли кат (гӯйиши ғарбияғнобӣ) ва дигаре дар шакли кад (гӯйиши шарқияғнобӣ) ки табдил шудани овози δ ба t табиати забонҳои эронӣ аст, мисли дар форсии қадим хšāyaθiya ва хšayatiya.

Устод Тӯракул Зехнӣ зимни баёни маъноӣ дуҷумлаи вожаи «kat» хеле дуруст ишора кардааст, ки аз шумори зиёди исмҳои чинсе, ки мавриди паҷуҳиш қарор гирифтаанд, маълум гардид, ки вожаи «kat» бештар ифодакунандаи маъноӣ «хона», дар забони тоҷикӣ будааст. Инчунин калимаи мураккаби бо ҷузъи «kat» сохташудаи «катхудо»-ро чунин шарҳу тавзеҳ медиҳад, ки хеле ҷолиб аст. Чунончи: «Аз ҷумла калимаи хеле маъмули «катхудо», ки бо ҷузъи суғдӣ «kat» сохта шудааст, дар байни тамоми тоҷикон ва эронӣён ба маъноӣ хонадор-зандор ва мутааххил ба қор мераванд. Инчунин калимаи «катак», ки аз ҷузъи «kat» бо илова шудани пасванди калимасозӣ суғдӣ –ак сохта шудааст, ба маъноӣ хоначаи мурғ (ҳелчаи мурғ) дар байни халқи тоҷик ба қор меравад, ки шакли исми хурдӣ ва навозиш мебошад».

Устод Зехнӣ дуруст зикр намудааст, ки ҷузъи «kat», ки дар алоҳидагӣ худ ифодакунандаи як маъноӣ мушаххас аст, ҳамчун анҷома дар сохтани исмҳои ҳосӣ ифодакунандаи номҳои ҷуғрофӣ низ хеле ғайрӣ мебошад. Аз ҷумла: Суркат, Банокат, Фаркат, Хушкат, Манкат, Ахсикат ва монанди инҳо, ки номи деҳаро ифода кардааст ва ҷузъи «kat»- хона мебошад.

Ҷ ҳамчунин дунболи ифодаҳои маъноӣ вожаи суғдӣ «kat» рафта, маъноҳои қорпо, миз ва қорезро ифода кардани вожаи «kat»-ро низ ишора намуда, андешаҳои худро бо мисолҳо аз «фарҳанги Амид», «Бурҳони қотеъ», «Ғиёс-ул-луғот» ва «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (соли 1959) тақвият медиҳад.

Аз ҷумла, ҷузъи «kat» ба маъноӣ «қорез» (қанот) омадашро устод Зехнӣ ба «Фарҳанги Амид» истинод варзида, аз забони муаллифи фарҳанги мазкур ишора менамояд, ки ба ин маъно, яъне ба маъноӣ қорез омадани ин калима (кат) дар Осиёи Миёна ҳанӯз шунида нашуда бошад ҳам, калимаи «kat» дар ин ҷо низ ба маъноӣ қанда (қонамонанд) омадааст, чунки қорез ҷуӣ зеризаминӣ мебошад, ки бо қандан ба вучуд меояд.

Барои тақвияти андешаи ҳеш устод Зехнӣ ба як ишораи суғдишиносии машҳур, қонандаи ҳуби забони суғдӣ ва суғдӣ яғнобӣ В.А. Лившицс ишора мекунад, ки чунин аст: «Калимаи «кат» ва ё «қанда» дар калимаҳои мураккаби «қадвар», «қадбону», «майқанда» ва ғайра махсуси забони қарии қорсӣ буда, ба маъноӣ қона меояд ва калимаи «кат» ва ё «қанда» ба маъноӣ «қона», «қанда» ва ё «шаҳр» аз забони суғдӣ омадааст ва ба маъноӣ «қат» омадани ӯро қамқонам [11, 107-108].

Устод Зехнӣ дар қасли «Қарнавишти калимаҳо» ном баҳши қитоби ҳеш андешаҳои қолиқоро оид ба этимоқияи номқожаи ҷуғрофӣ Ургут иброз қамуда, қазарии ибтидой ва қахустинро оид ба қарёфти маъноӣ аслии исми ҳосӣ мазкур ироа қамудаанд.

Устод Зехнӣ бо як қароҳати том оид ба этимоқияи исми ҳосӣ Ургут андеша қонда, қикри худро қунин баён меқорад, ки қобили қабул буда, бо илова қамудани баъзе тавзеҳот андешаҳои илмӣ қабоншиносии эшонро метавон қахустин маъниқодӣ қурусти номқожаи мазкур номид. Вай қимни

баёни исмҳои хоси дигар сари ҷойноми «Ургут» таваккуф намуда, чунин ибрази андеша карда таъкид мекунад, ки:»Дар бораи исми хоси Ургут низ эҳтимоли ғолиб меравад, ки дар асл ин калима дар шакли Уркат буда, таҳриф ёфтааст. Маънои «Уркат» рустои калон ё ки қасабаи калон гуфтан аст. Чунонки дар калимаи «Урметан» дида мешавад. Яъне,»Ур«- ба маънои калон ва «метан» ба маънои майдон аст. Мувофиқи қонуни оҳанги лабӣ (сингармонизм) бо таъсири садоноки у, ки дар ҳиҷои аввал аст, садоноки а-и ҳиҷои дуҷоми кат ба садоноки у бадал шудааст ва бо таъсири чарангдорҳои ҳиҷои ур ба шакли гут даромада ва к ба г бадал шудааст».

Ба тақвияти андешаҳои устод ҳамин нуктаро низ афзуданим, ки номвожаи ҷуғрофӣ ва ё исми хоси «Ургут» калимаи суғдӣ нави мураккаб буда, аз ду ҷузъ, яъне аз ҷузъҳои маънодори суғдӣ Уг ва kat иборат буда, бо мурури замон дар талаффузи мардум ҷузъи kat аввал ба gat ва сониян фонемаи а дар давраи инкишофи сеюми таърихи худ ба и табдил ёфтааст.

Илова ба андешаи устод ин нуктаро ибраз мебарем, ки ҷузъи аввали калимаи «Уркат», яъне «Ур» дар асл калимаи хеле қадимии умумиэронӣ мебошад, ки дар форсии қадим дар шакли «*vāra*» вучуд дошт ва исмҳои хоси Вору (Панҷакент) ва Ворух (Исфара) ҳам аз ҳамин исми хос ташаккул ёфтаанд, яъне ҷузъи Ур-аз *vāra* маншаъ гирифта, маънои ур- васеъ, паҳн ва густарда буда «кат»-хона, манзил ва бошишгоҳ ё ҷои сукунатгоҳ аст, яъне маънояш хонаи васеъ ва хонае, ки дар майдони васеъ ва паҳну густарда қомат афрохтааст, мебошад.

Исми хоси Урметан(ноҳияи Айнӣ) низ яке аз вожаҳои аз нигоҳи сохт мураккаби суғдӣ буда, аз ду ҷузъи (ур+метан) суғдӣ ур-дар ф.б. *vāra* => *ur*- васеъ, паҳн, густарда ва ҷузъи *metan* => *medan* (дар ав.*maytana/maetana*) –меҳан,майҳан- Ватан, макони зист иборат мебошад ва калимаи «Майдон» ҳам аз ҳамин калимаи «метан» маншаъ гирифтааст, чунки ивазшудани ҳарфи *δ* ба *t* ва *t* ба *d* табиати вижаи забонҳои эронӣ мебошад ва маънои ҷойноми Урметан-ҷойгоҳи васеъ, ҷойгоҳи кушод, сарзамини васеъ, меҳани васеъ, Ватани кушод ва майдони кушод мебошад,чунки релефи ҷойгиршавии деҳаи Урметан ҳам ба ин фарзияҳо қомилан мутобиқати тоҷиқдор.

Оид ба истифодаи бамавқеи калимаҳои «**кат**» ва «**канд**»(канд, кент) устод Зеҳнӣ таъкид мебарояд, ки калимаҳои «кат» ва «канд» ҳамчун суффикс қисми охири баъзе исмҳои хоси мураккабро (номвожаҳои ҷуғрофӣ) ташкил мекунад ва дар истеъмоли онҳо мо бояд якеро ба дигаре тақлидан тағйир надихем ва ҳар кадомро ба ҷои худ барем.Чунонки Ҳофиз гуфтааст: «-Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад».

Зимни андешаронии ҳеш перомунӣ вожаҳои суғдӣ «**кат**» ва «**кент**» устод Зеҳнӣ таъкид менамояд, ки «**кат**»-ро бо «**кент**» набояд омехта кард.

Ва зимни баёни масъала исми хоси «Панҷакент»-ро мисол оварда таъкид менамоянд, ки шакли дурусти исми хоси «**Панҷакент**» ба шакли «**Панҷакат**» ва «**Панҷекат**» аст, чунки «кент» аслан «канд» аз суғ.*kant* буда,

аз талаффузи русӣ пеш омадааст, ки асли вожа «кат» аст, на кент, зеро дар Самарқанд ва Бухоро ва ҷоҳои дигар бо каме тағйир ба шакли Панҷакент талаффуз шавад ҳам, аммо дар забони халқи маҳаллӣ-дар Яғноб, Айнӣ, Масҷох, деҳоти қисмати ҷанубии ноҳияи Деваштиҷ ва музофоти кӯхистонии шаҳрдории Панҷакент он ба шакли Панҷекат талаффуз мешавад, ки қобили қабул аст.

Ҳамчунин устод Тӯракул Зехнӣ таъкид менамояд, ки исмҳои хоси Суркат, Фаркат, Куркат, Хушекат, Банокат, Ахсикат, Заркат, Бунҷикат ва монанди онҳоро ба калимаи кант, кент ва ё канд, ки дар исмҳои хоси Самарқанд, Хуқанд, Хучанд ва ғайра дида мешавад, омехтан лозим нест...

Устод Зехнӣ тарзи талаффузи халқро дар баъзе қисматҳои забон боэътимод дониста, зикр мекунад, ки мардуми маҳаллӣ дар номгузорӣ ғалат намекунад, чунки ҳазорҳо исми хоси номҳое, ки имрӯз ба мо маълуманд, маҳз аз ҷониби халқ гузошта шудаанд. Бино бар ин, дар қори маънидоди номвожаҳои ҷуғрофӣ, ба этимологияи мардумии он низ диққат додан зарур аст. Чунин исмҳои хосе дида мешаванд, ки мо онҳоро каму беш 1000 сол пеш дар ҳуҷҷатҳои таърихӣ (мисли асноди суғдии Кӯҳи Муғ) айнан мушоҳида менамоем, инчунин ҳеҷ манбае беҳтар ва хубтар, пухтаву шоёни эътимодтар аз забони халқ нест.

Воқеан, устод Тӯракул Зехнӣ дар қори таҳқиқи масъалаҳои мубрами илми забоншиносӣ дақиқкор буда, забони халқро, яъне лаҳҷаву ғӯйишҳои забонро ганҷинаи бебаҳои илм медонист. Аз ҷумла вай бо таъкид ишора мекунад, ки тамоми муҳаққиқон, чи фолклоршинос ва чи мардумшиносу забоншинос ва ғайра ба эҷодиёти халқ ва забони гуфтугӯии вай диққат дода, аз баҳри бекаронаи ғӯйишҳои мардумӣ ба мисли ғаввосон дурдонаҳои лафзиро бурун оранд.

Хулоса, устод Тӯракул Зехнӣ дар баробари донишманди хеле шинохташудаи риштаи илми адабиётшиносӣ будан, ба ҳайси як муҳаққиқи варзидаи илми забоншиносӣ, оид ба проблемаҳои мубрами илми забоншиносии тоҷик андешаҳо ва назарияҳои бунёдиро баён намудаанд, ки мавзӯи ироанамудаи мо низ яке аз бахшҳои фаъолияти илмии забоншиносии устодро бозгӯӣ намуд. Андешаҳои устод Тӯракул Зехнӣ оид ба сарнавишти калимаҳо (оид ба этимологияи «кат» ва «кент»), «номҳои маҳал дар Самарқанд», «Исмҳои хоси бо калимаи «об» ташкил ёфта», «Исмҳои хоси бо калимаи «хона» ташкил ёфта», «Исмҳои хоси бо изофати «пул» ташкил ёфта», «Исмҳои хоси бо изофати -работ сохташуда», «Исмҳои хоси бо изофати -тал сохташуда», «Исмҳои хосе, ки бо шумора ташкил ёфтаанд», «Исмҳои хоси сохта, ки бо суффикси «-он» ташкил мешаванд», «Исмҳои хоси сохта, ки суффикси «-истон» дорад», «Исмҳои хоси сохта, ки бо суффикси «-зор» ташкил шудаанд», «Исмҳои хосе, ки дар охир суффикси нисбии «и» доранд» ва ғайра аз мубрамтарин масъалаҳои илми забоншиносӣ, ба вижа илми ономастика (номшиносӣ) ва этимология (решашиносии вожаҳо) мебошанд. Асару мақолаҳои забоншиносии устод Зехнӣ, дар баробари асарҳои дар

риштаи илми адабиётшиносӣ ва дигар илмҳо навишташон то ба имрӯз асарҳои мавриди ниёзи муҳаққиқон ва андешаҳои бунёдии ӯ сармашки қори забоншиносон ва умуман филологҳо буданд, ҳастанд ва хоҳанд буд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ/ С. Айнӣ.-Маҷаллаи «Раҳбари дониш», - Сталинобод, 1928.-р. 4-5.- С. 22-24.
2. Айнӣ, С. Забони тоҷикӣ/ С. Айнӣ.- Маҷаллаи «Раҳбари дониш», 1928.-р.11-12.- С. 43-47.
3. Бертелс, Е. Дар бораи забони адабии тоҷик/ Е. Бертелс.- Маҷаллаи «Раҳбари дониш», - Сталинобод, 1929.-р. 10-11.- С.30-32.
4. Бузургмехр, Б. Ҳомии ғӯйиши тоҷикӣ. Зехнинома/ Б.Бузургмехр.- Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ Конференсияи байналмилалӣ, ба муносибати 130 - солагии Тӯракул Зехнӣ.- Душанбе: Дониш, 2022.- 432 с.
5. Гулмуродзода, П. Забон ва худшиносии миллӣ/ П.Гулмуродзода.- Маҷмуаи мақолаҳо. Китоби якум.- Душанбе: Пайванд, 2007.- 231 с.
- 6.Зехнинома. Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ Конференсияи байналмилалӣ,ба муносибати 130 - солагии Тӯракул Зехнӣ.- Душанбе: Дониш, 2022.-432 с.
- 7.Зехнӣ, Т. Мусоҳиба дар бораи забон ва адабиёт/ Рӯзномаи «Овози тоҷик», 1926, 25-май, р. 5.17 шон 9-июл (Баргирифта аз П. Гулмуродзода «Забон ва худшиносии миллӣ»/ Т. Зехнӣ.- Душанбе: Пайванд, 2007.- 231с.
- 8.Зехнӣ, Т.Фикри ман дар бораи забони чопагӣ.Рӯзномаи «Овози тоҷик», 1928, 4 ва 6 декабр (Баргирифта аз П. Гулмуродзода «Забон ва худшиносии миллӣ»/ Т. Зехнӣ.-Душанбе: Пайванд, 2007.- 231с.
- 9.Зехнӣ, Т. Калимаи тоҷик дар осори гузаштагон- Дар китоби «Тоҷик –тоҷдор тоҷвар»/ Т. Зехнӣ.-Гирдоваранда М. Шукӯрзода.-Душанбе:Адиб, 1990.- 288с.
- 10.Зехнӣ, Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ/ Т.Зехнӣ. –Душанбе: Дониш, 1987.- 235 с.
11. Зехнӣ, Т. Чан сухани судманд/Т. Зехнӣ.- Маҷмуаи маҷолаҳо.-Душанбе: Ирфон,1984.- 157с.
12. Рустам (Т.Зехнӣ). На сик сӯзад, на кабоб (Дар бораи масъалаҳои забон)/ Рустам.- Рӯзн. «Овози тоҷик»,1929,21 январ (Баргирифта аз П. Гулмуродзода «Забон ва худшиносии миллӣ»/ Рустам.- Душанбе: Пайванд, 2007.-231с.
13. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 2.- Душанбе: Саъред. ЭСТ,1980.- 634с.

САРНАВИШТИ ЧАНДЕ АЗ ҶОЙНОМҲОИ СУҒДӢ АЗ НИҒОҲИ ТӮРАҚУЛ ЗЕХНӢ

Донишманди устод Тӯракул Зехнӣ аз шумори он донишмандони оламишумуле маҳсуб мешавад, ки дар баробари муҳаққиқи варзидаи риштаи илми адабиётшиносӣ будан, аз улуми даврони ҳаи оғоҳии комил дошта,

қариб доир ба тамоми илмҳои пешрафтаи асру замони худ таҳқиқоти ҷолибе ва андешаҳои бунёдиеро ба қалам додааст.

Вақте ки сафҳаҳои таърихи илму фарҳанги асри XX-и даврони шуравиро варақгардон мекунем, баъд аз номи устод Садриддин Айнӣ, шахсияти нотақрор ва чехраи мондагору симои бузурги устод Тӯрақул Зехнӣ пеши назар меояд.

Устоди фақид Тӯрақул Зехнӣ ҳамон мақому манзалат, шуҳрату обрӯ ва эътиборе, ки дар сойири улуми роиҷи замони хеш доштаанд, дар илми забониносии тоҷик ҳам нақши саромадӣ дошта, яке аз донишмандони намоёни илми забониносии бунёдии даврони шуравиш тоҷик маҳсуб меёбанд.

Мо инчो дар нигоштаи хеш танҳо оид ба як таҳқиқоти аҷиби дар баҳши решаиносии вожаҳо, яъне оид ба сарнавишти вожаҳо ва этимологияи чанде аз ҷойномҳои шарқизрони сугдӣ таълифнамудаи устод Тӯрақул Зехнӣ ибрози назар намудем.

Калидвожаҳо: Тӯрақул Зехнӣ, олими маъруф, забониносии шинохта, решаиносӣ, сарнавишти калимаҳо, топонимҳо, микротопонимҳо, ҷойномҳо, шарқизронӣ, сугдӣ, забони тоҷикӣ, -kat, -kent, -kant, -kent, этимология, илми забониносии таърихи забон, назофати забон, беғалатнависӣ, калимаҳои аслан тоҷикӣ, Панҷакент, Панҷекат, Урметан, Ургут, Фалғар, Болооби Зарафшон, Фалғар, Масчоҳ, водии Яғноб, эрониносии забонҳои эронӣ, оилаи ҳиндуаврупой, илми эрониносии...

ЭВОЛЮЦИЯ НЕКОТОРЫХ СОГДИЙСКИХ ТОПОНИМОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ТУРАКУЛА ЗЕХНИ

Устод Туракул Зехни считается одним из тех ученых с мировым именем, который, помимо того, что был выдающимся исследователем в области литературоведения, в полной мере знал многие науки своей эпохи.

Когда мы перелистываем страницы истории науки и культуры 20 века советской эпохи, после имени Садриддина Айнӣ появляется и сияет яркой звездой неповторимая личность и неутомимое лицо Туракула Зехни.

Устод Зехни, имевший такой же статус, положение, известность и репутацию, что и в популярных науках своего времени, сыграл видную роль в таджикском языкознании и считается одним из видных ученых фундаментального языкознания Республики Таджикистана советского времени.

Здесь, на наш взгляд, мы высказываем свое мнение лишь о удивительном исследовании в области этимологии слов, то есть этимологии некоторых топонимов восточно-иранских согдийских топонимов, написанном устодом Туракул Зехни.

Ключевые слова: Туракул Зехни, великий ученый, известный языковед, этимология, наука лингвистики, история языка, топонимы, иранистика, микротопонимы, топонимы, восточноиранский, согдийский, таджикский

язык, -кат, -кент, -кант, -кент язык, каллиграфия, исконно таджикские слова, Пенджикент, Ургут, Урметан, Фалгар, Верхний Зарафшан, Масчоҳ, Ягнобская долина, ономастика, иранские языки, индоевропейская семья.

ETYMOLOGY OF SOME SOGDIAN TOPONYMS FROM THE POINT OF VIEW OF TURAKUL ZEKHNI

Great educator and scientist Turakul Zehni is considered one of those world-famous scientists who, in addition to being an outstanding researcher in the field of Philology, fully was aware of all the sciences of his period, and wrote interesting works and fundamental ideas in almost all advanced sciences of his age and time.

When we turn over the pages of the history of science and culture of the 20th century of the Soviet period, after the name of Sadriddin Aini, the unique personality and tireless face and great image of Turakul Zehni appears and shines, like a bright star..

Ustad Turkul Zehni, who had the same status, position, fame and reputation as in the popular sciences of his period, played a prominent role in Tajik linguistics and is considered one of the prominent scholars of fundamental linguistics Tajik of the Soviet era.

Hereby, in our opinion, we express our opinion only about a marvellous study in the field of the etymology of words, that is, about the fate of words and the etymology of some toponyms of the Eastern Sogdians, written by Ustad Turakul Zehni.

Keywords: Turakul Zekhni, scientist-teacher, famous linguist, etymology, linguistic science, history of language, toponyms, microtoponyms, toponyms, East Iranian, Sogdian, Tajik language, -kat, -kent, -kant, -kent language, calligraphy, native Tajik words, Peanjakent, Urgut, Falghar, Upper Zarafshan, Maschoh, Yaghnob valley, Iranian studies, Iranian languages, Indo-European family, Iranian studies...

Маълумот дар бораи муаллиф: Тераев Бурхон Бузургович-Ходими пешбари илмӣи институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ АМИТ,н.и.ф. тел(+992)111555750.

Сведение об авторе: Тураев Бурхон Бузургович-Ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ,к.н.ф., тел(+992)111555750.

About the author: Turaev Burhon Buzurgovich, Candidate of Philological Sciences, Leading Researcher at the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST, , phone: (+992) 111555750.

**ХУСУСИЯТҲОИ ҶУМЛАИ ЯКТАРКИБАИ
НОМУАЙЯНШАХС ДАР РОМАНИ «ГАРДИШИ ДЕВБОД»-И
АБДУЛҲАМИД САМАД**

Шаҳноза Истамова

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Наҳв дар системаи грамматикии забон ҷои асосиро ишғол менамояд, чунки вай воҳидҳои забониро фаро мегирад, ки барои баёни маълумот, таъмини муошират ва муносибати одамон хизмат мекунад.

Инчунин наҳв ҳамон қисми грамматика аст, ки дар бораи банду бастии ҷумлаҳо, қоидаҳои сохта шудани онҳо, ибораҳо ва дар бораи қонуниятҳои нутқи маълумот медиҳад.

Ҷумла воҳиди асосии наҳв мебошад ва шакл гирифтани он дар ин қисми забон ҷои асосиро ишғол мекунад. Вазифаи асосии забон - таъмини мубодилаи афкор ба воситаи ҷумла сурат мегирад ва ахбор маҳз дар ҷумла ва ба воситаи ҷумла ба амал меояд.

Ҷумлаҳои сода як қисми калони таркибии наҳв ба шумор мераванд. Вазифаи наҳвии ҷумлаҳои сода муайян кардани аломату хусусиятҳои характерноки ҷумла, хусусиятҳои структуриву семантики онҳо, тағири таърихӣ дар таркиби ҷумла, воситаи ифодаи аъзои ҷумла дар забон мебошад [5, 13].

Мо дар ин мақола қорбурди ҷумлаи содаи яктаркибаи номуайяншахс дар романи «Гардиши девбод»- и Абдулҳамид Самадро мавриди баррасӣ қарор додем.

Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахс дар романи «Гардиши девбод»- и Абдулҳамид Самад бори нахус мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

Дар ҷараёни таҳқиқи баррасӣ ба таҳқиқотҳои муҳаққиқон С. Сколикова., В.В. Бабайцева., С. Айнӣ., А.М. Мирзоев., Н. Маъсумӣ., Б. Ниёзмұхаммадов., Д. Тоҷиев., М.Н. Қосимова., Р. Ғаффоров., Б. Камолиддинов., Ҳ. Маҷидов., Д. Саймуддинов., Д. Хоҷаев., Б. Сиёев., Ш. Рашидов., М. Норматов., С. Абдуллоев., С. Қодирова., Х. Камолов ва ҷанде дигарон таъя намудем.

Ҷумлаҳои сода аз ҷиҳатҳои гуногун таҳқиқ карда мешаванд: аз рӯи ифодаи марому мақсад, аз рӯи таркиб, яъне иштироки сараъзоҳо, аз рӯи иштирок доштан ва ё надоштани аъзоҳои пайрав, аз рӯи пурра ва ё нопурра ифода гардидани фикр, аз рӯи тасдиқ, ё инкор гардидани фикр.

Аз рӯи иштироки сараъзоҳои ҷумла, ҷумлаҳои содаи яктаркиба ва дутаркиба мешавад.

Дар ҷумлаҳои дутаркиба ҳам мубтадо ва ҳам хабар иштирок менамоянд, дар айни ҳол, субъекту предикат (хабарият) элементҳои асосии шакли ташаккули ҷумла мебошад.

Аммо дар ҷумлаҳои яктаркиба бошад, танҳо яке аз сараъзоҳо мавҷуд аст, одатан дар ин гуна ҷумлаҳо таркиби хабар меояд ва муносибати предикативӣ (хабарият) танҳо бо ёрии он ифода меёбад [4, 56].

«Ҷумлаҳои содае, ки дар таркибашон танҳо яке аз сараъзоҳои ҷумла мавҷуд аст, яктаркиба ном доранд. Дар ҷумлаҳои яктаркиба ҳамаи калимаҳо дар атрофи ҳамон як сараъзо мутаҳид мешаванд» [3, 206].

Дар ҷумлаҳои яктаркибаи хабарӣ танҳо хабар ё таркиби хабар, дар ҷумлаҳои яктаркибаи номӣ фақат мубтадо ё таркиби мубтадо мавҷуд аст.

Ҷумлаҳои яктаркибаи хабарӣ ба ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс, номуайяншахс, бешахс ва умумишахс ҷудо мешаванд. Ин ҳел ҷумлаҳо дар матн, ба таври алоҳида, берун аз таркиби ҷумлаҳои мураккаб ба қор бурда мешаванд.

Ҷумлаи яктаркибаи номуайяншахс яке аз ҳелҳои ҷумлаи содаи яктаркиба буда, аз ҷиҳати сохтору семантика устувор ва мустақил мебошад ва ба гурӯҳи ҷумлаҳои содаи яктаркибаи хабарӣ дохил мешавад. Хабарии ин нави ҷумлаҳо ба воситаи бандҳои феълӣ ё хабарии шахси сеюми ҷамъ ифода меёбад.

Сабаби номуайяншахс номида шудани як зумра ҷумлаҳои содаи яктаркиба дар ин аст, ки иҷрокунандаи амали он на дар ҷумла ифода мегардад, на дар матн ва он ба тамоми номуайян мебошад [3, 2-25].

Аз рӯи хабарии ҷумлаи номуайяншахс субъект ё ашёи дорои аломат низ муайян карда намешавад. Аз ин ҷиҳат ҷумлаи номуайяншахс ба ҷумлаи бешахс монандӣ дорад.

Аммо номуайянии шахс дар ин ҷумла чунин маъно надорад, ки амали он ба ягон субъект вобастагӣ надошта бошад. Ҷумлаи номуайяншахс аз ҷумлаи бешахс фарқи қулӣ дорад.

Аз хабарии ҷумлаҳои номуайяншахс маълум мегардад, ки иҷрокунандаи амал зоҳиран шахси сеюми ҷамъ аст. Агар бо феъл ифода шавад, нишондиҳандаи бандҳои феълии шахси сеюми ҷамъ ва бо хабарии номӣ ифода шавад, нишондиҳандаи бандҳои хабарии шахси сеюми ҷамъ ба шумор меравад.

Хабарии нишон медиҳад, ки иҷрокунандаи амал (фоил, субъект) на гӯянда мебошад ва на шунаванда, балки шахси ғойб аст.

Ҷумлаи номуайяншахс дар шахси сеюми ҷамъ ба ҷумлаи умумишахс ҳаммонанд мешавад, зеро зоҳиран ба ҳам монанд бошад ҳам, мазмуну мундариҷа имконият намедиҳад, ки ба як гурӯҳ дохил карда шавад.

Мисол:

А. Ҷумлаҳои номуайяншахс: *Борҳоро ба хиргоҳ дароварданд. Бечора аз захираи чашии шумо нотоб шуд. – Оҳ аз нолишу дамзаҳои ҷигарат об*

мешавад [1, 23]. – *Оҳ пеш чунон қаду бозу дошт ба ҳар дар намеғунҷид* [1, 24].

Б. Ҷумлаи умумишахс: *Худованди ҳамабин ягон вақт ҳамаширо ба инсонҳо бармегардонад* [1, 25]. – *Худоҷон ҳамаро аз ғазабаш нигоҳ дорад. Мардуми даҳшатзада бо оҳу воҳ лаб - лаби дарё овора* [1, 26]. *Гардиши девбод рузгори мардумро дарҳам - барҳам кард* [1, 27].

Аз муқоисаи мисолҳои боло бараъло мушоҳида намудем, ки амали ҷумлаи номуайяншахсро одамони номаълум, шахси сеюми ҷамъ дар замони муайян иҷро кардаанд. Аммо амали ҷумлаи умумишахсро ҳар як шахс ба худ нисбат додана мумкин аст.

Бояд гуфт, ки баъзан тадқиқотчиён ин ду навъи ҷумлаҳоро бо ҳам омехта мекунад. Аксар вақт ҷумлаи умумишахсро номуайяншахс ба қалам медиҳанд. Мисол: дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик наشري 1970 чунин сатрҳо ба назар мерасад:

Ҷумлаҳои номуайяншахс дар мақол ва зарбулмасалҳои халқӣ низ фаровон ба кор бурда мешавад. Мисол: *Шутурро бо кафлез об намедиҳанд. Ҷуҷаро дар тирамоҳ меишуморанд. Оҳанро дар гармиаш мекубанд.* [5, 185].

Мо ба ин ақидаҳо кулан мувофиқ нестем. Чунки на ҷумлаҳои номуайяншахс, балки ҷумлаҳои умумишахс бештар дар зарбулмасалу мақолҳо истифода бурда мешаванд ва иҷрои амали онҳо ба ҳамаи шахсҳо вобаста ва ҳатто чун қоида зарур мебошад.

Дар ҷумлаҳои умумишахс гӯянда дар иҷрои амал худро бо шахсҳои дигар омехта намуда, шарик мекунад. Гӯё дар иҷрои амал гӯянда ҳам иштирок карда бошад. Дар ин намуди ҷумла гӯянда шунавандаро ба якҷоя мушоҳида намудан даъват мекунад. Ин аст, ки мударичаи ҷумлаҳои умумишахс ҳамчун натиҷаи ҷустуҷӯҳо ва мулоҳизаҳои якҷояи гӯяндаву шунаванда ба назар мерасад.

Аммо дар ҷумлаҳои номуайяншахс бошад, ғап дар хусуси амалиёти реалии одамон меравад. Дар ин ҷо хабари ҷумларо дар шумораи танҳо овардан мумкин аст, вале шумораи ҷамъро ба номаълум ифода кардани соҳиби амал мувофиқат дониста, хабари ҷумлаҳои номуайяншахсро дар шакли ҷамъ меоранд [3, 327].

Ҷумлаи яктаркибаи номуайяншахс натавонад аз таркиби хабар ташкил мешавад, инчунин иҷрокунандаи амали ҷумлаи номуайяншахс ифода намеёбад, бинобар ин мубтадои онро аз матн ва ё мавриди сухан доништан мумкин нест. Гӯянда таркиби грамматикӣ хабарро, ки ҷумлаи номуайяншахсро ташкил медиҳад, ҳамчун воҳиди асосии нутқ барои ифода кардани фикри худ ба кор мебарад. Набудани мубтадо дар ҷумлаи яктаркибаи номуайяншахс ба маъноии томо ифода кардани он ҳеҷ халал намерасонад. Мисол: *Кошки замони гадонарварро намедидем* [1, 28]. – *Хайрият, ки ҳамин хел раҳнамо дорем.* [1, 29]. *Хомӯш буданд.* – *Авбоширо сар доданд. Кирои ин қадар меҳрубонӣ надошт. Шояд ақлаш ба сараш занад* [1, 30]. – *Одамияширо нишон дод. Ба фикрам аз феъли бадаш намонанд* [1, 31].

Ин чумлаҳо танҳо аз таркиби хабар ташкил ёфтаанд. Иҷроқунандаи онҳоро аз матн ё мавриди сухан ёфтан, муайян кардан мумкин нест ва ҳатто гӯянда онҳоро намедонад. Ба вучуди он ки фоил номуайян аст, чумлаҳо бе ёрии матн маънои тобро ифода кардаанд.

Сабабҳои номаълум будани субъект ва ҳатто ном нагирифтани он аз инҳо иборат аст:

а) Иҷроқунандаи амал дар ҳақиқат номаълум аст. Муайян кардани он аз мазмуни чумла, маънои аъзоҳои вай ва ё аз матн имконнопазир аст. Ки будани соҳиби таъсиру ҳаракатро на танҳо шунаванда, балки ҳуди гӯянда ҳам намедонад. Мисол:

Солхурда баъзан ба ҷони ҳудаи ҷабр мекард [1, 22]. Ягон хоби бад дидӣ [1, 31]. – Бо ришханд ба суҳбат нуқта гузоштанд. Ба насл неки кардану ба пои худ теша заданд [1, 32]. Оқибати корро меандешид магар фикр - фикр садо мебароварданд [1, 32]. – Садқаи имконияд шаванд. – Ҳа бекорд куштан анна ҳамин хел мешавад [1, 33]. Солхурда дуру дароз ба андеша рафтанд. Алақай ҳаминро ҳам гап кардаанд. Дили бегона ба ту намесузад – э [1, 35]. Иҷроқунандаи амали чумлаҳои дар боло оварда номаълум буда, муайян кардани он аз матн имконнопазир аст. Яъне ки будани соҳиби таъсиру ҳаракатро на шунаванда медонаду, на гӯянда.

б) Дикқатро маҳз ба амалу ҳолат равон мекунанд ва ба иҷроқунанда эътибор намедиханд. Яъне гӯянда асосан ба амали чумла дикқат дода, ба иҷроқунандаи он – субъект аҳамият намедихад, зеро дар кушода додани фикр иҷроқунандаи амал ҳеҷ гуна рол намебозад ва аз ин рӯ зикри онро ҳам лозим намедонад. Хонанда ва шунаванда ҳам соҳиби амали ин чумларо муайян накарда, ҳуди он маъноеро, ки гӯянда ба воситаи он ифода намудааст, пурра мефаҳманд.

«Дар чумлаи номуайяншаҳс ҳамаи дикқат ба факт, ҳастӣ ва амал нигаронида мешавад. Иҷроқунандаи амал (субъекти амал) ифода нашуда мемонад, чунки номбар кардани он аз нуқтаи назари гӯянда беаҳамият мебошад» [7, 335].

Мисол: Иҷроқунандаи амал (субъекти амал) дар чумлаҳои *Гирдогирд санг гузоштаанд. Болои он чаппа шинонданд. Аз беҷогарди чиркин, аз гусолаи рихин тоза мешаванд. – Аз баҳраи мегузаранд. Тағораро аз нағора беҳтар мезаданд [1, 34]. Исқотири шинохта намешавад – ку. [1, 34],* ифода нашуда мемонад, чунки номбар накардани он аз нуқтаи назари гӯянда мазмуни чумлаҳоро коста намегардонанд.

в) Аз рӯи мундариҷаи умумии чумла ва баъзе аъзоҳо соҳиби аломатро пай бурдан, ҳатто мушаххас кардан мумкин аст, вале дар чумла ба ин ҳеҷ, гуна зарурате нест, зеро дикқати асосӣ ба иҷрои амал нигаронида мешавад. Мо ҳамин гуна чумлаҳои номуайяншаҳсро аз романи «Гардиши девбод» пайдо намудем. Бояд зикр намуд, ки миқдори ин гуна чумлаҳо дар романи «Гардиши девбод» хеле кам аст: Мисол: *Аз чумлаҳои Савораҳо аз ҷастухези асп хушҳол мешуданд [1, 35]. Чашмотона соз бикушоед [1, 36]. – Эҳа аз*

боди буруту сикаву савлатат гардеме [1, 36]. Акнун ҳамин хел зину лаҷом зада саворатон мешаванд [1, 37]. –Забонатонро мору гунда бигазад. Наход, ки иблисро соҳибмартаба бикунед [1, 38]. Мундариҷаи умумии ҷумлаҳо ва баъзе аъзоҳои соҳиби аломатҳоро пай бурдан, ҳатто мушаххас кардан мумкин аст, вале дар ин ҷумлаҳо ба ин ҳеч, гуна зарурате нест, зеро диққати асосӣ ба **ичрои амал** нигаронида мешавад.

Аз ин ҷумлаҳо аён мегардад, ки иҷрокунандаи амал кист. Масалан, аз ҷумлаи (савораҳо аз частухези аспҳо хушҳол мешуданд) аз ҷумла маълум аст, ки одамони аспсавор, варзишгарон аз частухези аспҳо хушҳол мешуданд. Наход, ки иблисро соҳибмартаба бикунӣ. Дар ҷумлаи дуҷумлаи сухан дар бораи кори Парвардигор меравад, ки инро аз мазмуни ҷумла мефаҳмем. Наход, ки иблисро соҳибмартаба бикунӣ, вале дар ҷунин маврид ҳам кӣ будани маҳз шахси мубтадо номаълум мемонад.

Мо бо ҷумлаҳои номуайяншахсро мушоҳида намудем, ки ҳангоми нақл ривоят барои нисбат додани манбаи фикр **ба ровӣ** истифода мешавад: – *Роҳи дигар ҳам надоштааст, андешаманд мегуфтанд*. [1, 40]. – *Лекин пояи давлати бақо надорад, ликонак шудааст мегӯянд* [1, 41]. – *Шикасти давлат аз ин зиёд намешавад мегӯянд* [1, 41]. – *Мардуми гумроҳ дар ҳар давра замон бегонапарвар мешавад, мегӯянд* [1, 43]. *Иҷоранишини мулло – амак девона шудааст, мегӯянд* [1, 44].

Шахси сеюми ҷамъ феъл дар ин навъи ҷумлаҳо нишонаи иҷрокунандагони зиёд будани амалу ҳолат набуда, балки ифодакунандаи **умумияти грамматикӣ** мебошад. Зеро баъзан иҷрокунанда як нафар, вале он бо **феъли шахси сеюми ҷамъ** ифода мешавад:

Соати ҳаши дарро кушоданд. – *Шуморо овози меҳмонон ҳаргиз ором намегузоранд* [1, 47]. *Битони ҳолӣ нест*. *Шири саҳар будағиамро дар ҳавлӣ пухтанд*. *Вале ҳайрон, ки инашро чӣ кор кунанд* [1, 54].

Дар мисолҳои зерин эҳсос карда мешавад, ки **субъекти амал** (иҷрокунанда) шахси танҳост, аммо барои номуайян кардани он дар шакли ҷумлаи яктаркибаи номуайяншахс оварда шудааст.

Ҳаминро ҳам қайд кардан лозим аст, ки қисми зиёди ҷумлаҳои яктаркибаи номуайяншахс дар нутқи персонажҳо омадаанд. Доир ба ин мавриди истифодашавӣ мисолҳои ғирдовара далели онанд, ки муъҷазбаёнӣ ҳоси забони гуфтугӯист. Мисол: – *А бача тути муфта намехурӣ? О ягон ҳарфаки обдор бигу*. *Кошки Мирака меовардем*. – *Бигир тут бихур ҷони бобо* [1, 96]. – *Дар қадамуд ҷонум, бигир бихуред* [1, 97].

Худову ростӣ даҳ ангушти ӯ ҳунар аст [1, 98]. – *Бисёр ҷони бобо*. – *То нури чаши доштам, ин ангуштони зормонда гиро буданд* [1, 99]. – *Пайвандгар шуда метавонам*. – *Албатта ҷони бобо худам ёдат медиҳам* [1, 99]. *Тамоми касбу ҳунари одам мероси бачаи одам аст*. *Гап сари хоҳиш, аз тағи дил талошу ҷонкоҳист*. *Пайванди дастонаш самар овардан* [1, 99]. – *Як кори савоб бикунем*. – *Барои марбум каме тут бибарем*. *Аз афтидану лағжидан туро як чиз нигоҳ медорад* [1, 100]. – *Ҷавонира ба ёд оварда сабад мебофам*.

*Нағз зеҳн бимон. Як сол азоб кашида соли дигар худата мегирӣ. [1, 101].
Натарс боҳавсала ба кор бичаспу ҳунарата нишон те [1, 102].*

Чумлаҳои номуайяншаҳс аз ҷиҳати маънӣ ва интонация

Чумла воҳиди асосии нутқ ба шумор меравад. Мубодилаи афкор танҳо ба воситаи чумла ба амал меояд. Ҳангоми мубодилаи фикр гӯянда дар назди худ метавонад ҳар гуна мақсад гузорад: доир ба ягон чиз маълумот диҳад, ягон ҳодисаро нақл кунад, фикреро тасдиқ ё инкор намояд, ё ки баракс, ягон чизро пурсад, шубҳаашро баргараф кунад, хурсандиашро изҳор намояд, амру фармон диҳад, тарсонад, ба хушёрӣ даъват номояд, изҳори миннатдорӣ намояд, ҳамду сано гӯяд, умуман ҳиссиёташро бо кадом тарзе набошад ифода кунад ва ғайра.

Аз ҷиҳати мақсаду ният ва интонация чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншаҳс **ҳикоягӣ, саволӣ ва хитобӣ** мешавад. Қисми асосии чумлаҳои номуайяншаҳси романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад ҳикоягӣ мебошад.

1. Чумлаи ҳикоягӣ.

Чумлаи ҳикоягӣ дар романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад, дар бораи ягон чизи олами ҳастӣ маълумот медиҳад, гӯянда ба воситаи он ягон ҳодисаю воқеаро нақл мекунад, муҳокима, хулоса ва андешаҳои худро пешниҳод мекунад, фикреро тасдиқ ва рад менамояд. Мисол: Бобоям мегӯфтанд. – *Абача натарс химчаи шулаи гул нест. Баҷурааттар ба химчаҳо чанг бизан.* – *Зуд-зуд ҷобачошон бикун.* – *Ҳамон хел мебофам – ку.* *Ҷони бобо каси бечуръат аз камтар мушкилӣ сарсон мешавад.* – *О бале метавонистаи кӯ. Ана ҳамин хел.* – *Ин гапи дигар. Аз поин пахшаи бикун ба якдигар ҷафс шаванд* [1, 102]. *Инҳо болои барги тар, мисли рӯи каф меистанд. Вайрон намешаванд. Акнун чинданро сар мекунад* [1, 103]. *Аз боғ мева овардед. Аз боғи момаи Гавҳар* [1, 103]. *То омадани мо болои суфаи чашма одам рӯид. Сабада боф. Хушзеҳн будаст бача. Зуд ёд гирифтааст сабадбофира* [1, 104]. *Одами дастбахайр дар ҳар қадам кори неке мекунад* [1, 104].

Чи тавре, ки мебинед, чумлаҳои боло ба таври мӯътадил ва оҳанги на баланду на паст талаффуз мешаванд ва чун **чумлаҳои ҳикоягӣ** интонацияи махсус доранд.

Чанд мисоли дигар: Мегӯфт муйсафед: – *Нӯши ҷон. Ош шавад. Медонам шумо тут доред. Лекин ин тутти мастак аст* [1, 104]. – Посух дод Заъфарон. *Ҷигарсӯхта ҳар чизро мебуяду мебусад.* – *Зуд ҷегаи бизанед.* – *Танҳояш нагузориен. Дар ин ҳол танҳой даҳшат аст.* Мегӯфт муйсафед [1, 105].

2. Чумлаи саволӣ.

Дар романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад, дар чумлаҳои саволӣ фикр ва мақсади гӯянда ба тариқи пурсиш ифода мешавад. Як хусусияти чумлаҳои саволӣ ин аст, ки дар онҳо тааҷҷуб, ҳайрат, шубҳа ва афсус дар шакли савол ифода меёбад. Чумлаи содаи яктаркибаи саволӣ аз дигар хели чумлаҳои сода бо он фарқ мекунад, ки шунавандаро ба додани

маълумот (ҷавоб) водор менамояд. Дар ин гуна ҷумлаҳо гӯянда аз ҳамсухбати худ ягон чизро фаҳмидан меҳақад. Мисол: – *Кӯрӣ? Чашимота соз бикишо?* Нозбардорат кӣ буд? [1, 36]. – *Тавба ин ҳам бабҳоҳ доштааст?* [1, 68]. – *Наход?* – *Ба ҷанг?* – *Аз ҳамин хурсанд шудед?* [1, 70]. – *Сифат қучост?* *Наметобад?* [1, 105]. *Хайр чӣ ҳам бигӯянд?* [1, 110]. – *Худакатон дасту по надоред?* [1, 118]. – *Об доред?* – *Ҳаст акка. Хона беоб мешавад?* Ёд мегирифта бошанд? [1, 132]. *Зиндаву саломатӣ?* – *Ай хестед?* [1, 133]. *Дилтанг шудед?* [1, 135]. *То имрӯз кай овоз баланд мекардан?* – *Боз чӣ гап?* – *Ҳаминро ҳам мепурсед* [1, 141]. *Мефаҳми ин гап?* *Мушоҳида кардӣ ё не?* – *Ту дониву Худо?* – *Пургӯйӣ чӣ лозим?* – *Мақсад?* – *Ҳолиям дар таги пустат кам- кам ҳаст?* [1, 142]. – *Эй тағихокбоб бас мекунад ё не?* [1, 143]. – *Метарсам.* – *Туф кунед дар доманатон меафтад?* [1, 144]. *Боз чӣ мефарадат?* [1, 231].

Чи тавре ки мушоҳида мегардад, хусусияти умумии ҷумлаҳои саволи дар ин қабил ҷумлаҳо низ риоя карда шудаанд, яъне ҷумлаҳои саволи одатан дар муколама бештар ба кор бурда мешаванд ва аз ин рӯ барои эзоҳ пурсиш ҷумлаи дигаре (ҷавобӣ) овардан ҳатмист.

3. Ҷумлаи хитобӣ.

Ҷумлаҳои хитобии романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад, фикри муаллиф, гӯянда, образ, ҳама вақт ба таври хабарӣ ва саволи ифода намешавад. Баъзан ба маъно ва моҳияти нутқ нигоҳ карда интонация, хониш ё гуфтугӯи онҳо тағйир меёбад. Аз ҳамин ҷиҳат ҷумлаҳои амрӣ, ҳикоягӣ ва саволи ҳангоми бо ҳиссиёти баланд ва оҳанги нидову хитоб талаффуз шуданашон ба ҷумлаи хитобӣ табдил меёбанд. Мисол: – *Аспа бинед, аспа!* – *Эй Мирак, сад офаринат!* [1, 34]. – *Моли муъмин хуни муъмин гуфтаанд!* *Эълонат мекунам!* [1, 36]. – *Забоната мору гунда бигазад!* [1, 38]. – *Саги ифлос!* [1, 39]. *Қандата бизанед! Қоил кардед!* [1, 64]. – *Худо гунгат кунад занбури зардак!* *Байни худамон монад!* – *Э дар решааш алов!* [1, 70]. – *Ай садқаи забони акаме!* – *Гапи хурӯ меёбӣ, хайрат. хайрият!* [1, 118]. *Ку бигиред занак тарғаффа!* [1, 119]. *Хайр аз худат гила бикун!* [1, 128]. *Ганда нигоҳ наkun!* – *Худаш нигоҳ карде!* – *Умри оба бинед!* [1, 162]. – *Э офарин!* – нидои Мирак ба гӯш мерасад [1, 233].

Ҷумлаҳои хитобӣ дар романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад миқдоран кам ба назар расанд ҳам, хусусияти яктаркиба буданро нигоҳ доштаанд. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншаҳс дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб ҳам дучор мешаванд. Ҷумлаҳои мазкурро ҳам дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва ҳам тобеъ мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҷумлаҳои яктаркибаи номуайяншаҳс бештар дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дучор мешаванд ва чун қисми таркибии он хизмат мекунанд.

4. Чун ҷумлаи пайрав

Дар вақти таҳқиқ мушоҳида намудем, ки ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла тобеъ гашта, асосан мустақилии худро гум

карда сарчумлаҳоро аз ягон чихат (**замон, макон, мақсад, шарт, натиҷа ва ғайра**) шарҳу эзоҳ медиҳад. Ҷумлаҳои пайрав ба ҳелҳои зерин ҷудо мешаванд, ки дар онҳо ҷумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншаҳс корбурд шудааст. Якҷанд мисолҳоро дар зер меорем, ки дар онҳо ҷумлаҳои номуайяншаҳс ҳамчун ҷумлаи пайрав омадаанд:

а) ҷумлаи пайрави мубтадо

Мисол: *Ҳар кас аз ранҷу шиканҷа раҳидан наметавонанд* [1, 22]. *Ҳар касе, ки ҳангомаву гирудорро медид талхакаф мешуд* [1, 29]. *Кадам касе, ки ошно ва намакхӯри зиёд дошт зуд мушкилии худро ҳал мекард* [1, 30]. *Ҳар чизе, ки меҳостанд мекарданд. Ҳар касеро, ки меҳостанд мекуштанд* [1, 33]. *Ҳар кас ба дасташ яроқ мегирӣфт. Душманони хуро суиқаст карда мекуштанд* [1, 35].

Дар ҷумлаҳои номуайяншаҳси романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад **ҷумлаи пайрави мубтадо хеле зиёд корбурд шудааст.**

Дар осори адибони классико муосири тоҷик низ ҷумлаҳои номуайяншаҳс ҳамчун **ҷумлаи пайрави мубтадо хеле зиёд** корбаст шудааст. Мисол:

*Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеҷ номӯзад зи ҳеҷ омӯзгор (Рӯдакӣ).*

Дар ин мисол ҷумлаи **ҳеҷ номӯзад зи ҳеҷ омӯзгор**, сарҷумла буда, мубтадо зикр наёфтааст. Аз мазмуни ин ҷумла маълум мешавад, ки мубтадо шахси сеюми танҳо вай - ӯ мебошад. Ҷумлаи **ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор**, пайрави мубтадо буда бо сарҷумла ба воситаи интонатсия тобеъ гаштааст. *Ҳар кас, ки аз дида дур бошад, аз дил ҳам дур мешавад. Ҳар кӣ бо дег ҳамнишин гардад, домани хеш сиёҳ кунад. (фолклор).*

Ҳар кас, ки бештар кор кунад, вай ҳамон қадар ҳам бештар музд мегирад. (С. Айни. Дохунда). Дар мисолҳои овардашуда ҷумлаи пайрав ҷонишини ба вазифаи мубтадои сарҷумла омадаро шарҳ медиҳад. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо бештар бо мубтадои таркибии **ҳар кас, ҳар он чӣ, ҳар чиз ва кадом кас** сар мешавад ва пайвандаки ки мубтадои таркибиро ба қисми дигари ҷумлаи пайрав мепайвандад.

Маълум шуд, ки барои ҷанги зиди фашистон омада будем [1, 217]. *Маълум шуд, ки маҷруҳони ҷанг ҳаққи худро соҳиб мешаванд* [1, 262]. *Маълум шуд, ки аз ҳоли ман ҳам хабар намегирад* [1, 263]. *Маълум шуд, ки маҳтали донпоиши пирамард буданд* [1, 263]. *Маълум, ки аз аҳволи падар ҳам хабар намегиранд* [1, 264].

Ҷумлаҳои номуайяншаҳс **барои ҷанги зиди фашистон, аз ҳоли ман хабар намегиранд, маҳтали донпошӣ буданд** ҷумлаи пайрави мубтадо буда бар эзоҳи сарҷумла омадаанд.

б) ҷумлаи пайрави пуркунанда

Ҷумлаҳои пайрави пуркунанда дар асарҳои адибони классико муосири тоҷик ба сарҷумла асосан ба воситаи пайвандаки **ки** тобеъ мешавад. Мисол: *Меғуфтанд, ки вай танбур навохта газал меҳондааст. (Ҷ. Иқромӣ. Духтари*

отаи). Аммо дар ҷумлаҳои номуайяншахси романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ба сарҷумла бе пайвандак, танҳо ба воситаи интонатсия тобеъ мешавад. Дар романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад ҳамеша ҷумлаи пайрави пуркунанда хабари сарҷумларо пурра мекунад ва эзоҳ медиҳад. Мисол: *Кузаро мисли тифле бағал дошта, ҳасрати дил ба об мегӯфт. Наволаи даҳони худро бароварда меод [1, 71]. – Минбаъд ҳар номаеро, ки расид, беҳоҳишу тавалло, бе миннат мехонӣ, ҷони бобо [1, 77]. Хонаро таъми бомро бо қаҳгил зайле меандомад [1, 77]. Дигар уро болои дидаву сар мегардонад [1, 78]. Бухориҳои хешӣ, хонаро бардавом гарм мекунад, болаш ҳам хӯрок мепазӣ ҳам об меҷӯшонӣ [1, 78]. Нуғи асолаш хомӯширо мешикаст – Ҷавониро ба ёд оварда сабад мебофам [1, 100]. – Сабадро дудафта боло бардошта ба ҳавас нигаристанд [1, 103]. – Худоро шукр, об не, шаҳд аст, рӯи дила мисли чароғ рӯшан мекунад [1, 109]. Бозиву асрори зиндагиро меодонад [1, 111]. Одамо аз банду расвой раҳониданд [1, 175]. Тагири авзои мардумро бо чашии сард дид [1, 176]. Вале моргазидаро хоб мебараву гуруснаро не мегӯянд [1, 184]. Аввал қабри туру мекандану баъд хоки дигарҳоро мебехтанд [1, 187]. – Ту маро куҷо овардӣ [1, 193]. Ба ин восита худро зираку доно нишон диҳад [1, 206]. Баъд ё нек умрамонро дидем [1, 207]. Дарду ғамро ин сағ ҳам набардошт [1, 221]. Дар осори устод Рӯдакӣ низ ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи номуайяншахс фаровон истифода шудааст: *Маро бисуду фуру рехт, ҳарчӣ дандон буд. (Рӯдакӣ). Ҷумлаи пайрави пуркунандаи Маро бисуд хабари сарҷумларо пурра мекунад ва эзоҳ медиҳад.**

Дар романи «Гардиши девбод» ҷумлаи пайрави пуркунанда асосан ба феълҳо тобеъ мешавад. Мисол: *Гуфтам, ки ғами бисёрро нахур [1, 22]. – Бало шудай, ҳама чизро мефаҳмӣ. Мегӯй заминро лесиди бошад. Мегӯян-ку одами бекорро нағз намебинанд [1, 24]. Бурданд, фалониро ба маҳкама кашидан [1, 50]. Мусодира карданд - китобхонаи Сарварро [1, 51]. Мегӯянд биёбонҳоро беобӣ аз байн мебарад [1, 61]. – Мефаҳмам, роҳи дигарро интиҳоб карда наметавонед [1, 62]. Меравем, – инчоро ҳамешагӣ тарк менамоем [1, 74]. – Мешиканам қасамамо, ба хоҳири хурсандиям [1, 78]. – Медонӣ солҳои қаҳтӣ даҳшат аст [1, 94]. – Напурсу мурғакро пеши ман парто [1, 118]. ва ғайраҳо.*

Дар ин ҷо ҷумлаи пайрави пуркунандаи ғами бисёрро нахур, ҳама чизро мефаҳмӣ, заминро лесиди бошад, одами бекорро нағз намебинанд, фалониро ба маҳкама кашиданд, - китобхонаи Сарварро, биёбонҳоро беобӣ аз байн мебарад, роҳи дигарро интиҳоб карда наметавонем, инчоро ҳамешагӣ тарк менамоем, қасамамо, ба хоҳири хурсандиям, солҳои қаҳтӣ даҳшат аст, мурғакро пеши ман парто бар эзоҳи хабарҳо омадаанд.

Ҷумлаи пайрави пуркунанда асосан ба феълҳо натавон дар романи «Гардиши девбод» балки дар наср ва назми адабони классик муосир низ хеле серистеъмол аст. Мисол: *Ў гумон мекард, сари синааш дамида рафта истодааст (С. Айни . Кулӣёт). Фаҳмидам, ки шуморо аз театр рондаанд.*

Ин хел бошад, дар ин солҳои наздик ба шумо хона намедиханд, - ўро парешон кард соҳибхона [1, 118]. (Сорбон. Акёр, 64).

Тела додаанд, мегўянд. (Актёр, 69). Вале имсол гумон надоштам, ки маро мефиристанд [1, 118]. (санги синар 82). Дар ин ҷо ҷумлаи пайрави пуркунандаи шуморо аз театр рондаанд, маро мефиристанд, ўро парешон кард соҳибхона бар эзоҳи хабарҳои сарҷумлаҳо омадаанд.

Гирифт хоҳам, зулфайни анбарини туру. (Рўдакӣ). Дар ин ҷо ҷумлаи пайрави пуркунандаи зулфайни анбарини туру бар эзоҳи хабари сарҷумла омадааст.

в) ҷумлаи пайрави сабаб

Дар вақти таҳқиқ мушоҳида намудем, ки ҷумлаҳои пайрави сабаб сабаби иҷро шудан ё нашудани амали сарҷумларо ифода мекунад. Ба воситаи пайвандакҳои **азбаски, чункӣ, зеро, ба сабаби он ки, ба сабаби ин ки** мавриди истифода қарор мегиранд.

Мисол: *Натарс зеро кор ёд мегирӣ барои худат* [1, 146]. *Вараму сузиши суст шуд, нолишу дард кам гардид* [1, 204]. *Аз ҷой бархост, то об рехта бо эҳтиром дароз кунад* [1, 204]. *Дар изтироб афтод, нигоҳашро аз ў гурезонд* [1, 219]. *Ғаладона хушк аст, зеро орд мисли маскаи мулоим мебарояд* [1, 219]. *Медонӣ барои чӣ пурсид, то ба кассу нокас муҳтоҷ нашавад* [1, 222]. Ҷумлаҳои пайрави сабаб **вараму сузиш суст шуд, аз ҷой бархост, дар изтироб афтод, ғаладона хушк аст, ба кассу нокас муҳтоҷ нашавад** сабаби иҷро шудан ё нашудани амали сарҷумларо ифода мекунад. Ҷумлаи пайрави сабаб дар осори Сорбон низ хеле зиёд қорбааст шудааст. Мисол: *Шиҳаи аспни Комил сўҳбати моро бурид. Ў ба дашт нарасида аз нимароҳ баргаштааст. Аз асп ҳам нафаромада ба ман хабар дод, ки ба Самарқанд меравад. Пагоҳ, суд шудааст, ўро талаб кардаанд.* [1, 118]. (артист 30) - *Шуморо ранҷониданд. -Не, худам рафтам, дидам, ки аз ман артист намебарояд.* (Акёр, 13)

г) ҷумлаи пайрави шарт

Ҷумлаҳои пайрави шартӣ шарҳи иҷро шудани амали сарҷумларо дар романи «Гардиши девбод»-и Абдулҳамид Самад шарҳ медиҳанд. Мисол: *Росташиро бигу аз дарду нолаҳои ман хонагурез шудай* [1, 219]. *Магар беҳабар мондаӣ, ки намеойӣ* [1, 219]. *Инҳоро бигир, ба шарте, ки пеши ман биёӣ* [1, 227]. *Қуввату дармони дуруст надорӣ, аз қори вазнин маъюб мешавӣ* [1, 222]. *Нағз бихур, кӣ ҷон бигирӣ* [1, 223]. *Бе авлодонат ба хонаи мо наё* [1, 124]. *Қасам меҳурам, ки ҳамеша дар ёдам ҳастӣ* [1, 128]. *Саҳар кулчаву тухма ба хотири чӣ гирифтӣ* [1, 231]. *Ана ҳамин хел мисли саги пошикаста гардад* [1, 234]. Ҷумлаи пайрави шарт дар ин ҷумлаҳо ба воситаи пайвандакҳои **ки, агар, ба шарте, ки ба сарҷумла тобеъ мешавад**. Аз мисолҳои дар боло овардаамон мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тобеъ гашта, онро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад.

5. Чун сарҷумла.

Чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахс чун сарчумла ҳам ифода шуда метавонанд. Гуфтан ҷои аз аст, ки миқдори ин гуна чумлаҳо дар романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад хеле зиёд аст. Мисол: – *Шаб чоҳ кандаӣ, ки овозатро намебарорӣ* [1, 230]. – *Зуд халосашон бикун, ки якдигарро хомахом меҳуранд (231).* – *Худатон ҷангара калон кардед, ҷудокунон посух медиҳад* [1, 232]. – *Агар рӯи кудакамро харошида бошад, аз худат гила бикун* [1, 231]. *Акнун ўро аз ташивиши кудакон фориғ карданд, саргарми ҳисобу китоб шуд.* [1, 231]. – *Рӯйи сурхӣ давидааст, роҳгардияш тамоман дигар* [1, 231]. *Рухсораҳояш мисли гули хор, базур аз ҷо меҷунбид* [1, 232].

Бо ҳамин қолаб чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахсро дар осори адибони классикӣ муносири тоҷик низ мушоҳида намудем. Мисол:

Подаро ҳам ба роҳи калон мебурданд, то майсаҳои роҳро поймол накунад. (Санги синар, 109). [1, 109].

Ҳоло ба номи шумо «меҳнатнома» накушодаанд, *гуфтанд.* (Актёр, 96). *Ҳикоят мекунад, ки дар давраҳои пеш байни қабилҳо хунрезии зиёде мешудааст* [1, 197]. Мисоли якум чумлаи пайрави мақсад буда, сарчумлааш «Подаро ҳам ба роҳ калон мебурданд» мебошад. Мисолҳои дуюм сеюм пайрави пуркунада мебошад. Сарчумлаи мисоли дуюм «Гуфтанд» ва сарчумлаи мисоли охир «Ҳикоят мекунад» мебошад.

6. Ҳам сарчумла ва ҳам чумлаи пайрав.

Дар романи «Гардиши девбод» чумлаҳои мушоҳида намудем, ки ҳам сарчумла ва ҳам чумлаи пайрав ба воситаи чумлаи яктаркибаи номуайяншахс ифода гардидаанд. Ин навъи чумлаҳо кам дастрас шудаанд: *Кори хуб карданд, ки Худашон навиштанд* [1, 233]. *Нақшаро идома медиҳад, ки қаҳрамонӣ кунанд* [1, 234]. – *Ана ин мешавад, кафкубӣ мекунад* [1, 234]. *Қаҳрамонӣ нишон додааст, унвонӣ қаҳрамонӣ додаанд* [1, 233]. – *Гумуш бикун рӯи хунуки ҷанга набинем* [1, 233]. – *Ҷонамонро дарез намедорем, ба ҷанг меравем* [1, 234]. – *Душман, ки торумор шуд, дар хонааш таслим мешавад* [1, 234]. – *Нисфаша ҳозир мефиристонему, нисфаша дертар мефиристонем* [1, 235].

Хабар кардаанд, ки омадааст. *Кори хуб кардаанд, ки хабар кардаанд.* [1, 183].

Дар ин ҷо - сарчумла ва чумлаи пайрав мебошанд, ки ҳар ду ҳам чумлаҳои номуайяншахсанд. Чумлаи пайрав ба сарчумла ба воситаи пайвандаки «ки» тобеъ шудааст ва ин тарзи алоқаро дар мавридҳои дигар дар осори адибони дигар пай бурдан мумкин аст. Чумлаҳои зер низ ба ин навъ чумлаҳо мисол шуда метавонанд: *Ўро ёфтанд, ки маро сар доданд.* [1, 274]. *Аз афташ, маро дар ариши ағло ҷой диҳанд ҳам, боз ҳамон гапҳои пастро насиб медонанд* [1, 386].

Аз мисолҳои оводашуда маълум гардид, ки чумлаи яктаркибаи номуайяншахс чун сарчумла ва чун чумлаи пайрав омада метавонад. **Ҳангоми таҳқиқ мушоҳида намудем, ки дар таркиби чумлаҳои мураккаби**

пайваст омадани чумлаҳои соддаи номуайяншахс дар романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад, хеле кам корбурд шудааст: *Ба рӯи отаи сар - сар чубҳо мегузоштанд ва аз зӯрии ҳарорати отаи давра васеъ мешуд* [1, 345].

Чумлае, ки мо дар боло овардем, чумлаҳои мураккаби пайваст буда, аз ду чумлаҳои сода иборат аст. Чумлаи «**Ба рӯи отаи сар - сар чубҳо мегузоштанд**» чумлаи яктаркибаи номуайяншахс аст. Чумлаҳои содаи таркиби чумлаҳои мураккаби пайвасти мисолҳои овардашуда ба воситаи пайвандаки пайвасткунандаи «ва» ба ҳамдигар пайваст шудаанд.

Инчунин мо аз романи «Гардиши девбод» боз чумлаҳои чиддаъзоро пайдо намудем, ки ҳар ду аъзои чиддаи онҳо ба хабарҳои чумлаҳои номуайяншахс ифода ёфтаанд. Мисол: – *Яке гум шавед, кумакашон мекунад* [1, 235]. – *Ун қарат тарафата нағрифтанд, ин қарат меғиранд* [1, 236]. *Оҳо, як чашии дигар меғиштанд, дунёғир мешуданд* [1, 236]. – *Рафта натавонӣ, ҳамин ҷо бишин* [1, 237]. – *Рафта ҳоли онҳоро меғурсам, боз меоям* [1, 237]. – *Монаш биравад, тичингомеъ суҳан меғонд* [1, 238]. – *Пеши роҳаша набастам, яхаш об шавад (238)*. – *Хайрат сафар мекунад, ҳалос мешавед* [1, 238]. *Маро қуштаниед, марҳамат бикӯшед* [1, 238] *ва ғайраҳо*.

Дар чунин маврид хусусияти барҷастаи чумлаҳои чиддаъзо ба таври зарурӣ риоя карда мешавад.

Хулоса аз таҳқиқ ва қиёсу муқобилаҳо маълум шуд, ки адибони классики муосири тоҷик чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахсро хеле фаровон корбурд намудаанд.

Дар натиҷаи баррасӣ шудани хусусиятҳои чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахс дар романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад **инчунин ҷои аъзоҳо дар чунин чумлаҳо ва ифодаи хабарии онҳо** маълум гардид, ки **хабар аъзои асоситарин** ва муҳимтарини **чумлаҳои номуайяншахс** мебошад ва он дар чумлаҳои содаи яктаркиба мавқеи муҳим дорад.

Чумлаҳои яктаркибаи номуайяншахс дар шахси сеюми ҷамъ шаклан бо чумлаҳои яктаркибаи умумишахс монандӣ доранд. Аммо онҳо шаклан умумият дошта бошанд ҳам, фарқияти онҳо дар семантикашон ба назар мерасад.

Чумлаҳои номуайяншахс аз рӯи ифодаи мақсаду маром **ҳикоягӣ, саволӣ ва ғайбӣ** мешаванд. Азбаски чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахс бештар ҳоси забони ғуфтуғӯи мебошад, чумлаҳои содаи яктаркибаи **саволӣ, ғайбӣ, ҳикоягӣ** дар романи «Гардиши девбод» хеле фаровон корбурд шудаанд.

Чумлаҳои пайрави пуркунанда дар асарҳои адибони классики муосири тоҷик ба сарҷумла асосан ба воситаи пайвандаки **ки** тобеъ мешавад. Мисол: *Меғуфтанд, ки вай танбур навохта ғазал меғондааст. (Ҷ. Иқромӣ. Духтари отаи)*. Аммо дар чумлаҳои номуайяншахси романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад чумлаҳои пайрави пуркунанда ба сарҷумла бе пайвандак,

танҳо ба воситаи интонатсия тобеъ мешавад. Ҳамеша ҷумлаи пайрави пуркунанда хабари сарҷумларо пурра мекунад ва эзоҳ медиҳад. Мисол: *Кузаро мисли тифле бағал дошта, ҳасрати дил ба об мегӯфт. Наволаи даҳони худро бароварда медод* [1, 71].

Дар романи «Гардиши девбод» - и Абдулҳамид Самад ҷумлаҳои яктаркибаи номуайяншаҳс дар таркиби ҳам ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва ҳам пайвасти омада метавонанд. Дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ омадани ҷумлаҳои номуайяншаҳс зиёдтар ба назар мерасад ва хусусияти барҷастаи номуайяншаҳсии худро нигоҳ медоранд.

КИТОБНОМА

1. Абдулҳамид Самад. «Гардиши девбод» / С. Абдулҳамид. – Душанбе, Адиб. 2007, - 568 с.
2. Бобайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке. / В. В. Бобайцева – М.: Просвещение, 1968, - .
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. /Муҳар. масул: Рустамов Ш.ва Ғаффоров Р. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
4. Қосимова М.Н. Структура ва семантикаи ҷумлаҳои содаи насри асри XII. / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 1986. – 86 с.
5. Норматов М. структураи ҷумлаи муайяншаҳс. //Актуальные проблемы иранской филология. / М. Норматов. – Душанбе: Дониш, 1988. – С 95 - 102.
6. Норматов М. Таркиби калима ҳамчун воситаи ифодаи грамматикӣ. // М. Норматов. маҷмуаи илмӣ аспирантон. – Душанбе, 1966. – С. 20 - 27.
7. Распонов И.П. Строения простого предложения в современном русском языке. / И.П. Распонов. - М.: Просвещение, 1970. – 191 с.
8. Скобликова Е.С. Односоставные предложения. / Е.С. Скобликова. – Куйбышев: Уи - т, 1979. - 68 с.
9. Сорбон. Занги аввал. – Душанбе: Маориф, 1985. – 440 с.
10. Сорбон. Актёр. – / Душанбе: Ирфон, 1984. – 448 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ҶУМЛАИ ЯКТАРКИБАИ НОМУАЙЯНШАҲС ДАР РОМАНИ «ГАРДИШИ ДЕВБОД»-И АБДУЛҲАМИД САМАД

Наҳв дар системаи грамматикӣ забон ҷои асосиро ишғол менамояд, чунки вай воҳидҳои забониро фаро мегирад, ки барои баёни маълумот, таъмини муошират ва муносибати одамон хизмат мекунад.

Вазифаи асосии забон - таъмини мубодилаи афкор, ки ба воситаи ҷумла сурат мегирад ва ахбор маҳз дар ҷумла ва ба воситаи ҷумла ба амал меояд. Ҷумла воҳиди асосии наҳв мебошад ва шакл гирифтани он дар ин қисми забон ҷои асосиро ишғол мекунад.

Мақола ба таҳқиқи табиату хусусият ва қонуну қоидаҳои ҷумлаи яктаркибаи номуайяниҳахс, ва бисёр масъалаҳои мураккаби гамматикаи забони тоҷикӣ, тарҳи сохтори услуби романи «Гардиши девбод» дар заминаи суханони муаллиф Абдулҳамид Самад, ба ҷойгоҳи истифодаи ҷумлаи яктаркибаи номуайяниҳахс тавачҷуҳ мешавад.

Калидвожаҳо: ҷумла, фикр, яктаркиба, сода, номуайяниҳахс, ҷумлаи ҳикоягӣ, ҷумлаи саволӣ, ҷумлаи хитобӣ, хабар, мубтадо, “Гардиши девбод”, Абдулҳамид Самад.

ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНОСОЧИНЕННОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ НЕОПРЕДЕЛЕННОГО ЛИЦА В РОМАНЕ АБДУЛҲАМИДА САМАДА «ГАРДИШИ ДЕВБОД»

Синтаксис занимает главное место в грамматической системе таджикского языка, поскольку включает в себя языковые единицы, служащие для выражения информации, обеспечения общения и отношений между людьми.

Главной задачей языка является обеспечение обмена мыслями, который происходит через предложение, а информация передается именно в предложении и через предложение. Предложение является основной единицей языка, и его образование занимает основное место в этой части языка.

В статье рассматривается изучение природы, особенностей и правил односоставного безличного простого предложения, а также многих сложных грамматических вопросов таджикского языка, разработка стилистической структуры романа «Гардиши Девбод» на основе материалов автора Абдулхамида Самада и место односоставного безличного простого предложения.

Ключевые слова: предложение, мысль, односоставное, простое, безличное, повествовательное предложение, вопросительное предложение, восклицательное предложение, известие, введение, “Гардиши девбод” поворот, Абдулхамид Самад.

FEATURES OF ONE-MEMBER IMPERSONAL SENTENCE IN ABDULHAMID SAMAD'NOVEL "GARDISHI DEVBOD"

The syntax occupies the main place in the grammatical system of the language, since it includes language units that serve to express information, ensure communication and relationships between people.

The main task of the language is to ensure the exchange of thoughts that occurs through the sentence, and the news occurs precisely in the sentence and through the sentence. The sentence is the basic unit of the language, and its formation occupies the main place in this part of the language.

The article deals with the study of the nature, features and rules of a one-member impersonal sentence, as well as many complex grammatical issues of the

Tajik language, the development of the stylistic structure of the novel "Gardishi Devbod" based on the words of the author, i.e. Abdulhamida Samad and the place of one-member impersonal sentence.

Keywords: sentence, thought, complex, simple, impersonal, declarative sentence, interrogative sentence, exclamatory sentence, news, introduction, "Gardishi Devbod", Abdulhamid Samad.

Маълумот дар бораи муаллиф: Истамова Шаҳноза -магистри курси дуҷуми шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Суроға: хиёбони Рӯдакӣ № 21 рақами телефон 919. 78. 59. 79./ 900. 92. 02. 43.

Сведения об авторе: Истамова Шаҳноза—магистр первого курса языкового отделения Института языка и литературы им. Рудакого АМИТ. Адрес: проспект Рудаки № 21, телефон: 919. 78. 59. 79. / 900. 92. 02. 43.

About the author: Istamova Shahnoza, 2nd year of Master Student in the Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST, address: 21 Rudaki Avenue, phone: 919 78 59 79.

АДАБИЁТШИНОСӢ/ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

УДК: 891.550

**МАҚОМИ ХИРАД ВА ОГОҲӢ ДАР «ДЕБОЧА»-И
«ШОҲНОМА»-И ҲАКИМ АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ****Шарифмурод Исрофилниё***Институти илмӣ-тадқиқотии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон*

Ба номи Худованди чону хирад,
К-аз ин бартар андеша барнагзарад.

Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ шоҳасари худро «Ба номи Худованди чону хирад» оғоз мекунад ва ин амал худ далолат ба мақоми баланди хирад ва маърифату огоҳӣ дар «Шоҳнома» дорад. Хирадгарой ва маърифату огоҳӣ паёми аслии «Шоҳнома» асту на танҳо дар «Дебоча», балки аз оғоз то интиҳои ин шоҳасари безавол ҳувайдост. Бо номи Худованд оғоз кардани суҳан ва таҳмидия гуфтан дар дебоҷаи китобу рисолаҳо, чи осори бадеӣ ва чи осори илмӣ аз сунани дерини фарҳанги мост. Наът ё худ таҳмидия дар адабиёти форсии тоҷикӣ таърихи куҳан дорад. Ҳанӯз дар ибтидои ислом донишмандони эронӣасле монанди Ҷабала ибни Солим, Ҳушом ибни Абдумалик, Абдуҳамид ибни Яҳё ва алалхусус Рӯзбеҳ писари Додвех маъруф ба Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ҳини тарҷумаи осори паҳлавӣ ба арабӣ ба таҳмидия ибтидо гузоштаанд. Бино ба нақл балоғатшиносон, «фасоҳату ҷазолати калом ва балоғати Ибни Муқаффаъ ба наҳве мавриди қабул шуда, ки осори ӯ ҳамвора мисали аълои балоғат донистаанд» [13,6]. Аммо бояд зикр кард, ки суннати бо номи Худо оғоз кардани суҳан ва таҳмидиясарой дар фарҳанги аҳди бостон, дар байни ақвоми ориёӣ маъмул буда, як назар ба осори бозмонда аз аҳди бостон кофист, ки ин масъала равшан гардад. Аксари осори бозмонда аз адабиёти аҳди бостон бидуни зикри номи Худованд оғоз мешавад ва дар аксари онҳо тамчиди Аҳурамаздо ба сифати яздини «ҳамаогоҳу ҳамахирад» намоён аст. Ин ҳама моро ба ҳулоса меоварад, ки ба номи Худованд оғоз кардани суҳан ва таҳмидияҳо, ки дар адабиёти аҳди исломии мо хеле густарда аст, сарчашма аз фарҳанги аҳди бостон дорад. Бидуни шак, Ибни Муқаффаъ ва ёронаш, ки осори аҳди бостонро ба арабӣ тарҷума кардаанд таҳмидиясароиро дар адабиёти исломӣ асос гузоштаанд, ҳамон суннати ниёгонро ба фарҳанги исломӣ интиқол додаанд.

Як назари гузаро ба таҳмидияҳои адабиёти форсии баъдазисломӣ кофист, то бидонем, ки аксари таҳмидияҳо ба забони арабӣ суруда шудаанд ва баъзе, ки ба форсист пур аз калимоту таркиботи арабист. Ва ин бесабаб

нест, зеро дар сурудани таҳмидияҳо суханварону донишмандони мо така ба Қуръону суннат доранд ва саъй намудаанд калимоту таркиботи қуръониро бештар ба кор баранд. Аммо бархилофи таҳмидияҳои арабӣ Ҳаким Фирдавсӣ «Бисмиллоҳ»-и сухан ба порсӣ мегӯяд, на арабӣ, зеро ҳадафаш «зинда кардани Аҷам» ба забони порсӣ аст. Аз он ҷо, ки ситоиш ва тарғиби хираду огоҳӣ яке аз аҳдофи худовандгори «Шоҳнома» аст, сифати Худовандро на раҳмону раҳим, балки «офарандаи ҷону хирад» меоварад. Ба порсӣ оғоз кардани «Бисмиллоҳ»-и сухан ҳарчанд, ки баъд аз Ҳаким Фирдавсӣ роиҷ нашуд, аммо суханварони бузурге чун Ҳаким Низомӣ ва Шайх Саъдӣ, ки эҳтироми хосса ба офаридгори «Шоҳнома» доранду то ҳаде аз ӯ таъсир бардоштаанд, ин амали Фирдавсиро идома додаанд. Масалан Ҳаким Низомӣ дар оғози достони «Лайлию Мачнун» мегӯяд:

Эй номи ту бехтарин сароғоз,

Бе номи ту нома кай кунам боз [2, 28].

Шайх Саъдӣ дар «Бӯстон», ки дар вазни «Шоҳнома» суруда шудааст, дар пайравӣ аз Фирдавсӣ «Бисмиллоҳ»-и суханро ба номи «Худованди ҷонофарин» оғоз мекунад:

Ба номи Худованди ҷонофарин,

Ҳаками сухан дар забанофарин [5, 17].

Вале даврони зиндагии Ҳаким Низомӣ Шайх Саъдӣ, яъне асрҳои XI-XII замони густариши бисотиҳои забони арабӣ ва нуфузи бисоти он дар адабиёти форсӣ, хосса дар насри он аст, ки арабӣ ва корбурди калимоту таркиботи арабӣ ба масобаи ҳунари суханвар маҳсуб мешуд. Ва ин ду бузургвор аз ин чарағи адабӣ берун набуданд. Масалан, Ҳаким Низомӣ дар «Махзан-ул-асрор» ибтидои суханаширо ба арабӣ оғоз мекунад:

Бисмиллоҳи раҳмонир раҳим,

Ҳаст калиди дари ганҷи ҳаким [3, 17].

Ва ё як назар ба «Дебача»-и «Гулистон»-и Шайх аҷал кофист, ки ҷиғанагии густариши калимоту таркиботи арабӣ дар насри форсии асри Саъдӣ мушоҳида кунем: «Бисмиллоҳи-р-раҳмони-р-раҳим. Миннат Худойро, азза ва ҷалл, ки тоаташ мӯҷиби қурбат аст ва ба шукр андараш мазиди неъмат. Ҳар нафасе, ки фӯрӯ меравад, мумидди ҳаёт аст ва чун бармеояд муфарриҳи зот. Пас, дар ҳар нафасе ду неъмат мавҷуд аст ва бар ҳар неъмате шукре воҷиб» [4, 3].

Аксари пажӯҳандагони «Шоҳнома» байти нахусти «Дебача»-и онро, ки бешак ҳусни матлаъ аст, «ҷонмоя ва усораи тафаккури бовари Фирдавсӣ» донистаанд [89] ва Холиқи Мутлақ дарунмояи байтиҳои 2 то 15 «Дебача»-ро густариши муҳтавои ҳамин байти нахустин медонад [10, 3].

Ростӣ, перомунӣ байти нахустини «Дебача»-и «Шоҳнома» фирдавсишиносон китобу мақолоти зиёде иншо кардаанд ва алалхусус таркиби «ҷону хирад»-ро аз дидгоҳи гуногуни фалсафӣ, динӣ, ирфонӣ, мазҳабӣ ва ғайра баррасӣ кардаанд, ки хонанда дар шинохти сарчашмаи фикрӣ ва сохтори андешаи Ҳаким Фирдавсӣ раҳгум мезанад. Масалан, Аббоси Зарёбхӯй ин байтро аз назари исмоилиён шарҳу тафсир медиҳад ва

таъкид мекунад, ки «чону хирад ё ақли куллӣ ё нафси куллӣ дар ҳикмати исмоилиён муҳимтарин мақомро дорад ва ин маъхуз аз ҳикмати навафлотуния аст [6, 46]. Мирҷалолуддини Қаззоӣ таъсири фалсафаи машшой (арастуй)-ро дар ин байти Фирдавсӣ таъкид карда, мартабаҳои чону хирадро аз дидгоҳи ишироқӣ овардааст [8, 36].

Дар Қуръон борҳо, анкариб дар ҳар сура аз сифати «доноӣ ва огоҳӣ»-и Худованд ёд шудааст ва Аҳурамаздо низ, чи дар «Авесто» ва чи дар осори паҳлавӣ, монанди «Бундаҳишн» бо сифати Яздони «ҳамаогоҳу ҳамахирад», яъне огоҳу доно ба ҳама корҳо ёд шудааст. Дар матнҳои паҳлавӣ ва фарҳангҳои асотири эронӣ «Маздо» ба маънии хирад ва фарзонагӣ аст ва сипас, лақаби Аҳуро ба маънии сарвар дар оғози номи ӯ қарор мегирад. Яъне, «Аҳурамаздо (Урмузд) ба маънии доно номест, ки зардуштиён ба Худованд додаанд [7, 98]. Авестошиносон таъкид мекунанд, ки ба андешаи зардуштиён, ки така бар матнҳои Авесто доранд, олами минуй (рӯхонӣ, ғайримодӣ) пеш аз ҷаҳони модӣ офарида шудааст. Яъне чону хирад пеш аз ҷисм офарида шудаанд. Чунончи, дар «Готҳо» ё худ «Гоҳон» омадааст: «Эй Маздо, он гоҳ, ки ту дар оғоз чону дин (ба маънии вичдон аст ва яке аз панҷ нерӯи минуии одамист, ки пеш аз ҷастӣ офарида шудааст)-и моро биофаридаӣ ва аз маниши хеш моро хирад бахшидаӣ...» [1, 243]. Дар «Ғузидаҳои Зодиспарам» низ омадааст, ки «равон пеш аз тан офарида шудааст» [7, 48].

Бояд гуфт, ки дар аксари осори динии паҳлавӣ вақте сифатҳои Урмузд ном мебаранд, ўро бо авсофи «донову огоҳ» ёд мекунанд, ки офарандаи «чону хирад» аст. Дар ҳеҷ як дину ойине ин қадар аз хирад тамҷид нашуда, ки дар дини зардуштист. Ҳатто зардуштиён китобе доранд бо номи «Додистони «Минуи хирад», ки дар он шахсияти ҳаёлие бо номи «Доно» 62 суол пешниҳод мекунад ва «Минуи хирад» (рӯх, ақл) ба онҳо ҷавоб медиҳад. Донишманди саршиноси забон ва адаби аҳди бостон Аҳмади Тафаззулӣ, ки китоби «Додистони Минуи хирад»-ро тарҷума кардааст, дар муқаддимаи он менависад: «Аз ҳама неқӯихое, ки ба мардумон мерасад, хирад беҳтар аст, зеро гетиро метавон бо неруи хирад идора кард ва минуҳо ҳам ба неруи хирад метавон азони худ кард ва ин низ пайдост, ки Урмузд ин офаридагондар гетиро ба хиради ғаризӣ офарида аст ва идораи гитиву мину ба хирад аст» [14, 34].

Ҳақим Фирдавсӣ мусулмони комил аст ва дар ин нукта ҳеҷ шакке нест, вале аз он ҷо, ки «Шоҳнома» «номаи хусравони бостон» мебошад, ҳақими бузург дар эҷоди ин асари бузург, хосса дар «Дебоча», дар баробари маърифати исломӣ дар шинохти авсофу сифоти Худованд ба эътиқоди боварҳои аҳди бостонии ақвоми ориёӣ баҳра бардоштааст. Ҳамин тариқ, Ҳақим Фирдавсӣ бо камоли маърифати худошиносӣ худшиносӣ бо така ба боварҳои эътиқодоти ниёгонаш ва ҷаҳонбинии исломӣ, оғози суҳанро бо номи Худованд, ба забони модарияш шурӯъ мекунад ва мегӯяд: «Беҳтарин андешаи одамай, ки аз вай болотару шоистатар нест, он аст, ки суҳанро бо номи Худованди офарандаи чону хирад оғоз кунад». Ба таъбири дигар, ба андешаи ин ҳақими бузург

суханро ба номи Худованди чону хирад оғозидан нишони огоҳӣ ва соҳибхирадии инсон аст.

Худованди ному худованди рой,
Худованди рӯзидеҳи раҳнамоӣ.

Бояд зикр кард, ки дар нусхаҳои «Шоҳнома»-и нашри Тоҷикистону Маскав ва баъзе нусхаҳои дар Эрон нашршуда «Худованди ному Худованди ҷой» омада аст. Мураттиби охирин нусхаи «Шоҳнома» Ҷалол Холиқии Мутлақ «Худованди ному Худованди ҷой»-ро Худованди кавну макон тафсир намудааст. Ба андешаи мураттиби дигари «Шоҳнома» дуктур Мирҷалолуддини Қаззоӣ, «ному ҷой» бо якдигар носозанду баробари ҳаманд. Аз назари ин донишманд, Фирдавсӣ дар ин байт номро ба маънии мину ва ҷойро ба маънии гетӣ, ҷаҳон ба кор бурдааст, яъне «ҷаҳоне, ки гавҳару гунаи он андеша аст, ҷаҳони ҷон» [9, 180]. Аббоси Зарёбхӯй бо таъя ба байти ҷаҳоруму шашум ва бо фарзи исмоилӣ будани Фирдавсӣ байтҳои дуҷуми севумро илҳокӣ медонад, аммо Холиқӣ Мутлақ ин андешаро бо далелҳои илмӣ рад мекунад. Агар нусхаи тоҷикистони байтро қабул кунем, дар ин сурат маънӣ чунин мешавад: Худованди офарандаи номҷову ҷойҳо, ҳастиву кавну макон ва Худованди рӯзидиҳандаву раҳномои инсонҳо. Аз он ҷо, шоири бузург дар байти аввал «Худованд ҷону хирад» меоварад, дар мисраи дувум «Худованди рой» бештар созгор аст.

Шинохти сифатҳои Худованд низ амали инсонӣ соҳибхираду бомаърифат аст. Фирдавсӣ бо камоли ифтихори миллӣ ва нишон додани қудрати забони порсӣ сифатҳои «раззоки»-ву «ҳодӣ»-гии Худованд, ки дар Қуръон омадааст, на ба арабӣ, балки дар тарҷума ба забони модарияш меоварад.

Худованди Кайҳону гардонсипеҳр,
Фурӯзандаи Моҳу Ноҳиду Меҳр.

Бояд зикр кард, ки дар асотири эронӣ Кайвон, ки дар арабӣ онро Зухал мегӯянд, шоҳи ториқиҳосту ситораи наҳсу марғ аст ва харобию дарवेशӣ меоварад. Дар ситорашиносии қадим ҳафтумин фалак маҳсуб мешавад ва онро наҳси акбар медонанд. Ин бовару эътиқоди ниёгон аз ситораи Кайвон (Зухал) дар адабиёти баъдазисломии мо нақши густарда дорад. Чунончӣ устод Рӯдакӣ мегӯяд:

Яке намонд кунун з-он ҳама, бисуду бирехт,
Чӣ наҳс буд, ҳамоно ки наҳси Кайвон буд.

Аммо Моҳу Ноҳиду Меҳр (Хуршед) аз ситорагони ҳуҷастаанду намоди шодиву хурсандӣ. Ҳамчунин Моҳу Ноҳиду Меҳр дар баробари обу оташ аз ниёишҳои панҷгонаи зардуштиянд. Гардонсипеҳр – ҳамон осмони ҳаракаткунанда, киноя аз сарнавишт аст ва дар асотири эронӣ ҳама баду некро аз ин «гунбади тезрав» медонанд. Яъне, дар ин байт низ Фирдавсӣ бо таъя ба ҷаҳонбинӣ ниёгон суханро ба номи Худованде, оғоз мекунад ки офарандаи осмони ҳаракаткунанда ва равшанидиҳандаи Моҳу Зухраву Хуршед аст.

Зи ному нишону гумон бартар аст,
Нигорандаи баршуда пайкар аст.

Дар нашри Душанбею Маскав ва баъзе нусхаҳои нашри Эрон ба ҷойи вожаи «пайкар» «гавҳар» омада, ки мурод аз он ҷон, рӯҳ аст, ки гавҳари осмонӣ мебошад. Нигоранда, яъне нақшбанд, офаранда, мурод Худованд аст. Холиқии Мутлақ ва бештари шохномашиносон «нигоранда баршуда гавҳар»-ро ба маънии «офарандаи гавҳари боло ва унсури баринои осмон» медонанд. Раҷоии Бухорой «баршуда гавҳар»-ро инсон ва баъзе ҷон медонанд. Дар баъзе нусхаҳои «Шохнома» мисраи аввал «Зи ному нишони гумон бартар аст» омадааст. Ғуломмуҳаммад Тоҳирии Муборақӣ дар сурати инсон таъбир шудлани «баршуда гавҳар ё пайкар» ин байтро талмех аз ояти 6 Сураи «Оли Имрон» медонад [7, 52].

Ба андешаи Фирдавсӣ (ва ба иттифоқи ҳама суҳанварону мутакаллимон) ҳеҷ махлуқе, ҳатто инсон, ки ашрафи махлуқот аст, дар шинохти кулли сифатҳои Худованд қодир нест. Худованд аз ҳама он ному нишонҳо ва сифатҳое, ки инсон дар гумону пиндори худ ба ӯ медиҳад, болотар аст, зеро офарандаи ҳама чизу ҳама кас ӯст. Аз ин рӯ, чизе, ки Худо офаридааст, аз ҷумла инсон, дар шинохти вай очиз аст. Аз сӯйи дигар, донишмандон ҳамин нукта, яъне шинохтанашаванда будани Худованд гувоҳ бар соҳибхиратии инсон аст.

Хирадрову ҷонро ҳамесанҷад ӯ,
Дар андешаи сахта кай гунҷад ӯ?

Вожаи «сахта» ба маънии санҷида ва ҳисобшуда, аз масдари сахтан ба маънии санҷидан, қадр ва арзиши чизро таъйин кардан аст, аммо дар ин байт маҷозан ба маънии маҳдуд ба қор рафтааст. Ҳақими бузург меғӯяд: Андеша худ ҳосили ҷону хирад аст, ки Худованд онро офарида ва пайваста месанҷад. Аз ин рӯ, наметавон Офаридгорро дар андеша санҷид ва ё гунҷонид.

Наёбад бад-ӯ низ андеша роҳ,
Ки ӯ бартар аз ному аз ҷойгоҳ.

Яъне, ба воситаи андеша наметавон Худовандро шинохт, зеро ӯ болотар аз ному ҷойгоҳ аст.

Яқин дон, ки ҳаргиз наояд падид
Ба фаҳм андар он кас, ки фаҳм офарид.

Яъне, ин ҳақиқатро бидон, ки Худованд ҳаргиз ба фаҳму пиндори инсон падидор намешавад, зеро фаҳмро низ ӯ офаридааст.

Сухан ҳар чи 3-ин гавҳарон бигзарад,
Наёбад бад-ӯ роҳ ҷону хирад.

Мурод аз «гавҳарон» ҳамон ҷаҳор унсур, яъне ҳоку обу боду оташ ва дар маҷмуъ олами моддӣ дар назар аст. Фирдавсӣ барои ҷону хирад мақому манзалаат ва дараҷаи идрок қодир аст ва меғӯяд, ки ҷону хирад, яъне, нафсу ақли инсон «танҳо мазоҳири офариниширо, ки вучуди моддӣ доранд, мебинад, вале ба олами рӯҳонӣ, олами маънӣ ва зоти Худованд роҳ намеёбад» [7, 38].

Зи бинандагон Офаринандаро
Чу бинӣ? Маранҷон ду бинандаро.

Ғуломмуҳаммад Муборақӣ менависад, ки «бисёре ин байтро далеле ба муътазилӣ будани Ҳақим Фирдавсӣ донистаанд, чун яке аз масоили аслии ихтилоф байни фирқаҳо ва мазоҳиби исломӣ масъалаи руят аст» [7, 34]. Воқеан, намоёндагони мазҳаби муътазила

руъятро инкор доранд, аммо ашъариён, ки шоирони бузурги мо чун Саъдию Ҳофиз дар ин мазҳабанд, муътақид ба руъяти Илоҳӣ дар рӯзи қиёмат ҳастанд. Низомии Арӯзӣ бо истинод ба ин байт дар «Чаҳор мақола» Фирдавсиро рофизӣ номидааст. Устод Сотим Улуғзода дар романи «Фирдавсӣ» чунин ба тасвир кашидаанд, ки шайхулисломии дарбори Ғазнавӣ бо тақя ба ин байт шоирро рофизию бадмазҳаб меномад ва сабаби ғзаби Султон Маҳмуд ба Фирдавсӣ мегардад. Аммо ин байт идамаи мазмуни байтҳои аввал аст. Яъне, бо чашм танҳо олами моддиро метавон дид, офаринандаи олам, Худованд диданӣ нест.

Хирад гар сухан баргузинад ҳаме,

Ҳамонро гузинад, ки бинад ҳаме.

Шоир мегӯяд, агар хирад ё худ ақли инсон ба сухан ояд, танҳо аз чизҳое, ки мебинад, хоҳад гуфт. Чун Худовандро наметавон дид, пас сухан ҳам аз васфи ӯ очиз аст.

Бад-ин олати рою чону забон

Сутуд офаринандаро кай тавон?

Ин байт идамаи мантиқии байтҳои пешин асту шоир мегӯяд: Бо василаи ақлу андеша, чону забон, ки одамӣ дар ихтиёр дорад, наметавонад Худовандро тавсиф кунад, зеро ин абзорҳо офаридаи худӣ ӯянд. Ин маънӣ, яъне очиз будани инсон дар тавсифи Худованд дар осори суханварони баъд аз Ҳаким Фирдавсӣ ба мушоҳида мерасад. Масалан, Саъдӣ ба ин андеша аст, ки инсон ҳагто қодир нест шукри неъматҳои Худовандро бадурӯстӣ ба ҷо оварад:

Аз дасту забони кӣ барояд,

К-аз уҳдаи шукраш бадар ояд.

Ва ё ба қавли Носири Бухорой ҳамин шукргузори кардан низ неъматест, ки Худованд ба инсонҳо ато кардааст:

Кӣ кунад шукри мунъиме, ки бувад

Шукр ҳам шаққаре зи инъомаш.

Чун инсон қодир ба шинохти комили Худованд нест ва авсофи ӯро наметавонад ба пуррагӣ баён созад, бояд ба ҳастии Худованд эътиқодманд бошад аз суханҳои беҳуда дури чӯяд:

Ба ҳастиш бояд, ки ҳасту шавӣ,

Зи гуфтори бекор яксӯ шавӣ.

Бино ба қавли Чалили Дӯстхоҳ, «ҳасту аз калидвожаҳои зардуштист ба маънии боварманд ва иқроркунандаву эътирофкунанда ба пазириши бунёдҳо ва фармонҳои динӣ, ҳоти 12 Яснаро «ҳоти ҳастуйӣ», яъне бахшиим иқрору эътироф номидаанд» [7, 43].

Парастанда бошию чӯяндароҳ,

Ба жарфӣ ба фармон-ш кардан нигоҳ.

Инсон бояд парастандаи Худованд бошад роҳи ӯ, ки ростию покист, паймоёнд ва дақиқона, аз дилу чон фармони Офаридгори хешро сармашқи зиндагӣ қарор диҳад.

Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,

Ба дониш дили пир барно бувад.

Ба қавли шоир, бузургию тавоноии инсон дар хирад ва доноии вай аст, дили одами пир низ бо дониш ҷавон мегардад.

Аз ин парда бартар сухан гоҳ нест,

Зи ҳастӣ мар андешаро роҳ нест.

Ҳақими бузург ба очизии ақли инсон дар шинохти Худованд ва тавсифи сифоти ӯ ишора мекунад ва меӮяд: Қудрати суҳан то ҳамин андоза асту беш аз ин наметавон суҳан гуфт ва аз ҷаҳони модӣ, ки ҳиҷобе дар баробари ҳақиқат аст, наметавон пештар рафт. Ё ба таъбири Хайём: Асрори азалро на ту донию на ман. . .

Чу маълум шуд ҳастии Кирдгор,

Дигар хоҳири хеш ранча мадор.

Аз ин рӯ, шоир маслиҳат дар он мебинад, ки чун огоҳ шудӣ, ки зоту ҳастии Худованд нокушуданист, худро заҳмат мадеҳ, , зеро ба қавли Хоча Ҳофиз, «ки кас нақшуду нақшояд ба ҳикмат ин муамморо».

Аз баррасии абёти «Дебача»-и «Шоҳнома» бармеояд, ки ҳама дар шарҳу тафсири ҳамон андешаи хирадгароии ҳақими бузург аст, ки дар байти аввал иброз доштааст. Хулоса, Ҳаким Абуқосими Фирдавсӣ хирад ва маърифату огоҳиро маҳаки асосии инсон будан медонад ва дар «Дебача»-и Шоҳнома, алаҳхусус байти нахуст, ки бешак, ҳусни матлаъ аст, ин паёми худро бо далоили мантиқӣ дар шинохти Худованд ба хонанда илҳо мекунад.

КИТОБНОМА:

1. Авесто.Тарҷумаи Ҷалили Дӯстхоҳ. – Душанбе, 2001.
2. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Лайлӣ ва Мачнун. / Низомии Ганҷавӣ.- Душанбе: Ирфон, чилди дуввум, 1982. – 368 с.
3. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Маҳзан-ул-асрор./Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе, Ирфон, 1982.
4. Гулистони Саъдӣ. Ба кӯшиши Халил Хатибраҳбар.-Техрон, 1348.-700 с.
5. Бӯстони Саъдӣ.Тасҳеҳ ва муқаддимаи Муҳаммадали Фурӯғӣ.-Техрон, 1389.-374 с.
6. Зарёбхӯй, Аббос. Нигоҳи тозае ба муқаддимаи «Шоҳнома» / Аббос зарёбхӯй // Эроннома, соли даҳум, 1382.
7. Қулизода, Х.Фирҳанги асотири Эрон / Х. Қулизода-Техрон, 1376.
8. Муборакӣ, Ғ.Т. Номаи ҳусравон. Ғуломмуҳаммад Тоҳирии Муборакӣ. - Техрон, 1387.
9. Номаи Эрони бостон, соли нӯҳум, шумораи 1,2, 1388.
10. Холиқии Мутлақ, Ҷалол. Ёддоштҳои «Шоҳнома» / Ҷалол Холиқии Мутлақ -Ниюёрк баҳши якум, 1380.
11. Риёҳӣ, Муҳаммадамин. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеърӣ ӯ)/ М. Риёҳӣ.-Душанбе: Бухоро, 2008
- 12.Саймуддинов Д. Адабиёти паҳлавӣ / Д. Саймуддининов. -Душанбе, 2003.
13. Сутуда Ғуломризо. Таҳмидия дар адаби форсӣ / Ғ. Сутуда.-Техрон, 1365.-236 с.
14. Тафаззулӣ. А. Минуи хирад./А.Тафаззулӣ.-Техрон, 1348.
15. Тафаззулӣ А. Таърихи адабиёти Эрон пеш аз ислом. /А. Тафаззулӣ. – Техрон, 1376.

**МАҚОМИ ХИРАД ВА ОГОҲӢ ДАР «ДЕБОЧА»-И
«ШОҲНОМА»-И ҲАКИМ АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ**

Дар мақола ҷойгоҳи хирад ва огоҳию маърифат дар «Дебоча»-и «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф бар он андешааст, ки бо номи Худованд оғоз қардани суҳан, ки дар адабиёти аҳди классикии форсу тоҷик хеле роиҷ аст, аз адабиёти аҳди бостониӣ ақвоми ориёинаҷод тавассути донишмандоне монанди Ибни Мукаффаъ ба адабиёти аҳди исломӣ интиқол ёфтааст. Баррасии кулли абёти «Дебоча»-и «Шоҳнома» муаллифро ба хулоса оварда, ки наёми аслии муаллифи «Шоҳнома» тарғиби хираду огоҳӣ ва раҳнамун сохтани инсонҳо, алаҳусус қавмҳои эронитабар ба сӯи ҳудишиносӣ ва Худодишиносӣ. Инсон ҳамон вақт метавонад расолати инсонии худро иҷро кунад, ки бо хирад сару кор гирад. Аз он ҷо, ки муроди Фирдавсӣ раҳнамоии инсонҳо ба сӯи ҳудишиносӣ, суҳанро бо номи Худо ва ситоиши Ӯро бо забони модариаш шурӯъ мекунад, на ба забони арабӣ.

Калидвожаҳо: хирад, огоҳӣ, маърифат, Фирдавсӣ, «Шоҳнома», «Дебоча», таҳмидия.

**СТАТУС МУДРОСТИ И ОСОЗНАННОСТИ В
«ПРЕДИСЛОВИИ» К «ШАХНАМЕ» ХАКИМА
АБУЛКАСИМА ФИРДАВСИ**

В статье изучено и проанализировано место мудрости и знания в «Предисловии» «Шахнаме» Хакима Абулькаси́ма Фирдоуси. Автор придерживается мнения, что начало речи с имени Бога, очень распространенное в персидской и таджикской классической литературе, было перенесено из древней литературы арийских племен в период исламской литературы через таких ученых, как Ибн Мукаффа. Рассмотрение всех бейтов «Предисловия» «Шахнаме» привело автора к выводу, что основным посылом автора «Шахнаме» является пропаганда мудрости, осознания и руководства людей, особенно персоязычного народа Ирана к самопознанию и познанию Бога. Человек может выполнить свою человеческую миссию только тогда, когда он имеет дело с мудростью. Поскольку цель Фирдоуси — направить людей к самопознанию, он начинает говорить с именем Бога и восхвалять Его на родном языке, а не на арабском.

Ключевые слова: мудрость, осознание, знание, Фирдоуси, «Шахнама», «Предисловия», тахмидия.

**THE STATUS OF WISDOM AND AWARENESS IN THE
"PREFACE" OF "SHAHNAMA" OF HAKIM ABUL QASIM
FIRDAVSI**

In this article, the place of wisdom and knowledge in the "Preface" of the "Shahnama" of Hakim Abulqasim Firdawsī has been studied and analyzed. The author supports the opinion that starting the speech with the name of God, which is

very common in Persian and Tajik classic literature, was transferred from the ancient literature of Aryan tribes to the Islamic literature through scholars, like Ibn Mukaffa. The review of the whole distich of the "Preface" of the "Shohnama" brought the author to the conclusion that the main message of the author of "Shohnama" is the promotion of wisdom, awareness and guidance of people, especially the people of Iran, towards self-knowledge and God-knowledge. A person can fulfill his human mission only when he deals with wisdom. Since Firdawsi's goal is to guide people to self-knowledge, he starts speaking with the name of God and praising Him in his native language, not in Arabic.

Keywords: wisdom, awareness, knowledge, Firdawsi, "Shahnama", "Debocha", Thamidi.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода – доктори илми филология, профессор, ходими пешбари илми ИИТ ДМТ. E-mail: isrofilniyo@mail.ru, тел: 900909696; 933670999.

Сведения об авторах: Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода – доктор филологических наук, профессор, ведущий сотрудник ННТ НУТ, E-mail: isrofilniyo@mail.ru, тел: 900909696; 933670999

About the author: Isrofilniyo Sharifmurod, Doctor of Philology Sciences Professor, Leading Employee of SRI of the Tajik National University, E-mail: isrofilniyo@mail.ru, тел: 900909696; 933670999.

УДК: 891.550

ФИҒОНӢ ВА РАВИШИ ФИҒОНИЁНА ДАР РУШДУ ТАКОМУЛИ ҒАЗАЛИ ФОРСӢ

Озод Саидчаъфаров

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар таърихи шеър адаби форсӣ агарчи суҳанварони зиёде арзи ҳастӣ карда, тавассути осори гаронқадру мондагор номи хешро абадан дар сафҳаи ин таърих сабт намудаанд, аммо миёни онҳо танҳо чанд нафари маъдуд дар нигоҳ бо навсозиву офаридгории сабку саликаи вижаи худ шуҳрату эътирофотро касб кардаанд. Ин ибтикору навоарӣ ва офаридгориву хилқати шоирони форсӣ дар жанрҳои алоҳида мунъакис гашта, дар нигоҳ бар ҳар навъе аз анвои шеърӣ қудрату саликаи вижаи онҳо бозтобу ҷилваи ҳудро пайдо менамояд. Чунончи, тибқи андешаҳои муҳаққиқон, дар дostonсарой Ҳаким Фирдавсӣ, дар маснавӣ Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, дар қасидасарой Анварии Абевардӣ, дар рубоӣ Умари Хайём, дар ғазал Шайх Саъдии Шерозӣ нисбат ба дигарон нақши бештар гузошта, дар ҷиҳоти гуногуни он, ё дар

сохтору шакл, ё дар ғояву мавзуъ навигариеро аз худ ба ёдгор гузоштаанд. Аммо ин эътирофоту арзишдиҳӣ нисбат бар халлоқияти шоирони мазкур ва навоварии сабкий онҳо аз нигоҳи умумӣ аст, ҳам нисбат бар жанри адабӣ, ҳам нисбат бар ҳуди ҳунарманд. Вагарна, метавон гуфт, ки ибтикороти Абулқосим Фирдавсӣ дар жанри достон, аслан, мунҳасир бар навъи ҳамосӣ ё ҷангномавии он аст, на дигар анвои достон – аз ҳайси мавзуъ ва мундариҷа. Чи дар навъи ишқии достон дар адаби порсӣ мубтакири асли Ҳаким Низомии Ганҷавӣ аст. Ва ё дар жанри рубоӣ ибтикороти Ҳаким Умари Хайём, аслан, мунҳасир бар навъи фалсафиву ҳикмати он аст, на анвои дигар – аз ҳайси мавзуъ. Чи Бобо Тоҳири Урён дар иртибот бо рубоӣи ошиқона ва навъи фаҳлавии он, ки марбут бо лаҳҷаи вижа мебошад, наовару мубтакир низ ҳаст ва ҷанбаи наву ибтикорӣ чи аз ҳайси забону тарзи баён ва чи аз нигоҳи баёни андеша дар рубоӣи ӯ басо маҳсус аст. Ё худ дар жанри ғазал. Чунонки аз сафҳаи таъриху сарчашмаҳо мушоҳида мешавад, Шайх Саъдӣ ҳанӯз аз даврони ҳуди шоир ва ё наздик ба замони ӯ ҳамчун пешоҳанг ва, ба истилоҳи китъати маъруф, паямбари ғазал эътироф гардидааст. Аз нигоҳи сохтору шакл ва инсичоми зоҳири жанри ғазал ин эътироф нисбат ба Шайх Саъдӣ куллан шоистаи истикболу арҷгузорӣ аст, чун, дар ҳақиқат, бо ин ки дар адаби порсӣ қабл аз Саъдӣ низ бозори ғазал ривоч дошт ва ҳатто ҷандин шоир, аз ҷумла Ҳаким Саной, Шайх Фаридуддин Аттор аз худ девони ғазалиёт низ ба мерос гузошта буданд ва шоиру орифи бузурги муосири вай Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ҳанӯз дар замони ҳуди ӯ бо «Девони Кабир» ё «Девони Шамс»-аш аллакай шуҳрати беандоза пайдо карда буд, аммо кӯшишҳои Шайх Саъдӣ дар шакли муайян гирифтани жанри ғазал, қавоиди сохтори вижа касб кардани он ва, ҳамчунин, рӯйоварӣ ба воқеияти ишқии инсонӣ ва тасвири воқеии ҳолати ишқӣ басо қобили мулоҳиза ва тавачҷуҳ аст. Аммо, аз нигоҳи ғоя ва мазмун ғазалиёти Саъдӣ ба ду самт ҳаракат мекунад ва муқайяд бар меёру қоидаи яксон нест. Чунонки аз мундариҷаи ғазалиёти Саъдӣ дида мешавад, нақши дидгоҳҳои воқеӣ ё арзишҳои воқеъбинонаи ӯ дар баёни эҳсосоти қалбиву ботинияш басо маҳсус буда, ҷанбаи тафаккури андешаи аслии шоирӣ ӯро ташкил медиҳанд. Ишқӣ Саъдӣ бештар мунҳасир бар ишқии воқеӣ ва ҳаётӣ аст ва андешаҳои ишқии вай дар матни ғазалҳояш дар аксари маворид бозгӯкунандаи навъи ҳаётиву воқеии ишқ аст. Агарчи Саъдӣ дар баёни ишқии ирфонӣ ва марбут бар дидгоҳи болову улвӣ тавассути ғазалҳояш кӯшида, агарчи ҷуз аз Саъдӣ Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Шайх Камоли Хучандӣ низ дар инкишофи ғазалиёти ирфонӣ саъйи балиғ кардаанд, аммо ривочу раванг ва рушду тараққии бисобиқаи ғазали порсӣ ба номи Хоча Ҳофиз муҳр зада шудааст.

Вобаста ба ин, қайд кардан бамаврид аст, ки дар иртибот бо ҳар жанр ва ё навъи адабие дар таърихи рушду тараққии онҳо ҷуз аз таҳаввулоту ибтикороти сувариву шаклӣ ва ғоявиву мазуӣ, ҳамчунин, дигар навовариҳову дигаргуниҳо, минҷумла таҳаввулоти марбут бо сабки пардоз, тарзи баён ва ё усули ифодаву пардози суҳан ва амсоли инҳо мушоҳида мешаванд, ки

баёнгари чигунагии каломи мавзуни шоирон мебошанд. Чунончи, хамин хасиса дар ашъори намояндагони бузурги сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Фигонии Шерозӣ, Соиби Табретӣ ва мунтаҳои бузургони ин сабк – Мирзо Абдулқодири Бедил ба таври вижае эҳсос мешавад.

Миёни суханварони мубтакири мазкур ба хосса метавон аз шоири шӯридади Шероз – Бобо Фигонӣ ном бурд, ки бо амали хеш сабки ирокиро бо сабки мобаъди он пайванд сохт ва, бад-ин тариқ, тавассути ибтикороти марбут бар тарзи баёну андешаи хеш хишти нахустини зуҳуру мавҷудияти сабки навинеро, ки баъдан тавассути муҳаққиқони муосир сабки ҳиндӣ номгузорӣ шуд, гузошт ва тарзи нигариши шоиронаро дар шеъри порсӣ, ба вижа дар жанри ғазал, якнавъ нави бахшид.

Бобо Фигонии Шерозӣ муосири Мавлоно Абурраҳмони Ҷомӣ – бузургтарин шоири қарни XIV буд. Дар асри мазкур, бешубҳа, зимони маликушшуарои кулли шеъри форсӣ мантиқан дар ихтиёри Мавлоно Ҷомӣ буд. Кулли суханварони эронӣ аз ҳайси қудрати шоирӣ ва малакаи суханварӣ сари тобеият дар назди килки Мавлоно фуруд меоварданд ва, ҳатто, барои маслиҳату такмили донишу малака ва, ҳамчунин баҳри ҳурмат, ба зиёрати ин марди бузург ба Ҳирот, ки маҳалли истиқомати вай буд, мерафтанд. Назари Мавлоно Ҷомӣ, баҳогузори ё арзишдиҳии вай ба ашъори шоирон, ба вижа шоирони ҷавону навқадм, дорои аҳаммият буд. Аҳли илму адаб, ҳатто, дидору ҳамсухбатӣ бо Мавлоноро мояи фахру ибрат ва худболидагӣ медонистанд. Мавлоно Ҷомӣ ба шеъри касе баҳои мусбат меод, он шоир рӯй сӯйи маъруфият мекард ва хони шуҳраташ густардатар мегардид ва ҳатман аз ҷониби соҳибони кутуби тазкира мавриди қайду сабт қарор мегирифт. Чунончи, дар иртибот бо шеъри Фигонӣ ва пояи он соҳиби «Қалимот-уш-шуаро» баҳогузори Мавлоноро махсус оварда, ҷихати маълум қардани мақоми шоирии Фигонӣ назари Мавлоноро ҳамчун маҳаку меёр бингошта ва қайд кардааст, ки «шеъри вай (яъне Бобо Фигонӣ – С.О.) дараҷаи қабул ва истехсони Мавлавӣ (Ҷомӣ - С. О.) дарёфта» [7, 45].

Муҳаққиқони муосир низ маълумоти кутуби тазкира ва навиштаҷоти сарчашмаҳоро роҷеъ ба Бобо Фигонӣ ва пояи шеъри ӯ, аксаран, тасбиат қарда, арҷ гузоштаанд. Чунончи, Шиблии Нуъмонӣ, муҳаққиқи маъруфи урдузабон ҷуз ин ки суханони муаллифони сарчашмаҳоро таъйид мекунад ва Фигониро бавучудоварандаи инқилоб дар шеъри асри XV порсӣ эътироф менамояд, ҳамчунин афсӯс меҳӯрад, ки соҳибони тазкира роҷеъ бар ин шоири таҳаввулгарову мубтакир ҷуз аз се-чаҳор сатр суханро дарег доштаанд [6, 22]. Дар ҷойи дигар муҳаққиқи мазкур Фигониро «мучтаҳиди фанни нав» ном гирифта, маъруфтарин шоирони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Ваҳшии Яздӣ, Назирии Нишопурӣ, Мавлоно Замирий, Хоҷа Ҳусайни Саной, Урфии Шерозӣ ва Ҳаким Шифоиро, ки ҳаёту фаъолияти хешро бештар дар сарзамини Ҳинд сипаридаанд, пайравони Фигонӣ эътироф намудааст [6, 23].

Ин «фанни наве», ки Шиблӣ онро дар иқтибос аз Алиқулихон Волаи Доғистонӣ - тазкиранависи маъруф, муаллифи «Риёз-уш-шуаро» овардааст,

ишорат бар сабк ва тарзи баёни Фигонӣ, яъне бо ифодаи маъруфи давраи худи шоир – равиши «фигониёна» менамояд. Ин нуктаро қайд кардан бамаврид аст, ки ҳарчанд тарзи шоирӣ, хусусан, ғазалсаройии Фигонӣ мавриди қабули Мавлоно Қомӣ гардида буд, аммо, чунонки аз маълумоти сарчашмаҳо дида мешавад, суханвари бузурги Ҳирот он равишро шахсан истиқбол накард ва табиист, ки пайравони мактаби Ҳирот, ки дар садри он Мавлоно Қомӣ қарор дошт аз тарзи ғазалсаройии Фигонӣ пайравӣ накарда, балки онро бо пастбиниву таҳқиргуна «фигониёна» ном мегирифтанд. Чунонки дар ҳамин маврид Абдулвахҳоби Нуронивисол қайд менамояд: «Сабки Фигонӣ муғойир бо сабки иддае аз шуарои замони вай буд, ба тавре ки шуарои муҳолифи сабки ӯ ашъори бадро ба танз «фигониёна» мегуфтанд ва махсусан дар Хуросон, ки аксари шоирони ғазалсаро татаббуи Қомиро мекарданд, бо тарзи Фигонӣ муҳолиф буданд, ашъори вайро наменвисандиданд ва вайро соҳиби сабке нохуш мешумурданд» (5, 286).

Ҳасан Зулфиқорӣ, муҳаққиқи эронӣ дар хусуси пайравии шоирони порсӣ аз Бобо Фигонӣ чунин қайд менамояд: «Каломи Калими Кошонӣ ва Урфии Шерозӣ ва Дами Масеҳой ва Масеҳои Кошонӣ ва Толиби Омулӣ ва Навъии Хабушонӣ ва Насиби Гелонӣ ва Қосими Урдистонӣ ва монанди инҳо ранги сухани Фигониро дорад. Ҳатто Соиб худро муқаллиди ин шева медонад» [4, 179]. Муҳаққиқи дигари эронӣ, Сайид Маҳдии Таботабой ҳам дар иртибот бо таъсири сабки Фигонӣ ба суханварони баъдии порсӣ дар мақолаи калонҳаҷми хеш изҳори андеша карда, бар ин назар аст, ки шоирони дасти аввали сабки Ҳиндӣ, амсоли: Назирии Нишопурӣ, Урфии Шерозӣ, Соиби Табрешӣ, Муҳташами Кошӣ ё Кошонӣ, Файзии Лоҳичӣ, Муштоқи Исфаҳонӣ, Ҳазини Лоҳичӣ, Мирзо Абдулқодир Бедилӣ Деҳлавӣ, Сайиди Насафӣ дар эҷоди ашъор, ба вижа жанри ғазал татаббуи тарзи Фигониро мекарданд [8, 5].

Муҳаққиқони муосир оид ба тарзи Бобо Фигонӣ андешаҳои зиёд изҳор намудаанд. Аз ҷумла, Аҳмад Тамимдорӣ бар ин назар аст, ки тарзи Фигонӣ марбут бар тарзи мутаваассит буда, бад-ин тариқ сабки ӯ ба ҳайси миёнҷӣ дар байни равиши ғазалсаройии Хоҷа Ҳофиз ва Соиби Табрешиву Калими Кошонӣ хидмат мекунад ва ӯро ба хотири шабоҳат бо Хоҷа Ҳофиз, ҳатто Ҳофизӣ кучак низ меномиданд [9, 95].

Ғазали сабки Ҳиндӣ, агарчи баъдан, дар мочарои сабқати байнихамдигарии шоирони бурунӣ (Эрон ва Мовароуннаҳр) ва бумӣ (Ҳиндустонӣ) ҷиҳати ҷой ва мақом ёфтанд дар дарборҳои салотини Ҳинд ва савбадарони ин сарзамин, аз ҳайси забону тарзи баён ба тавотуру гуногунрангӣ гирифта шуд ва бар асари он дучори печидагиву мушкилписандӣ низ гардид, қаблан, дар мароҳили нахустини рушду инкишофи худ аз ҳайси забон равону тоза ва қобили дарку фаҳми хоссу ом(м) буд. Ғазалиёти Бобо Фигонӣ, Назирии Нишопурӣ, Соиби Табрешӣ ва Калими Кошонӣ намунаҳои беҳине дар ин маврид хоҳанд буд, ки аз ҳайси дарёфтҳои марбут бар мазмуну маънӣ, умуман, ниёзе бар тааммуку тааммул надоранд.

Дар миёни суханварони сабки хиндӣ, махсусан ғазалиёти Бобо Фигонии Шерозиро метавон аз ҳайси содагиву сабукфаҳмӣ арҷ гузошт, то бад-он ҳад ки баъзан забони ашъори вай дар ниҳояти содагиву суҳулат қарор доранд ва хонанда фикр мекунад, ки соҳиби он на як шоири сабки маъруф бар хиндӣ, балки намояндаи сабки хуросонӣ, ки ба содагӯйиву содаписандӣ маъруфият дорад, ба шумор меравад.

Равониву содабаёнӣ яке аз нахустин вижагиҳои ғазали сабки хиндӣ ва, махсусан, Бобо Фигонӣ ба шумор меравад. Маҳз ба хотири ҳамин вижагии ғазалиёташ Фигониро яке аз асосгуздорону мубтакирони сабки хиндӣ эътироф намудаанд, зеро қабл аз сабки мазкур дар сабки ироқӣ забон ва тарзи баён хело мармуз ва саҳт муқайяд дар пардаи маҷозу рамз, ки обишхӯри худро аз нукоту андешаҳои ирфону фалсафаву ҳикмати он гирифта буд, қарор дошт. Дар оғози шоирии Фигонӣ ғазали порсӣ якбора аз ҳайси забону тарзи баён бар таҳаввулотӣ қобили тавачҷуҳе дучор гардид, ки шеърӣ ӯ ва пайравонашро дар фосилаи зиёде аз шеърӣ суханварони сабки ироқӣ ҷойгузин кард. Чунончи, дар ғазали зерин даовии болоро метавон муҳаққақ сохт, чун забони он басо содаву раво буда, дар дарку фаҳми мазомини он мушкилиёе вучуд надорад. Бар иловаи суҳулати баён, дар ғазали мазкур мазомини тозаву нав ва обнашуста низ мушоҳида мешаванд:

Кушуд чоки гиребон, ки ёсамин ин аст,
Намуд соиду гуфто: Дар остин ин аст.
Ман аз ҳаловати хатташ кинояте гуфтам,
Лабаш ба ханда даромад, ки ангубин ин аст.
Нигоҳ бар шакараш кардам аз сари ҳасрат,
Ба ғамза кард ишорат, ки дар камин ин аст.
Сухан зи сурати Чин мегузашт дар маҷлис,
Кашид зулф зи ораз, ки нақши чин ин аст.
Нишони ҳоли харобот ҷустам аз ринде,
Ниҳод косаи дурде, ки бар замин ин аст.
Агар муҳаббати ислом дорӣ, эй зоҳид,
Даро ба кучаи ирфон, ки роҳи дин ин аст.
Раҳим сохт Фигонӣ дил ҷу санги бутон,
Сирояти нафасу оҳи оташин ин аст [10, 126].

Чунонки аз мазмуну мундариҷаи ғазали боло дида мешавад, дар он, умуман, вожаи мушқилфаҳм ва ё ибораву таркиби душворписанд қорбурд нашудааст. Ғазали Фигонӣ ба сони шоири сабки ироқӣ, ки аксаран бо истилоҳоти мармуз ва тааммулталаби ирфонӣ рӯйпуш шудааст, ғазали мусталаҳу душворписанд нест. Бар иловаи забони содаву раво, дар ғазали мазкур ибораву ифода ва таркибҳои содаву ҳамафаҳм, амсоли: чоки гиребон, сурати Чин, косаи дурд, кучаи ирфон, санги бутон истифода гардидаанд. Вазни ғазал ҳам, ки мучтасси мусаммани маҳбуни аслом: мафъилун-фаъилотун-мафъилун-фаълон (V – V - / V V - - / V – V - / - ~) буда, аз

авзони равону дилнишини шеърӣ порсӣ аст, бар содагии ғазал боз ҳам афзудааст.

Яке аз мучиботи содагии матн дар шеърӣ Фигонӣ, ба вижа жанри ғазали ӯ – ин содагӣ аз ҳайси чигунагии корбурди санооту орояхои тасвири бадеӣ, дақиқтар: камтар ба кор гирифтани онҳо ба ҳисоб меравад, чунонки дар ғазали болои шоир ҳамин ҳолат мшоҳида мешавад, чун дар он санъати бадеие ҷиддан мавриди истифода қарор нагирифтааст. Фигонӣ, чӣ гуна ки аз матни ғазали фавқ дида мешавад, дар ҷойи корбурди санъатҳои бадеӣ, хоҳ маънавӣ ва хоҳ лафзӣ, бештар ба тасвири мавзӯ, ҳолат ва мазомини ишқӣ, он ҳам ишқи воқеии дар имтизочи ирфону андешаҳои ботинӣ, пардохтааст. Ҳамин нуктаро муҳаққиқони муосир, аз ҷумла Сайид Абдуллоҳ, ба таври махсус ишорат намуда, онро яке аз хасисаҳои назарраси ғазалсароии Бобо Фигонӣ қайд намудаанд [1, 156].

Забони шеър дар давраи Фигонӣ забоне сода аст. Сабаби аслии содагиву суҳулати забони ин давраи шеърӣ порсиро муҳаққиқон дар он дарёфта, ки шоирони ин давра монанди шоирони сабки ироқӣ ва хуросонӣ аҳли мадраса ва таҳсил нестанд, балки бештар аҳли бозор ва аз оммаи мардум ба шумор мераванд ва ба ҳамин сабаб забони шеърӣ ин давра ва тасовиру ҳаёлотӣ он низ барҳоста аз мардум аст ва бо забони шоирони дарсхондаи адвори пешин фарқ дорад ва аз аносири забонӣ ва баёнии забони омма назари истифода аз вожагон ва истилоҳоти муҳовара, бақоргирии зарбулмасалҳо (дар қолаби услуби муодила), ҳаракат ба сӯи воқеъгирӣ дар ташреҳи аҳволи ошиқона ва таҷдиди аҳд бо зиндагӣ (тарзи вуқӯъ – С.О.) баҳраҳои фаровоне дорад [3, 441-448].

Хусусияти дигари дорои аҳаммияти калидӣ дар шеърӣ сабки ҳиндӣ, ба вижа жанри ғазали он, ин мазомини нав, дарёфтҳои нави шоирона ва умуман, неруи қавӣ ва нисбатан фарқкунандаи таҳайюли шоирона ба шумор меравад, ки ин вижагӣ дар сабкҳои моқабл, чи хуросонӣ ва чи ироқӣ ва чи мутаваассити хуросониву ироқӣ ё ба назар намерасид, ё басо ба нудрат мушоҳида мегардид. Дар шеърӣ сабки хуросонӣ дарёфтҳои нави маъниву мазмун бештар марбуту алоқаманд бо истифодаи ҳунармандона аз васоити тасвири бадеӣ, кашфу резакориҳои мазомин аз батни санооти бадеӣ, таваҷҷуҳи вофири шоири сабки мазбур бар орояхои тасвири шоирона буд. Дар сабки ироқӣ дарёфтҳои маъноӣ марбут бар ирфону орои ирфонӣ буд, интиқоли рамзу маҷоз ба тафаккури шоир ва инъикоси он дар матни шеър маҳз аз тариқи андешаҳои орои ирфонӣ сурат мепазируфт. Ирфону орои он ва, умуман фалсафаву ҳикмати ирфонӣ, сурати маънавии каломӣ мавзун дар сабки ҳиндири батамом дигаргун сохт ва, ҳатто, бар яке аз хусусиятҳои назарраси он табдил ёфт.

Дар сабки ҳиндӣ, ҳарчанд ки коргирӣ аз санооти бадеӣ мушоҳида мешавад ва хусусан дар мароҳили баъдии он ба ҳайси яке аз вижаҳои зирабӣ он маҳсуб меёбад, - ҳарчанд ки нақши андешаҳои ирфонӣ низ дар матни ашъор, хусусан ғазалиёти он, то ҷойи қобили мулоҳиза ҷилвагар аст, -

аммо мақоми баландтару шоистаи арчгузорӣ дар ин маврид барои шоири сабки хиндӣ ва шеърӣ сабки хиндӣ дар гунаи ғазал – ин насиби неруи тахайюл ва дарёфтҳои фикриву андешавии он мебошад. Қудрати тахайюл дар пайдо кардани маонӣ ва мазомини наву обнашуста басо қавӣ буда, миёни шоирони сабки мазкур маҳз барои дарёфтани мазомини нав ва ковишҳои фикрӣ сабқатҳои зиёде ба вучуд меомаданд, ки кутуби тазкираву сарчашмаҳои хаттӣ дар ин хусус маълумот низ дар ихтиёри мо гузоштаанд. Истилоҳи «фард» ва ё «фардбайт» маҳз зодаи шоирони сабки хиндӣ ва даврони ғазолияти намоёндагони бузурги ин равиши сухангустарӣ аст, ки дар он шоир нодиртарин, касмаётарин ва обнашустатарин маониро дар силки назм – дар гунаи як байт мекашид.

Аммо дарёфтҳои маъноӣ ва ё кашфи мазомини нав дар шеърӣ сабки хиндӣ чуз аз фардиёт, ҳамчунин дар ғазалиёт низ, ҳатто бештар, истифода мегардид. Дар ин маврид Бобо Фигонӣ, Назирии Нишопурӣ, Соиби Табрэзӣ, Калими Кошонӣ ва дигар бузургони сабки хиндӣ маъруфияти бештар доранд. Аз ҷумла, дар девони ғазалиёти Бобо Фигонии Шерозӣ ғазалҳои зиёдеро метавон пайдо кард, ки дар онҳо дар ҳийтаи чандин байт маонӣ ва мазомини навро пешкаши зеҳни хонанда мегардонад ва бад-ин сурат бар ӯ ғизои маънавӣ мебахшад. Чунончи, дар ғазали зерин, ки аз 8 байт иборат мебошад, яққо бо матлаъ дар ҷаҳор байти он дарёфтҳоро ковишҳои маъноӣ ба дида дармеояд ва ҳамин ҳолат ба таври возеҳ мушоҳида мешавад:

Обе, ки бастаанд ба дилҳо, даҳони туст,
Нақде, ки он ба даст наёяд, миёни туст.
Чандон ки рӯз мегузарад, мешавад зиёд
Ин тозагиву лутф, ки дар гулситони туст.
Як зарраи ту бе ҳаракат нест як замон,
Ваҳ 3-ин ҳаво, ки дар сари сарви равони туст.
Бахти баланд соя ба ҳар кас наҷфканад,
Ин файзи ом хосаи нахли ҷавони туст [10, 116].

Чунонки дида мешавад, дар ҳама абёти боло шоир ба дарёфти мазомини нав даст ёфтааст. Чизе, ки мазомину маъниҳои дарёфтаи Фигониро дар абёти мазкур ҷаззобтар намуда, ин бакоргирии ҳунармандона аз ороҳои тасвири бадеӣ ва вучуди таносуб дар каломии шоир аст. Чунончи, дар байти матлаъ вожаҳои об, дил, бастан ва даҳон – дар мисраи якум ва нақд, феъли ба даст омадан ва вожаи миён бо ҳам таносуби мантиқӣ доранд. Дар мисраи дувум шоир таноқузи малехоро корбаст кардааст: яъне, бо ин ки гузашти айём иллати пажмурдани гул мешавад, аммо гузашти рӯз, баръакс, гулситони ту (маъшуқа)-ро тозатару латифтар менамояд. Дар байти сеюм вожаҳои зарра, ҳаракат, замон, ҳаво, сарв (-и равон) бо ҳам таносуб доранд. Таҷниси «ҳаво» ва истиораи «сарви равон» маъноӣ байтро муассиртар намудаанд. Дар байти ҷаҳорум миёни вожаҳои *бахт*, *нахл* ва *ҷавон*, *баланд* ва *соя* таносуби хуб эҳсос мешавад. Маҷоз дар қуллӣ мисраи якум, тазодди хоссу ом ва истиораи «нахл» (-и ҷавон) низ басо ҷолиб истифода гардидаанд.

Дар ғазалиёти Бобо Фиғонӣ содагиву равонӣ, мазомин ва маонии нав ва таносуби сухан меҳвари матни абёту мисраотро ташкил дода, бо вучуди ҳамин вижагиҳо каломи Фиғонӣ аз ашъори дигар шоирони муосир ва қаблӣ фарқи назаррасро пайдо менамояд. Маҳз ҳамин вижагиҳо меҳвари каломи мавзунӣ шоирро ташкил дода, боровари тарзи ҷадиде дар шеъри қарни XV форсӣ, ба хусус, дар риштаи ғазалсароӣ шуданд, ки минбаъд ба номи сабки ҳиндӣ муҷиби пайравиву истиқбол аз ҷониби дигар ғазалсароёни баноми сабки ҳиндӣ гардидаанд.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоҳ, Сайид. Тозағӯйӣ як наҳзати адабӣ / Сайид Абдуллоҳ. Тарҷумаи Муҳаммад Носир // Номаи порсӣ [Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ. Пуртоли «Ҷомеаи улуми инсонӣ»].-№ 2.- Соли ҷаҳорум.- Техрон.- С. 155-166
2. Алиев, Г. Ю. Персоязычная литература Индии / Г. Ю. Алиев. Ответственный редактор: А. М. Дьяков.- М.: Наука, 1968.- 247 с.
3. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Аз гузаштаи адабии Эрон. Муруре дар насри форсӣ. Сайре дар шеъри форсӣ бо назарее дар адабиёти муосир / Абдулҳусайн Зарринқуб.- Чопи аввал.- Техрон: Ал- худо, 1375.- 588 сах.
4. Зулфиқорӣ, Ҳасан. Бобо Фиғонӣ ва мактаби вуқӯъ / Ҳасан Зулфиқорӣ / Кайҳони андеша.- Шумораи сиву саввум.- Техрон, бидуни соли нашр.- Саҳ. 179-187
5. Нуронивисол, Абдулваҳҳоб. Сабки ҳиндӣ ва вачҳи тасмийи он / Абдулваҳҳоби Нуронивисол // Соиб дар густураи таҳқиқоти адабӣ. Ба кӯшиш ва таълифи Муҳаммад Расули Дарёғашт.- Чопи аввал.- Техрон: Қатра, 1371.- Саҳ. 283- 297
6. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шеър ва адабиёти Эрон / Шиблӣ Нуъмонӣ. Тарҷумаи Сайидмуҳаммад Фаҳр Доии Гелонӣ.- Техрон: «Дунёи китоб».- 1334 ҳ.- 204 с.
7. Сархуш, Муҳаммад Афзал. Калимот-уш-шуаро. Муштамил бар зикри шуарои асри Ҷаҳонگیرӣ то аҳди Оламگیر / Муҳаммад Афзали Сархуш.- Нусхаи дастнависи китобхонаи Институти забон ва адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.-№ 3222.- 167 с.
8. Таботабой, Сайид Маҳдӣ. Ҷойгоҳи Бобо Фиғонӣ дар сабки ҳиндӣ ва пайгирии шохисаҳои сабкии ӯ дар шеъри Бедил / Сайид Маҳдии Таботабой // Пажӯҳишҳои адабӣ.- № 43 (11), 1393.- 120 сах.
9. Тамимдорӣ, Аҳмад. История персидской литературы / Аҳмад Тамимдор.- Санкт-Петербург: Наука, 2007.- 244 с.
10. Шерозӣ, Бобо Фиғонӣ. Девони ашъор / Бобо Фиғонии Шерозӣ. Ба тасҳех ва итмоми Аҳмад Суҳайлии Хонсорӣ.- Техрон: «Иқбол», бидуни соли нашр.- 447 с.

11. Хонсорӣ, Аҳмад Сухайл. Муқаддима / Аҳмад Сухайли Хонсорӣ // Бобо Фигонии Шерозӣ. Девони ашъор. Ба тасхех ва итмоми Аҳмад Сухайли Хонсорӣ.- Техрон: Иқбол, бидуни соли нашр.- С. панҷ-сиву панҷ.

ФИГОНӢ ВА РАВИШИ ФИГОНӢЁНА ДАР РУШДУ ТАКОМУЛИ ҒАЗАЛИ ФОРСӢ

Бобо Фигонии Шерозӣ дар таърихи адаби шеъри форсӣ, бахусус асри XV ва даврони зуҳури аввалин шохисаҳои сабки ҳиндӣ дар ғазали форсӣ аз мақоми сазоворе бархӯрдор аст. Шеъри ӯ, бо ин ки дар даврони ҳаёташ аз ҷониби шоирони форсигӯӣ, ба вижа суҳанварони доираи адабии Ҳирот мавриди истиқбол қарор нагирифт ва, ҳатто, ҳар суҳани каммоя аз тарафи аксари адибони мактаби Ҳирот бо настибиниву истеҳзо нисбат ба Бобо Фигонӣ «фигонӣёна» унвон шуд, аммо баъдтар аз ҷониби шоирони бузурги доираҳои адабии Ҳиндустон, бавижа Назирии Нишопурӣ, Соиби Табрезӣ, Калими Кошонӣ ва охири шоири бузурги сабки мазкур Мирзо Абдулқодири Бедил мавриди пайравӣ қарор гирифт.

Муҳаққиқон, аксаран, Бобо Фигонии Шерозиро поягузори сабки ҳиндӣ дар шеъри форсӣ эътироф намудаанд. Аз ҷумла, Шиблии Нуъмонӣ, муҳаққиқи маъруфи урдузабон Фигониро «муҷтаҳиди фанни нав» ном гирифта, маъруфтарин шоирони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Ваҳшии Яздӣ, Назирии Нишопурӣ, Мавлоно Замирӣ, Хоҷа Ҳусайни Саной, Урфии Шерозӣ ва Ҳаким Шифоиро пайравони аслии вай шумурдааст.

Хусусиятҳои асосӣ ва калидии шеъри Фигонӣ – ин содагии тарзи баён, корбурди вожаҳову ибораҳо ва таркибҳову ифодаҳои оммафаҳм, дурӣ ҷустан аз вожаҳову таркибҳои гӯйхорошу душворфаҳм, парҳез аз истилоҳоти мармузи ирфонӣ ва ба ҷойи онҳо ба кор гирифтани мазомини воқеии ҳаётӣ, гурез аз такрори мазомин дар корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ, ба тарзи нав ба кор бурдани орояҳои адабӣ ва амсоли инҳо мебошад мебошанд. Маҳз ҳамин хасисаҳои шеъри Фигонӣ баъдтар ҳиштҳои нахустини бинои шеъри сабки ҳиндӣ дар адаби форсиро поя гузошта, дар ашъори бузургони сабки мазкур, бахусус ғазалсароёни он мавриди истиқбол қарор гирифтанд.

Вожҳои калидӣ: Бобо Фигонии Шерозӣ, сабки ҳиндӣ, жанри ғазал, ғазали сабки ҳиндӣ, фигонӣёна, тозагӯӣ, вожаву таркибҳои тозаву нав, содагӯӣ, санъатҳои бадеӣ, мазомини нав, вуқӯъгӯӣ.

ФИГАНИ ШИРАЗИ И ЕГО СТИЛЬ В РАЗВИТИЕ ПЕРСИДСКОЙ ГАЗЕЛИ

Бобо Фигани Ширази в истории персидской поэзии, в особенности поэзии XV века и эпохи появления первичных свойств индийского стиля в персидской газели, занимает видное место. Несмотря на то, что во времена жизни и творческой деятельности Фигани его поэзия не была горячо

принята со стороны персидских поэтов, в том числе мастеров красноречия Гератского литературного круга, и даже каждое пустословие насмешливо и издевательски была наименовано «по-Фиганийски», намекая на манеры стихосложения Бобо Фигани, но после его манера и его стиль была средством приверженности со стороны великих представителей персоязычных литературных кругов Индии, таких как Назири Нишопури, Соиб Тебризи, Калим Кошони и последнего видного поэта индийского стиля Мирзо Абдулкадыра Бедия.

Большинство исследователей признают Бобо Фигани основателем индийского стиля в персидской поэзии. В том числе Шибли Но'мани знаменитый урдуязычный исследователь называет Фигани «муджтахидом» новой манеры, что означает прилагающий усилия в возникновении нового стиля в персидском стихосложении. Упомянувший исследователь также Вахиш Язди, Назири Нишапури, Мавлоно Замири, Ходжа Хусайн Санои, Урфи Ширази и Хаким Шифои считает последователями манеры Фигани.

Основные и ключевые особенности стихов Фигани – это простота и изящество манеры изложения, использование общедоступных слов, словосочетаний, выражений и оборотов речи, отклонение от резких и труднодоступных (малопонятных) слов и выражений, символических ирфаническо-мистических терминов, и вместо их использование реально ощущаемых смыслов и мотивов, отклонение от повтора мыслей в применении средств художественного изображения и вместо их использования новых мотивов и смыслов. Эти особенности после стали основой появления индийского стиля в персидской поэзии и средством приверженности великих представителей данного стиля, в особенности мастеров жанра персидской газели.

Ключевые слова: Бобо Фигани Ширази, индийский стиль, жанр газели, газель индийского стиля, «по-Фиганийски», новые слова и выражения, простота речи, средство художественного изображения, новые смыслы и мотивы, реалистическое описание.

FIGANI SHIRAZI AND HIS STYLE IN THE DEVELOPMENT OF THE PERSIAN GHAZAL

Bobo Figani Shirazi in the history of Persian verse, especially the poetry of the 15th century and the era of the appearance of the primary poetries of the Indian style in the Persian poetry takes a eminent place. Dicpite of time of life and creative activity of Figani his poems were not warmly accepted by the Persian poets as well as by the orator master. of the Herat literary circle, and even every idle talk was mockingly called «in Figanian», hinting at manners versification of Bobo Figani, but after his manner and style was a means of commitment from the great representatives of the Pakistan-speaking literary circles of India, such as Naziri Nishopuri, Soib Tabrizi, Kalim Koshoni and the last prominent Indian style in Persian poetry Mirzo Abdulkadir Bedil.

Most of researchers recognize Bobo Figani as the founder of the Indian style in Persian poetry. Including Shibli No'mani, the famous Urdu-speaking researchers calls Figani a «mujtahid» of a new manner, which means making efforts in the emergence of a new style in Persian versification. The named researcher as well as Vakhshi Yazdi, Naziri Nishapuri, Mavloni Zamiri, Hoja Husain Sanoi, Urfi Sherozi and Hakim Shifo considered follower of Figani style

The main and key features of Figani's poems are the simplicity and elegance of the manner of presentation, the use of commonly available words, phrases, expressions and turns of speech, the deviation from sharp and hard-to-reach (obscure) words and expressions, symbolic irfanichesko-mystical terms, and their place is the use of really felt meanings and motives, deviation from the repetition of thoughts in the use of means of artistic representation and the place of their use of new motives and meanings. These features then became the basis for the emergence of the Indian style in Persian poetry and the means of adherence to the great representatives of this style, especially the masters of the Persian ghazal genre.

Key words: Bobo Figani Shirazi, Indian style, genre of ghazal, Indian style ghazal, «in Figanian style», new words and expressions simplicity of speech, means of artistic representation, new meanings and motives, realistic description.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидҷафаров Озод Шохвалиевич, д.и.ф., профессори кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон; **Суроға:** ш. Душанбе, кӯчаи Наимов, 64/14 **E-mail:** ozod@mail.ru; Тел.: 909093184.

Сведения об авторе: Саидджафаров О.Ш. - доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Таджикский государственный финансово - экономический университет; **Адрес:** г.Душанбе, ул. Нахимова, **E-mail:** ozod@mail.ru; Тел.: 909093184.

About the author: Saidjafarov O.Sh. Doctor of Philology Sciences, Professor in the Department of Tajik Language of Tajik State University of Finance and Economics; **Address:** 64/14 Naimov Street, Dushanbe. **E-mail:** ozod@mail.ru; Тел.: 909093184..

ЗАРУРАТИ РАВИШИ ТАҲҚИҚ ДАР ПЕШБУРДИ ПАЖӢҲИШИ ИЛМӢ

Шодимуҳаммад Суфизода

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Пешрафти муназзами илм аз мавҷудияти ҷомеаи солими илмӣ вобаста мебошад, зеро назарияҳо маҳз дар ҳамин маҳдуда дар сурати як анъана пайдо шуда, мизону меъёрҳои таҳқиқотро ташаккул медиҳанд. Андешаи саҳеҳи назарӣ ва дурустии методология заминаи фаолияти мустақиму мураттаби илмиро ба вуҷуд меоварад. Адаби ҷомеаи солими илмӣ ё фарҳанги лозими илмӣ ба сифати пажӯҳиш таъсири манфӣ мерасонад. Дар ҷомеаи илмӣ ҳар кадар ба масъалаҳои назарӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир гардад, ба ҳамон андоза истифода аз равишҳои таҳқиқ огоҳона сурат гирифта, дар натиҷа ба болорафти сифати таҳқиқот мусоидат мекунад.

Равиш (метод)-и илмӣ роҳ ва тарзу усули таҳқиқ аст, ки дар раванди пажӯҳиш бартарин аҳамиятро дорад. Арасту дар «Органон» ва баъдан Фрэнсис Бэкон дар «Органиони ҷадид» қонуниятҳои мантикии даст ёфтан ба кашфиёти илмиро мавриди баррасӣ қарор доданд. Дар сарзаминҳои шарқӣ ҳам олимони ба ин масъала тавачҷуҳ зоҳир менамуданд. Аз ҷумла, Абӯнаصري Форобӣ ва Ибни Рушд, дар заминаи шарҳи мантиқи арастуӣ, навовариҳои ҷолиби тавачҷуҳеро дар ин замина анҷом додаанд. Дар осори Ибни Сино, ки мантиқ бахши муқаддамотии фалсафаи ӯ мебошад, роҷеъ ба аҳамияти равиши таҳқиқ андешаҳои судмандеро баён кардааст [1, 442-452].

Рене Декарт методро «қонунҳои содаву дақиқ» номид, ки риояти онҳо ба афзоиши дониш ёрӣ мерасонад ва имкон медиҳад, то дуруст аз нодуруст ташхис шавад [2].

Баробари густариши назарияҳои зебоишиносию адабиётшиносӣ ва рушду тақомули таҷрибаҳои пажӯҳишӣ тамоили олимони ба хоҳири даст ёфтан ба ҷанбаҳои номакшуфи осори адабӣ ба таҷзияву таҳлили роҳу равишҳои анъанавии таҳқиқ бештар гардид. Зарурати омӯзиши таҷрибаҳо барои ба даст овардани назарияҳои нав илми мустақилеро бо номи «равишшиносӣ» (методология) ба вуҷуд овард.

Равишшиносӣ таълимот дар бораи равишҳои илмӣ ва роҳҳои созмон додани фаъолияти пажӯҳишӣ, яке аз бахшҳои асосии назарияи маърифатшиносӣ ва фалсафаи илм мебошад. Равишшиносии адабиёт таълимоти назариест, ки вазифааш аз таҳия ва созмон додани масъалаҳои бунёдии адабиётшиносӣ ва бахшҳои гуногуни он иборат аст. Омӯзиши роҳу равишҳои таҳқиқоти адабӣ, баррасии мизони бақорғирӣ ва таъйини доираи истифодаи амалии ин роҳу равишҳо дар меҳвари равишшиносӣ қарор доранд.

Равишшиносии ҳар илмеро вежагиҳои предмети он муайян мекунанд: барои даст ёфтан ба натиҷаҳои воқеан дурусту саҳеҳи илмӣ муҳаққиқ бояд аз мафҳуми «адабиёт» ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ ва қонуниятҳои рушду такомули он огоҳии комил дошта бошад. Танҳо аз ҳамин тариқ пажӯҳанда ба интиҳоби равиши дурусти таҳқиқ муваффақ мегардад [9, 526-530].

Таҳаввули равишшиносӣ дар илмҳои гуманитарӣ аз рухҳои муҳимми пешрафту равнақи ҷомеа ба ҳисоб меравад. Таҳқиқоти дақиқу равишманд, ки дар асоси назарияҳо ва равишҳои илмӣ сураат мегирад, омили асосию арзишманди ба вучуд омадани андешаву дидгоҳҳои ҷадид дар бораи вежагиҳои рушду такомули равандҳои адабӣ буда, барои пешрафти ҷомеа аҳаммияти калон дорад. Ҳеч илме нест, ки роҳу равишҳои дақиқи таҳқиқ надошта бошад. Дастовардаҳои пажӯҳиш ҳамон вақт дорои аҳаммият мешаванд, ки аз тариқи равиши дурусти таҳқиқ ба даст омада бошанд.

Адабиётшиносӣ маҳз аз сабаби дорои назария, равиши таҳқиқ ва истилоҳоти хеш будан ҳамчун илми мустақил шинохта мешавад. Пардохтан ба таҳқиқоти адабӣ бидуни огоҳии дақиқ аз асосҳои назарияю амалӣ ва истифодаи дурусту дақиқ аз равишҳои таҳқиқ қобили қабул нест. Қимати илмӣ ҳар пажӯҳише вобаста ба равиши таҳқиқ аст. Ҳар равиши таҳқиқ принципҳои хоси хешро дорад, ки равишмандии мантиқии таҳқиқро созмон медиҳанд.

Равиши таҳқиқи осори адабӣ дар асоси назарияи адабиёт эҷод шудааст. Равиш муҳимтарин масъалаҳои назарияи адабиётро дар бар гирифта, онҳоро асоси таҳқиқ қарор медиҳад [10, 208-210]. Алберт Эйнштейн мегӯяд: «Агар барои ҳалли масъалае, ки зиндагии ман ба он вобаста буд, як соат вақт доштам, панҷоҳу панҷ дақиқаи аввалро сарфи тарҳи суол мекардам» [6, 4].

Воқеан, тарҳи дурусти суол муҳимтарин қадам дар роҳи дуруст интиҳоб намудани равиш аст. То замоне ки муҳаққиқ натавонад равиши дурусту муносиби таҳқиқи худро мушаххас кунад, ба ҳалли мантиқию илмӣ масъала кодир нахоҳад буд. Бино бар ин, дар марҳалаи нахуст пажӯҳишгар бояд огоҳии комил аз назарияи равиши таҳқиқ дошта бошад. Истифодаи низомманд аз равиш муҳаққиқро ба осонӣ ва дар кутоҳтарин фосилаи замонӣ ба натиҷаҳои матлуб меоварад ва, баръакс, интиҳоби равиши номуносиб ўро ба натиҷаҳои номатлубу ғайримантиқӣ мувочеҳ месозад.

Ҳангоми таҳқиқи асари бадеӣ ё як мавзӯи мушаххас пажӯҳанда бо маълумоти бешумору мутанокиз ва ноҳамгуни тазкираҳову манобеи таърихӣ, таҳқиқоти мутафовити олимону андешамандон, тақризу нуктаи назарҳои мухталиф, асноди зиёди таърихӣ тарҷимаиҳо, пажӯҳишҳои сабқшиносӣ, матншиносӣ рӯбарӯ мешавад. Дар чунин вазъият интиҳоби дурусти равиши таҳқиқ ба пажӯҳишгар ёрӣ мерасонад, ки аз анбӯҳи маводи мутағайир маълумоти мавриди ниёзи хешро интиҳоб намуда, ба натиҷаҳои хуби илмӣ даст ёбад. Танҳо пас аз шиносӣ ба мавзӯи мавриди баррасӣ, таърихи омӯзиши он ва муайян кардани мақсаду вазифаҳои пажӯҳиш равиши муносиби таҳқиқро интиҳоб бояд кард. Барои мисол, шахсе, ки ба таҳқиқи

осору афкори Мавлоно Чалолиддини Балхӣ даст мезанад, дар марҳалаи аввал назария ва таърихи адабиётро бояд хуб донанд, осори адибро комилан ва чандин маротиба мутолиаи дақиқ бикунанд. Баъдан, таърихи адабиёт, равандҳои адабӣ, системаи жанрҳо, таҳаввули мактабҳои адабӣ, масъалаҳои сабкшиносӣ, матншиносӣ, ирфони назарияю амалии қабл ва пас аз Мавлоно, анъанаҳои шеърӣ ирфонӣ ва ғайраро фаро гирифта, бо фарҳанг, чараёнҳои фалсафия динӣ ва амсоли он ошноии комил дошта бошад. Аз он ҷое, ки мероси адабии шоир ҷузъе аз фарҳангу адаби порсии тоҷикӣ, пажӯҳишгар бо муҳити сиёсӣю иҷтимоӣ замони зиндагии шоир комилан ошно бояд бошад. Таърихи гузашта, баҳусус таърихи давраи зиндагии Мавлоноро хуб бояд бидонанд ва тамоми рисолаву мақолаҳои ӯро, ки дар бораи ӯ ва ҷанбаҳои муҳтавоӣ замонааш навишта шудаанд, биёмузад. Дар натиҷаи нақду баррасии маҷмуи ин асноду манобеъ назари ҳосе ба мавзӯ дар зехни пажӯҳанда шакл мегирад ва дар ҳамин асос роҳу равишҳои баррасии мавзӯро барои худ мушаххас мекунад.

Муҳаққиқон, вобаста ба ҷаҳонбинии илмӣ ва доираи донишҳои назарияю таърихӣ хеш, як масъаларо ба тарзу усули гуногун таҳқиқ мекунанд. Баъзеҳо вежагӣҳои сабки асар ё як густараи ҷуғрофӣ, бархе мазмуну мундариҷаи асар, гурӯҳе риояи анъанаҳои адабӣ ва навиштаҳои дар асар ё дар давраи мушаххаси таърихӣ, иддае хусусиятҳои жанри сабкӣ осори шоир ё маҷмуи осори адабии замони ҳосеро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд. Чун равишҳои таҳқиқ маъмулан масъалаҳои ҷузъӣ осори адабиёро фаро мегирад, наметавон бо истифода аз як равиш ба натиҷаҳои кулӣ даст ёфт. Танҳо истифодаи чанд равиш ба муҳаққиқ имконияти омӯзишу таҳлили ҳамаҷонибаи асари бадеиро фароҳам меоварад. Таҳқиқи жарфу густардаи илмӣ танҳо аз ҳамин тариқ муяссар мегардад.

Ҳамаи равишҳои таҳқиқ бунёдгӯро доранд, ки маъмулан барҷастатарин намоёндагонӣ мактабҳои назариявии адабиётшиносиянд. Масалан, асосгузори методи биографӣ Шарл Огюстен де Сент-Бёв – адиб ва мунаққиди барҷастаи фаронсавӣ; бунёдгӯи методи фарҳангӣ-таърихӣ Ипполит Тэн – файласуф, таърихшинос ва назарияпардозӣ адабии қарни нуздаҳуми Фаронса мебошад; яке аз бунёдгӯҳои асосии назарияи муқоисавӣ-таърихӣ дар адабиётшиносӣ Александр Николаевич Веселовский – адабиётшиноси бузурги рус аст, ки дар ин замина назарияи поэтикаи таърихиро эҷод кард. Равиши суратгароӣ ё формализм дар оғози даҳаи аввали қарни бистум, дар баробари равишҳои қаблӣ адабӣ, ки асари бадеиро аз нигоҳи таърихӣ, ҷомеашиносӣ ва равоншиносӣ баррасӣ мекарданд, ба вучуд омад, ки бунёдгӯи он Виктор Шкловский шумурда мешавад. Суратгароӣ баррасии матнӣ адабиёро меҳвари пажӯҳишҳои хеш қарор дода, бар аҳамияти сурат таъкид мекунад. Ин мактаби адабӣ ягона мактаби адабиётшиносии русӣ, ки берун аз маҳдудии собиқ шуравӣ шухрат ёфт. Бештари мактабҳои равишҳои адабии муосир, аз қабилӣ сохторгароӣ чехӣ (Роман Якобсон, Ян Мукаржовский), сохторгароӣ Фаронса (Клод Леви-Стросс, Ролан Барт,

Юлия Кристева, Жерар Жанет, Жак Лакан ва диг.), пасосохторгарой (Жак Деррида, Жан Франсуа Лиотар, Мишел Фуко ва диг.), равиши сохторшикании Жак Деррида, назарияи матни пинхон (интертекст)-и Ролан Барт ва Юлия Кристева, равиши ривоятшиноси(нарратология)-и Жерар Жанет, мактаби «нақди нав»-и Амрикои Шимолӣ (Чон Рэнсом, Аллен Тейт, Клинт Брукс, Роберт Уоррен, Рене Уоллек) дар заминаи идеяҳои формализми русӣ падид омада, ба мактабҳои бузурги назарии адабиётшиносӣ мубаддал гаштанд. Зикри методҳои адабиро метавон то дарозо идома дод, аммо шигифтовар он аст, ки шуморе аз пажӯҳишгарон ҳатто бо ин номҳо ошно нестанд.

Равиши таҳқиқ, ки бар назарияҳои адабӣ таъя мекунад, роҳи даст ёфтан ба натиҷаҳои наву арзишманди илмиро осон мекунад. Он чи таҳқиқоти илмиро аз ғайриилмӣ мутамойиз мекунад, равиш аст. Нуктаҳои асосии заъфи пажӯҳиши илмҳои адабӣ дар кишвари мо дар муқоиса бо илмҳои риёзӣ табиатшиносӣ, ки бақоргирии равиши таҳқиқ унсури бунёдии фаъолияти онҳост, адами истифода аз равишҳои илмист. Истифодаи дурусту огоҳонаи равиши таҳқиқ ва мусаллат будан бар назарияҳои адабӣ пажӯҳишгарро дар баррасиҳову нақди осори адабӣ ба кашфу дарёфти қонунмандии осори адабӣ мерасонад.

Лозим ба ёдоварист, ки Бадриддин Максудов, профессори кафедраи таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ҳанӯз соли 2012-ум дастури таълимие арзишманде таҳти унвони «Равиши таҳқиқи адабиётшиносӣ» [3] интишор намуда буд, ки баъдан дар Эрон низ бознашр шуда, мавриди истикболи аҳли илму адаб гардид. Дар ин роҳнамо бар аҳамияти равиши таҳқиқ ҳамчун абзори асосии пажӯҳиш муқарраран таъкид гардида, роҳҳои истифодаи равишҳои гуногуни таҳқиқи осори бадеӣ ба забони хеле равшан сода нишон дода шудааст, аммо ҳазорон дареғ, ки дар ҷомеаи таълимию илмӣ кишвар аз ин манбаи муътабар истифодаи дуруст сурат нагирифтааст.

Дар бисёре аз пажӯҳишҳои илмӣ, баҳусус дар рисолаҳои номзадию докторӣ, ки бар асоси меъёрҳои жанр навишта мешаванд, муаллифони бидуни огоҳӣ аз ин мафҳуми бисёр муҳим, танҳо унвони равишҳои илмиро зикр карда, номи олимонро пайҳам бармечинанд, ки пайванде бо равишҳои мазкур надоранд. Дар рисолаҳои номзадию докторӣ таҳти унвони «Асосҳои назариявӣ ва методологияи таҳқиқот» бахшест, ки унвонҷӯ дар он дар бораи равишҳои илмӣ мавриди истифодаи ҳеш маълумот медиҳад. Мутобик ба қоидаҳои роҷ, дар ин гуна навиштаҳо дар қадом маврид аз қадом равиш истифода бурдан дақиқан зикр карда бояд шавад. Аммо, чун бештари муаллифони ин гуна рисолаҳо дар бораи назарияи адабиёт, баҳусус равиш ҳамчун абзори асосии таҳқиқ донишҳои маҳдуде доранд, маълумоти шигифтангезе меоваранд, ки аслан дур аз мантиқи илмӣ ҳастанд. Масалан, дар яке аз чунин «таҳқиқот» омадааст: «Равиши пажӯҳиш ва таҳқиқи ин

мақола китобхонай буда, аз тозатарин китобҳо, ки бар бехтарин дидгоҳ устувор мебошанд, истифода шуда ва ба нигориш даромадаст» [5].

Ба гумони ғолиб, чунин «кашфиёт»-и ба истилоҳ «илмӣ», дар пайравӣ аз пажӯҳишҳои каммои сартопо аз газифгӯиҳои импрессионистии дур аз сабки илмӣ сурат мегирад. Он чиро ки «равиши китобхонаӣ» меноманд, маҷмуи фаъолиятҳои илмист, ки аз онҳо дар соҳаи китобхонашиносӣ истифода мекунанд. Дар адабиётшиносӣ чунин равише вучуд надорад. Дар китобхона машғули омӯзиш ва ҷаъоварии мавод будан амали маъмулии ҳар пажӯҳишгар аст. Баръакс, равиш васила, аслу абзори таҳқиқ аст, ки дар таҳлилу таҷзияву таҳқиқи мавзӯ муҳаққиқро бар асоси қоидаҳои мантиқӣ, ки дар назарияи равиш ба онҳо ба равшанӣ тақия мешавад, бо кӯтоҳтарин роҳ, қадам ба қадам, ба хулосаҳои зарурии илмӣ мувҷеҳ месозад.

Олимони эронӣ низ роҷеъ ба ҷойгоҳи номунносиби равиши таҳқиқ дар таҳқиқоти адабии хеш бо дареғ суҳан гуфтаанд: «Ба рағми аҳаммияте, ки мақулаи равиш дар таҳқиқоти илмӣ дорад (дар Эрон – Ш.С.), баҳс аз он дар пажӯҳишҳои адабӣ ҷиддӣ гирифта нашудааст ва марзи миёни равиши вежаи таҳқиқоти адабӣ бо таҳқиқот дар соири риштаҳо ба сурати дақиқ мушаххас нест... Дар китобхона мақолоти адабӣ низ, маъмулан, нависандагон аз равиши таҳқиқи худ суҳан ба миён намеоваранд. Ба ҳамин сабаб, дар арсаи таҳқиқоти адабӣ навъе ошӯфтагӣ аз ҷиҳати равиш вучуд дорад» [7, 129].

Дар бархе аз пажӯҳишҳои эронӣ тоҷикистонӣ, ки дар онҳо як навъ равишсезӣ мушоҳида мешавад, миёни равиш ҳамчун абзори таҳқиқ ва тарзи кори маъмулӣ, ки пажӯҳишгар дар китобхона ба ҷаъоварии омӯзиши мавод машғул мешавад, фарқ гузошта намешавад. Беътиборӣ ба дастовардаҳои мактабҳои муътабари адабиётшиносии ғарбӣ ва заъфи равишшиносӣ (методология) асоситарин нуқтаи заъфи баъзе пажӯҳишҳои адабиётшиносони эронист. Мустафо Маликиён – олим ва файласуфи шинохтаи эронӣ, мурочиат ба кутубу мақолаҳоеро, ки дар китобхонаҳо мавҷуданд, амали маъмулӣ меҳисобад. Равиши таҳқиқ, аз назари ӯ, абзори бисёр муҳими таҳқиқ аст. Маликиён муқарраран таъкид меварзад, ки дар донишгоҳҳои Эрон на равиши таҳқиқ, балки равиши таҳқиқнигориро меомӯзонанд [4]. Аммо, Аҳмади Тамимдорӣ гарчи ба аҳаммияти истифода аз равишҳои таҳқиқ таъкид меварзад, мутолиа дар китобхонаро равиши илмӣ меангарад [8, 55].

Аз як тараф, бетаваҷҷуҳӣ ба дастовардаҳои назарии мактабҳои илмӣ ғарбӣ, ки дар қарни бистуму бисту якум хеле пешрафт кардаанд, аз ҷониби дигар, суннатгарой дар таҳқиқоти адабӣ таваҷҷуҳи адабиётшиносонро бештар ба баррасии шарҳи ҳоли адибон ва бознависи мазмуну мундариҷаи осорашон маҳдуд кардааст.

Бидуни тардид, дар ин маврид масъалаҳои мазкур бисёр муҳимманд, аммо вусъат ёфтани нақди формалистӣ, нишонашиносӣ, ҳерменевтиқӣ, равоншиносӣ, устурай, маъношиносӣ, маърифатшиносӣ, сабкшиносӣ, сохторшиносӣ ва ғ. дар замони муосир аз муҳаққиқ тақозо мекунад, ки

уфукҳои равишшиносии ҳешро бозтар намуда, ба ин васила ба сатҳи бартари таҳқиқот даст ёбад.

Шигифтовар он аст, ки назарияпардозони суннати мо вежагиҳои мутуни бадеиро кашф мекунанд, тамйизу тафкик мекунанд, ном мениҳанд, аммо ба таҳқиқи жарфу густардаи онҳо наменпардозанд. Аз ин рӯ, таърихи адабиёти мо аз нигоҳи назарияпардозии адабию зебоишиносӣ дар муқоиса бо мактабҳои илмӣ ғарбӣ хеле заиф аст. Ҳеч як аз осори илмӣ балоғати форсии тоҷикӣ фаротар аз шинохти зоҳирии санъатҳои бадеӣ нарафтааст. Масалан, Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ истиораро бо истифода аз вожагони отифӣ таърифе кутоҳ медиҳад: «Истиора филҷумла ин аст, ки вожае дар ҳангоми вазъ луғати аслии шинохташуда дошта бошад ва шавоҳиде далолат кунад, ки ба ҳангоми вазъ бад-он маъно итлоқ мешуда, сипас шоир ё ғайришоир ин вожаро дар ғайри он маънои асли ба қор гирад ва ин маъноро ба он лафз мунтақил созад, интиқоле ки нахуст лозим набуда ва ба масобаи орият аст» [11, 31].

Пажӯҳишхое, ки роҷеъ ба истиора дар адабиётшиносии эронӣ тоҷикӣ сурат гирифтаанд, ба ҳеҷ ваҷҳ бо таҳқиқоти ғарбӣ дар ин бобат қобили қиёс нестанд. Олимони ғарбӣ як қатор рисолаҳои бунёдӣ дар бораи истиора нашр карда, жарфтарин қабатҳои маъноӣ ин падидаи андешаи инсониро ошкор намудаанд¹. Шиносӣ бо ин манбаъҳои арзишманд кӯмак мерасонад, то муҳаққиқ ба баёни розомези шеърӣ классики порсии тоҷикӣ, ки саршор аз ишороти маҷозӣ истиориянд, комёб гардад.

Дар хотима бояд таъкид кард, ки назарияи равишӣ таҳқиқ доманаи хеле густарда дорад, ки наметавон ҳамаи ҷанбаҳои онро дар як мақола гунҷонид. Мақсади нигоранда ин буд, ки пажӯҳишгарон ба аҳамияти ин абзори илмӣ таваҷҷуҳ фармоянд, то тавассути истифодаи дурусти он ба андешаҳои мастуру розолуд ва уфукҳои камшинохтаи осори беназири адабии порсии тоҷикӣ роҳ ёбанд.

КИТОБНОМА

1. Arnaldez, R. «Mantik» // Encyclopaedia of Islam, 1990, vol. 6, pp. 442-452.

¹ Kittay E.F. Metaphor. Its cognitive force and linguistic structure. Oxford: Clarendon Press, 1987.; Lakoff G. & Johnson M. Metaphors we live by. Chicago: University of Chicago Press, 1980.; Lakoff G. & Turner M. More than cool reason: A field guide to poetic metaphor. Chicago: Chicago University Press, 1989.; Kovecses Z. Emotion concepts. New York, etc.: Springer Verlag, 1990.; Ortony A. (Ed.) Metaphor and thought, 2 nd edn. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.; Sternberg R. J. Metaphors of mind. Conceptions of the nature of the intelligence. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.; Ортега-и-Гассет Х. Две главные метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры. Под ред. Н. Д. Арутюновой. - М.: Прогресс, 1990. - 77 с.; Гусев С.С. Наука и метафора. - Л.: ЛГУ, 1984. - 104 с.; Теория метафоры / вступ. ст., сост. Н. Д. Арутюновой ; пер. под ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. - Москва : Прогресс, 1990. - 512 с.

2. Декарт, Рене: Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках. – Перевод на русский язык Г. Г. Слюсарева и А. П. Юшкевича. // Рене Декарт. Сочинения в 2 т. – Т. 1. – М., «Мысль», 1989. Электронная публикация. // <https://gtmarket.ru/library/basis/3698>.
3. Мақсудов Б. Равиши таҳқиқи адабиётшиносӣ. Душанбе: Сино, 2012. 167 с.
4. Маликиён, М. Вакте аз равиши таҳқиқ суҳбат мекунем, дар бораи чӣ чизе суҳан меғӯем? [Маводи электронӣ]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=XSZZ6RVLKf8>. – 14.11.2022.
5. Нозӣ Ҳасан, Мирзод. Арзишҳои сабқӣ ва дастурии мақолаи панҷуми (луғз) «Мақомоти Ҳамидӣ» // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44276005>
6. Перси, Алан. Правила жизни от Альберта Эйнштейна / Пер. С. В. Гоманенко. – М.: Эксмо, 2015. – С. 4. – (Психология. Великие мысли великих людей). – 224 с.
7. Разӣ, Аҳмад. Равиш дар таҳқиқоти адабии Эрон // Пажӯҳишномаи забону адаби форсӣ (Гавҳари гӯё). Фаслномаи илмӣ. Давраи 12, шумораи 4, зимистони 1396. Саҳ. 129-141.
8. Тамимдорӣ, А., Нармоширӣ, И. Зарурати тадвини равишҳои таҳқиқи адабиёти форсӣ // Фаслномаи забону адабиёти форсӣ, тобистони 1389. Саҳ. 43-61.
9. Фридлендер Г. М. Методология литературоведения // Краткая литературная энциклопедия. – М.: Сов. энцикл., 1978. – Т. 9: А-Я. – С. 526-530.
10. Чернец, Л. Метод в литературоведении // Словарь литературоведческих терминов / Ред.- сост.: Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. – М.: Просвещение, 1974. – 509 с.
11. Чурҷонӣ, А. Асрору-л-балоға. Тарҷумаи Ҷалили Таҷлил. Техрон: «Донишгоҳи Техрон». – 1370. Саҳ. 31.

ЗАРУРАТИ РАВИШИ ТАҲҚИҚ ДАР ПЕШБУРДИ ПАЖҶҶҶИШИ ИЛМӢ

Дар мақола омадааст, ки пешрафти муназзами илм ба мавҷудияти ҷомеаи солими илмӣ вобаста аст, зеро пояҳои асоси илм дар муҳити солим ташккул ёфта, ба навбаи худ ба шаклирии меъёрҳо ва стандартҳои пажӯҳишӣ кумак мекунад. Заминаи бозьтимоди назариявӣ ва дуруст интиҳоб кардани усули илмӣ барои фаолияти солими илмӣ замина эҷод мекунад. Набуди ҷомеаи кавии илмӣ ё паст будани сатҳи фарҳанги илмӣ бар кайфияти пажӯҳиши илмӣ таъсири манфӣ мегузорад. Ҷомеаи илмӣ ҳарчи ба масъалаҳои назарӣ таваҷҷуҳи бештаре дошта бошад, равишҳои нақди адабӣ

ба ҳамон андоза огоҳонатар ба кор гирифта мешаванд ва дар натиҷа ба сифати пажӯҳиш низ таъсири мусбат мерасонад.

Бояд таъкид кард, ки даҳҳо равиши илмӣ таҳқиқи матни адабӣ вучуд дорад ва дар як мақола фаро гирифтани онҳо ғайриимкон аст. Ҳадаф ин мақола таъкид намудан бар аҳамияти истифода аз равиши илмӣ ба унвони абзори асосии пажӯҳиши илмист. Истифодаи дурусту огоҳона аз равиши илмӣ ба муҳаққиқ кумак мекунад, то ба уфукҳои пинҳону нопайдои маъноии шеърӣ классики тоҷикию порсӣ даст ёбад.

Калидвожа: *равии илмӣ, равишиносии, нақди адабӣ, назария, пажӯҳиш, макотиби адабӣ.*

НЕОБХОДИМОСТЬ НАУЧНОГО МЕТОДА В ПРОДВИЖЕНИИ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье говорится о том, что упорядоченный прогресс науки зависит от наличия здорового учёного сообщества, поскольку его фундаментальные основы формируются в этой среде, которая, в свою очередь, способствует формированию критериев и стандартов исследований. Достоверная теоретическая база и правильный выбор научного метода создают основу для полноценной научной деятельности. Отсутствие разумного научного сообщества или низкий уровень научной культуры негативно сказывается на качестве исследований. Чем больше научное сообщество будет уделять внимания теоретическим вопросам, тем осознаннее будет применение методов литературоведения и, как следствие, будет способствовать повышению качества исследований.

Следует подчеркнуть, что существует более десятка методов исследования художественного текста и невозможно их охватить в рамках одной статьи. Цель настоящей статьи заключается в том, чтобы подчеркнуть важность применения научного метода, как основного инструмента, в исследованиях. Правильное использование метода поможет изыскателю добраться до потаённых и сокрытых смысловых горизонтов таджикско-персидской классической поэзии.

Ключевые слова: *научный метод, методология, литературоведение, теория, исследование, литературоведческие школы.*

THE NEED FOR THE SCIENTIFIC METHOD TO PROMOTE RESEARCH

The article states that the regularized progress of science depends on the existence of a respectable scientific community, since its fundamental foundations are formed in this environment, which, in turn, contributes to the formation of research criteria and standards. A reliable theoretical base and the correct choice of the scientific method create the basis for a full-fledged scientific activity. The absence of a reasonable scientific community or a low level of scientific culture negatively affects the quality of research. The more the scientific community pays

attention to theoretical issues, the more conscious will be the application of the methods of literary criticism and, as a result, will improve the quality of research.

It should be emphasized that there are more than a dozen methods for researching a literary text and it is impossible to cover them in one article. The purpose of this article is to highlight the importance of applying the scientific method as the main tool in research. The correct use of the method will help the researcher to get to the hidden and obscure semantic horizons of the Tajik-Persian classical poetry.

Key words: *scientific method, methodology, literary criticism, theory, research, literary schools.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – директори Китобхонаи марказии илмӣ ба номи И. Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, тел.: +992 (37) 2214302, почтаи электронӣ: sufizadeh@gmail.com.

Сведения об авторе: Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур - директор Центральной научной библиотеки им. Ганди НАН Таджикистана, доктор филологических наук, тел.: +992 (37) 2214302, e-mail: sufizadeh@gmail.com.

Information about the author: Sufizoda Shodimuhammad Zikriyopur - Director of the Central Scientific Library after the name of I.Gandhi, National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philology, tel.: +992 (37) 2214302, e-mail: sufizadeh@gmail.com

УДК: 891.550-1

БАРРАСИИ МАТНИ ДУ ЧОПИ «ДАҶОИҚУ-Ш-ШЕЪР»-И ТОҶУЛҲАЛОВӢ

Умриддин Юсуфӣ

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Пеш аз он ки дар хусуси баррасии матни ду чопи рисолаи «Даҷоиқу-ш-шеър» бипардозем, нахуст меҳоҳам чанд нуктаи иҷмолӣ ва баҳснокро дар бораи ин рисола ва нигорандаи он баён намоям.

Нуктаи аввал ин аст, ки то кунун дар илми ховаршиносии ҷаҳон натанҳо роҷеъ ба тасхеҳи матн, балки ҳеҷ гуна пажӯҳиши ҷудогона ва мустақил дар бораи «Даҷоиқу-ш-шеър» анҷом напазируфтааст. Аз ҷумла, дар Тоҷикистон дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» мақолаи

донишмандони тоҷик Абдунабӣ Сатторзода ва Зулфия Ҳасанова [6,393] мавҷуд аст, ки солҳо пеш навишта шудааст. Дар доиратулмаорифҳои форсӣ дар ин зимн мақолаҳо асосан моҳияти ахборӣ доранд.

«Дақоиқу-ш-шеър» рисолае андар боби илми бадеъ буда, Алӣ ибни Муҳаммад мутахаллис ба Тоҷулҳаловӣ муаллифи он мебошад. Дар хусуси аҳволу афкори Тоҷулҳаловӣ иттилооти дақиқе вучуд надорад. Вале, ба далели он ки, дар рисолаи худ намунаҳои ашъори шоирони асрҳои XIII-XIV-ро зикр кардааст, метавон тахмин кард, ки Тоҷулҳаловӣ дар асри XIV умр ба сар бурдааст.

Донишманди варзидаи рус Н. Чалисова, ки дар бораи «Ҳақоиқу-с-сеҳр фӣ дақоиқи-ш-шеър»-и Рашидуддини Ватвот таҳқиқоти арзишмандеро анҷом додааст, ба ин назар аст, ки «Дақоиқу-ш-шеър»-и Тоҷулҳаловӣ яке аз ҳафт рисолаи фанни бадеъи форсӣ мебошад, ки дар зери таъсири рисолаи Ватвот таълиф шудааст [1, с. 20].

Мо ба ин фикри Наталя Чалисова розӣ шуда наметавонем. Ин андеша, ба назари ин ҷониб, аз навиштаҳои муаллифи пешгуфтори китоби «Ҳақоиқу-с-сеҳр» Аббос Иқболи Оштиёнӣ ва чанде аз дигар донишмандони эронӣ, ба шумули Сайид Муҳаммадқозими Имом, ки ба «Дақоиқ уш-шеър» муқаддимаи кӯтоҳе навиштааст [2, 1-4], инчунин соҳиби китоби нафиси «Баҳс дар бораи «Ҳақоиқу-с-сеҳр фӣ дақоиқи-ш-шеър», яъне Қосими Туйсирқонӣ [7] ба пажӯҳиши Наталя Чалисова интиқол ёфтааст.

Азбаски ибораи «Дақоиқу-ш-шеър» дар таркиби номи китоби Рашидуддини Ватвот вучуд дорад, онҳо тахмин кардаанд, ки рисолаи Тоҷулҳаловӣ дар зери таъсир ва нуфузи «Ҳақоиқу-с-сеҳр фӣ дақоиқи-ш-шеър»-и Рашиди Ватвот тадвин шуда.

Вале ҷустуҷӯҳои мо дар ин замина нишон доданд, ки ин фарзия дақиқ, санҷидашуда ва муътамад нест.

Мо дар натиҷаи муқобала ва муқояса муайян кардем, ки рисолаи Тоҷулҳаловӣ назар ба «Ҳақоиқу-с-сеҳр»-и Рашиди Ватвот бештар ба «Тарҷумон-ул-балоға»-и Муҳаммад Умари Родуёнӣ шабоҳат дошта, муаллиф мустақиман аз он таъсир бардоштааст.

Суоле ба миён меояд, ки дар ин замина чӣ далеле мавҷуд аст?

Далели мо ин аст, ки Рашиди Ватвот баъзе аз маҳосини каломро, аз кабили ибдоъ, саҳлу мумтанеъ, сачъ, тарҷума, тарҷумату-л-ахбор ва-л-амсол ва-л-ҳикам, тақрибу-л-амсол би-л-абёт, ки дар «Тарҷумону-л-балоға» омадаанд, фуру гузоштааст. Бар ин мабнӣ, онҳо, ба пиндори Рашиди Ватвот, аз ҷумлаи саноеъи адабӣ набудаанд ва ин андешаи ӯ қомилан саҳеҳ буда, мо аз он ҷонибдорӣ мекунем. Аммо соҳиби «Дақоиқу-ш-шеър» баъзе онҳоро дубора дар рисолаи хеш зикр кардааст. Фақат фарқи қори ӯ аз соҳиби «Ҳақоиқу-с-сеҳр» дар он аст, ки Тоҷулҳаловӣ онҳоро дар охири рисолаи худ дар фасли ҷудогона, онҳо дар мабҳасе, ки дар бораи мусталаҳоти мутадовил, ки дар забони устодон ҷорӣ шуда, ҷой медиҳад. Ин, аз як сӯ, ҷунин менамояд,

ки аз равиши Родуёнӣ чонибдорӣ кардааст, аз сӯи дигар, дар бахши истилоҳот ҷойгузин кардани онҳо, яъне дар баҳси саноеъи бадеӣ матраҳ накардани мавзӯи мавриди назар моро ба чунин натиҷа мерасонад, ки нигорандаи «Дақоиқу-ш-шеър» равиши миёнгинро пеш гирифтааст.

Далели дигар ин, ки санъатҳои бадеӣ дар «Тарҷумону-л-балоға» бидуни тақсимбандӣ омадаанд, ҳатто Родуёнӣ қисмҳои саноеъро низ ҳамчун санъати алоҳида баррасӣ кардааст, ки Рашиди Ватвот дар фанни бадеӣ форсии тоҷикӣ нахустин донишмандест, ки ба иштибоҳоти ӯ пай бурда, ҳар қисм ва нави санъатҳоро дар доираи мавзӯи як санъат мавриди баҳс қарор дода, ки чунин равиш дар рисолаи Тоҷулҳаловӣ ба назар намерасад. Яъне, дар ин маврид низ нигорандаи «Дақоиқ уш-шеър» аз Родуёнӣ истикбол ва пайравӣ намудааст.

Ба аҳли илм маълум аст, ки рисолаҳои фанни бадеӣ форсии тоҷикӣ аз лиҳози сохтор ба се бахш: а) таърифи санъатҳои шеърӣ, б) шарҳи истилоҳоти адабӣ ва в) баъзе масъалаҳои марбут ба фасоҳату балоғат ва сирқоти адабӣ тақсим мешуданд, ки «Дақоиқ уш-шеър» низ аз доира истисно нест.

Аз ҳайси муҳтаво низ «Дақоиқу-ш-шеър» ба суннати бадеънигории форсии тоҷикӣ мутобиат карда, бо муътабартарин рисолаҳои фанни бадеӣ асрҳои қаблӣ, аз ҷумла «Тарҷумону-л-балоға», «Ҳадоиқу-с-сехр фӣ дақоиқи-ш-шеър» ва «Ал-муъҷам фӣ маъойири ашъори-л-Аҷам» ҳамгун мебошад, ба ин далел, ки заминаи таҳқиқи онҳоро фанни бадеъ ташкил медиҳад.

Аммо, тибқи қоидаи маъмул, вобаста ба таҳаввули фанни бадеӣ форсии тоҷикӣ дар асри XIV дар рисолаи «Дақоиқ уш-шеър» баъзе дигаргуниҳои ҷузъӣ низ мавҷуданд. Масалан, санъати «издивоч» [8, 58] ва мустаҳолати адабиётшиносии «муворида» [8, 89], «муъҷам» [8, 90], «масх» [8, 98] ва «мавқуф» [8, 101] на мебошанд. Санъати «лаффу нашр» низ ба ин гуна санъатҳо дохил шуда, танҳо дар рисолаи «Ҳақоиқу-л-ҳадоиқ»-и Шарафуддини Ромӣ (асри XIV), ки муосири Тоҷулҳаловӣ мебошад, ба назар мерасад [5]. Яъне, ин санъатҳо нахустин бор маҳз тавассути рисолаи «Дақоиқ уш-шеър» вориди баҳси бадеӣ форсии тоҷикӣ гардида, аз ҷумлаи ибтикороти Тоҷулҳаловӣ ба шумор меояд.

Ё ин ки, Родуёнӣ дар бораи санъати «ҷамъу тафриқ» баҳс карда, ки он дар рисолаҳои Рашиди Ватвот ва Шамси Қайс низ ба назар мерасад. Вале Тоҷулҳаловӣ сабӣ карда, ки доираи баҳси мазбурро вусъат бахшад ва дар бораи навиҳои «тафриқи мучаррад», «тақсими мучаррад», «ҷамъу тафриқ» ва «ҷамъу тақсим» маълумоти бештар пешниҳод намояд.

Бояд ба як нукта таъкид кард, ки ҳамаи таърифҳои Тоҷулҳаловӣ дар «Дақоиқу-ш-шеър», аз ҷумла дар бораи масъалаҳои марбут ба нақдушшеър нисбат ба «Ал-муъҷам»-и Шамси Қайс, ки ба тафсил омадаанд, кӯтоҳ ва мучаррад мебошанд. Вале, бо вучуди ин, ӯ талош кардааст, ки ба баёни таърифи санъатҳо бо диди интиқодӣ нигариста, моҳияти онҳоро амиқтар баррасӣ намояд. Масалан, ӯ дар бораи санъати тадвир чунин менависад:

«Байтеро гӯянд, ки аз ҳар тараф, ки оғоз кунӣ битавон хонд. Ва ин ҳамон «маъкус» аст ва аз инҳо бозии кӯдакон бошад» [8, 93].

Точулҳаловӣ нисбат Рашиди Ватвот ва Шамси Қайс дар охири китоби хеш дар бораи навҳои адабӣ ва мусталаҳоти мутаовил чун рубой, ғазал, маснавӣ, хусни матлаъ, хусни талаб ва адаби суол, насибу ташбиб, мукаффо, ридф, мураддаф, байтулқасида, тазмин, муворада, мутакаллаф ва ғ. маълумоти бештар диҳад. Ӯ ҳамон ривоятро, ки дар бораи ибдои рубой, ки ба устод Рӯдакӣ нисбат додаанд ва он дар «Ал-муъҷам» омадааст, айнан нақл мекунад. Ё ин ки дар бораи маснавӣ тавзеҳи мухтасаре медиҳад, вале барои он шоҳиде намеорад.

Точулҳаловӣ «тарҷеъбанд» ва «мусаммат»-ро аз ҷумлаи санъатҳои шеърӣ медонад, ҳол он ки чунин нест, онҳо ба мабҳаси анвои адабӣ дохил мешаванд. Ӯ дар таърифи мусаммат танҳо ба «мусаммати мусаддас» иктифо варзида, аз дигар қисмҳои он сарфи назар мекунад.

Соҳиби «Дақоику-ш-шеър» дар рисолаи худ баъзе аз нуктаҳои таърихиро, ки аҳаммияти вижа доранд, низ зикр мекунад, ки аз рушди илми бадеи форсии тоҷикӣ дар замони зиндагии ӯ гувоҳӣ медиҳад. Аз ҷумла, дар тавзеҳи санъати «мувашшаҳ» ба вузӯҳ таъкид мекунад, ки: «дигар дар ин замон ин санъат ривоче надорад» [8, 67]. Ё ин ки зимни таърифи «хусни матлаъ» ҳикоятро меорад, ки Анварӣ ва Заҳири Форёбӣ ба сабаби он ки шеършон бо калимоте оғоз мешавад, ки арбоби дунё мустаҳсан надоранд ва ба фол бад донанд, чун ҷаҳат аз ранҷу ғам суҳан мегӯянд ва ба ин далел шунавандагон нагузоштанд, ки онҳо шеъри худро то ба охир бихонанд [8, 81-82].

Ин гуна мулоҳизаҳои пурқимати назарӣ кам ҳам бошад дар «Дақоику-ш-шеър» ҷой доранд.

Яке аз мумаййизоти рисолаи «Дақоику-ш-шеър» дар он аст, ки ӯ бар хилофи бадеънигорони қаблӣ ва ҳамзамони хеш, бавижа Шарафуддини Ромӣ дар овардани номи муаллифон зери шавоҳид дақиқназар аст. Бояд гуфт, ки ӯ дар баробари зикри намунаҳои шеърӣ аз Фирдавӣ, Манучехрӣ, Саной, Масъуди Саъди Салмон, Рашиди Ватвот, Ҳоконии Шарвонӣ, Заҳири Форёбӣ, Авҳадуддини Анварӣ, Низомии Ганҷавӣ, Шайх Саъдӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Камолуддини Исмоил, Убайди Зоконӣ, инчунин 60 байти худро низ овардааст. Илова ба ин, аз шоирони камшинохтае, мисли Фалакии Шарвонӣ, Бундори Розӣ, Имомӣ, Шамси Сичосӣ, Изуддини Туғроӣ ва ғ. шавоҳид меорад, ки барои шинохти бештари рузгору афкори онҳо аҳаммияти илмӣ ва адабӣ дорад.

Рисолаи «Дақоик аш-шеър»-и Точулҳаловӣ соли 1962 танҳо як маротиба ба хатти форсӣ аз ҷониби Саййид Муҳаммадқозими Имом дар Техрон ҷоп шуда, ки он ҳам ба нудрат ёфт мешавад. Ва асосан ҳамин ҷоп мавриди истифодаи аҳли илму адаб қарор дошт.

Вале, сарфи назар аз ин, донишмандони эронӣ Насими Азимипур ва Ирҳом Муродӣ соли 1392 қ. баробар ба 2020 м. дар асоси 8 нусха дастнависи нав рисолаи «Дақоиқ уш-шеър»-и Тоҷулҳаловиро дубора таҳриру тасҳех намуда, ба зевари таъб оростанд.

Бино ба иттилои донишмандони эронӣ 8 нусха дастнависи тозадарёфтаи «Дақоиқ уш-шеър» ба гунаи зер аст:

1. Нусхаи шумораи 8458-и Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, ки соли 1258 қ. истинтох шудааст;
2. Нусхаи шумораи 12844 Китобхонаи Оятуллоҳ Маръашӣ, ки мутааллиқ ба соли 800 қамарист;
3. Нусхаи шумораи 511 Китобхонаи миллии Мулк, ки китобати садаи 10 қ. аст;
4. Нусхаи шумораи 1752 Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, ки соли 1230 қ. нусхабардорӣ шудааст;
5. Нусхаи шумораи 1226/ ф., ба Китобхонаи миллии Эрон тааллуқ дошта, соли китобати он 1312 қ. мебошад;
6. Нусхаи шумораи 4161 Китобхонаи Аёсӯфияи Истамбул, ки муваррахи 823 қ. аст;
7. Нусхаи шумораи 687 Китобхонаи Донишгоҳи Истамбул, ки соли 1056 қ. китобат шуда;
8. Нусхаи шумораи 289 Китобхонаи Донишгоҳи Истамбул, ки соли 1307 истинтох шудааст.

Агар санаи нусхабардории ин дастнависхоро мавриди таҳқиқу мутолаа қарор диҳем, ба ин натиҷа мерасем, ки нусхаи шумораи 12844 Китобхонаи Оятуллоҳ Маръашӣ, ки соли 800 қамарӣ китобат шуда, қадимтарин нусхаи дастраси “Дақоиқу-ш-шеър” ба шумор меравад ва нусхаи шумораи 4161 дар ҷои дувум қарор дошта, пас аз 23 сол аз нусхаи аввал китобат шудааст, ки нишонгари қидмати он мебошад.

Вале донишмандони мазбур аз рӯи матн нусхаҳои дастнависхоро баррасӣ ва тақсимбандӣ карда, ба хулоса омадаанд, ки: “...онҳо аз се модарнусха муншаъиб шудаанд” [3, 98].

Ба андешаи ин донишмандон нусхаи шумораи 8458-и Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, ки соли 1258 қ. истинтох шудааст, ҳамчун нусхаи асосӣ баргузида шуда, дигар дастнависҳо ба масобаи нусхабадалҳо мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтаанд.

Афзалияти ин нусха аз дигар нусхаҳо, ба назари мо, дар он мебошад, ки: 1) Ин нусха нисбат ба ҳамаи дигар нусхаҳо аз лиҳози баёни маъно ва навишти дурусти матн, хусусан шавоҳид комил мебошад. 2) Аз ҳайси ниғахдошт бидуни осебу уфтодагӣ то замони мо махфуз мондааст. 3) Дар дебоча афзудае дорад, ки ба ақидаи донишмандони эронӣ, он аз тарафи муаллифи китоб каме баъдтар сурат гирифта, ба номи яке аз вазирони замони ӯ бахшида шудааст. Ҳамзамон бо ин, дар он фасле бо номи “сахлу мумтанеъ” илова шуда, ки дар дастнависҳои дигар ба мушоҳида намерасад. Аз фарқҳои

чашмраси ин нусха аз дигар нусхаҳо дар он мебошад, ки нигоранда зимни таърифи санъатҳо абёте аз ашъори худ изофа кардааст, ки: “Ин абёт пайкараи кӯчақеро, ки аз ашъори муаллиф дар ихтиёр дорем, вусъат мебахшад” [3, 100].

Ба гурӯҳи дувум дастнависҳои шумораи 2, 3, 4 ва 5 тааллуқ доранд. Ба ин далел, ки дар ҳамаи ин нусхаҳо дар масъалаи забти муфрадоту мусталаҳот истилоҳот ихтилофот дида шуда, уфтодагиҳо ғалатҳои калимот, инчунин аз лиҳози сохтор ҷобачо қардани матолиби рисола бо ҳам шабоҳатҳои вучуд доранд, ки онҳо то андозае ҳамгун мебошанд. Яке аз фарқҳои усулии ин нусхаҳо дар он аст, ки номи муаллиф дар ҳамаи онҳо “ал-Ҳалвой” сабт шуда. Бинобар ин, онҳо ба ин қарор омадаанд, ки ба занни қавӣ таҳаллуси муаллифи “Дақоиқу-ш-шеър” ал-Ҳалвой аст, ки ба ҳалвопаз будани ӯ далолат дорад. Вале, ба андешаи мо, соҳиби «Дақоиқу-ш-шеър» он ҷо, ки санъати «таъкиду-л-мадҳ бимо юшбиҳу-з-замм»-ро таъриф мекунад, дар хусуси ҷӣ шуғл доштани худ дар қитъаи зер ишораи сарех дорад: “Ин қитъа муаллиф дар ҳаққи худ гуфтааст:

Дар мучалладгарӣ маро ҳунарист,
Ки китобе бидех, бад-ӯ созам.²
Ҷуз муқаввою нақшу шероза,
Ҳарчи созам ба дасти худ созам.
То шавад кори як китоб тамом,
Ҳама авроқи ӯ намад созам.
Кори якрӯзаро зи ҷустии даст,
Ба навад рӯз ё ба сад созам.
Устодӣ зи кас наёмӯзам,
Аз сари донишу хирад созам.
Бо ҳама зи рақиву устодӣ,
Дер созам, валеқ бад созам” [8, 56].

Ин абёт далолат ба он дорад, ки шуғли аслии Тоҷулҳаловӣ, ҷунонки ҳудаш мегӯяд, мучалладгарӣ ё саҳҳофӣ будааст. Вале дар бораи ҳалвопаз будани муаллифи “Дақоиқу-ш-шеър” ҳоло санади муътамади илмӣ ва бурҳони қотеъ дар даст надорем.

Меҳоҳам дар бораи як ғалати машҳур, ки дар кутуби муътабари фанни бадеъ омадааст, ишора кунам, ки гунаи саҳеҳи он дар “Дақоиқу-ш-шеър” дарҷ шуда ва барои матншиносӣ ҳоизи аҳаммият аст.

Он рубоии Рашиди Ватвот аст:

Дӣ фундуки меҳри ту забонам барбаст,
Дар хастадилам ҷу мағз дар писта нишаст.

2. Ин қитъаро Нусайн Воизи Кошифӣ зимни санъати санъати «таъкиду-з-замми бимо юшбиҳу-л-мадҳа» зикр карда, мисраи дувуми он ба ин гуна омадааст: Ки китобе ба сад мадад созам. Ба ин далел, ки дар қаринае, ки дар «Дақоиқу-ш-шеър» омада, қофия ихтилол дорад. Ба назари ман ин мисраъ гунаи саҳеҳи он аст, ки Кошифӣ овардааст.

Имрӯз агар на хоки пояш бошам,
Фардо биравам маро бувад бод ба даст.

Агар ба ин рубой ба диққат таваҷҷуҳ карда шавад, ба назар мерасад, ки миёни байти аввал ва дувум таносуб вучуд надорад. Инчो аз ду рубоии Рашиди Ватвот ба айби котибон як рубоии бемаънӣ сохтаанд, ки ҳамчун рубоии иштибоҳии сайёр натанҳо дар расоили фанни бадеъ, ҳатто дар кутуби адабӣ мавриди истифода қарор гирифта, то ҳанӯз ислоҳ нашудааст. Гунаи дурусти ин рубоӣҳо дар нусхаи шумораи дувуми “Дақиқ уш-шеър” чунин забт шуда:

Дӣ фундуки меҳри ту забонам барбааст,
Бори ғами ту гавзи пуштам бишикаст.
Ҳар тир, ки аз чашми бодоми ту част,
Дар хастадилам чу мағз дар pista нишаст.

Рубоии дувуми Ватвот чунин аст:

Оташрӯе парер дар мо пайвааст,
Дӣ оби рухам бибурду аҳдам бишикаст.
Имрӯз агар на хоки пояш бошам,
Фардо биравад маро бувад бод ба даст.

Ва пеш аз зикри рубоии нахуст Тоҷулҳаловӣ навишта: “... ва устод Рашидуддини Ватвот бад-ин рубой тафохур кунад, ки ҷаҳор узв ва ҷаҳор мева нишондааст”, ки воқеан чунин буда, ба рубоии нахуст иртибот дорад. Дар ин рубой ҷаҳор узв: забон, тахтапушт, чашму дил ва ҷаҳор мева: фундук, гавз, бодом ва pista мебошад.

Аз иштибоҳоти фоҳиши чопи Саййид Муҳаммадқозими Имом он аст, ки таърифи санъати “Таъкиду-л-мадҳи бимо юшбиҳу-замм” ва “Таъкиду-з-зам бимо юшбиҳу-л-мадҳ” бо ҳам омехта шуда, таърифи санъати аввал ба дувум дахл дорад ва баръакс. Гунаи дурусти ин таърифҳо дар дастнависи шумораи 1 сабт шудааст.

Ба гурӯҳи сеюми нусхаҳо метавон нусхаи 6-ро ворид кард, ки ба ақидаи донишмандони мазкур ин нусхаи байнобайн аст. Яъне, аз лиҳози сохторӣ ба дастнависҳои гурӯҳи дувум шабоҳат дорад, вале ҳамаи он афзудаҳое, ки ба нусхаи шумораи 1 дида мешавад, дар инҷо ҳам мавҷуд аст. Чунин ба назар мерасад, ки котиби ин нусха нусхаҳои пешинро дар ихтиёр дошта ва аз онҳо як нусхаи нисбатан мукамал ва нав сохтааст. Яке аз фарқҳои ин нусха аз дигар нусхаҳо дар он мебошад, ки котиб бархе фаслҳоро пасу пеш оварда, ба сохтори китоб тағйирот ворид кардааст.

Хулоса, мо дар асоси ин ду чопи “Дақиқу-ш-шеър” гунаи матни сириллики онро бо пешгуфтор ва тасҳеҳу таҳшия ба нашр омода кардем, ки соли оянда ба дасти хонандаи тоҷик хоҳад расид.

КИТОБНОМА

1. Ватват, Рашидаддин. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хадаик ас-сихр фй дакаиш аш-шиър). Перевод с персидского, исследование и комментарий Н. Ю. Чалисовой. – Москва: Наука, 1985. – с. 324.
2. Имом, Сайидмухаммади Козим. Пешгуфтори кӯтоҳе ба номи “Алӣ ибни Муҳаммад ал-муштаҳир ба Точулҳаловӣ” «Дақоиқ уш-шеър». Сс. 1-4. Чаҳордахуми меҳроҳи соли 1341.
3. Муродӣ, Ирҳом ва Азимипур Насим. Дақоиқ уш-шеър ва муаллифи он бар пояи таҳрири тозаёб аз китоб. / Ирҳом Муродӣ ва Насим Азимипур. – Техрон://Фаслномаи забон ва адабиёти форсӣ, соли 21. Шумораи 75. Поизи 1392. – с. 97-109
4. Розӣ, Шамсуддин Муҳаммад ибни Қайс. Ал-Муъҷам фй маъойири ашъори-л-Аҷам. Ба тасҳеҳи Аллома Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ ва тасҳеҳи мучаддади устод Мударрисӣ Равзавӣ ва тасҳеҳи мучаддади дуктур Сирусӣ Шамисо. / Шамсуддин Муҳаммад ибни Қайсӣ Розӣ. – Техрон: Илм. 1388. С. 640.
5. Ромӣ, Шарафуддин Ҳасан ибни Муҳаммад. Ҳақоиқу-л-ҳадоиқ. / Шарафуддини Ҳасан ибни Муҳаммади Розӣ.–Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, Ба тасҳеҳ ва ҳавошӣ ва ёддоштҳои Сайид Муҳаммадқозими Имом, 1341 ҳ. қ./1941 м. – 318 с.
6. Сатторов, А., Ҳасанова З. Дақоиқ-уш-шеър. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. / А. Сатторов, З. Ҳасанова. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1988. ҷ. 1. -С. 543 . с 393.
7. Туйсирқонӣ, Қосим «Баҳс дар бораи «Ҳадоиқу-с-сехр фй дақоиқи-ш-шеър». / Қосим Туйсирқонӣ. –Техрон: Созмони тарбияти муаллим ва таҳқиқоти тарбиятӣ, 1342. – с. 78.
8. Точулҳаловӣ, Алӣ ибни Муҳаммад. Дақоиқ уш-шеър (илмӣ бадеъ ва саноеи шеърӣ дар забони порсии дарӣ). Ба тасҳеҳ ва бо ҳавошӣ ва ёддоштҳои Сайидмуҳаммад Қозими Имом. / Алӣ ибни Муҳаммад ал-муштаҳир ба Точулҳаловӣ. –Техрон: Чопхонаи Донишгоҳи Техрон, 1341 ҳ. қ./ 1962 м. – 128 с.

БАРРАСИИ МАТНИ ДУ ЧОПИ «ДАҚОИҚУ-Ш-ШЕЪР»-И ТОЧУЛҲАЛОВӢ

Дар ин мақола муаллиф ду наشري рисолаи «Дақоиқу-ш-шеър»-и Точулҳаловиро мавриди таҳқиқ қарор додааст. «Дақоиқу-ш-шеър» рисола дар фасли бадеъ буда, дар асри XIV навишта шудааст, вале, чунонки маълум мегардад, ханӯз ношинохта буда, як маротиба аз ҷониби Сайидмуҳаммад Қозими Имом шудааст. Нашри нави он аз ҷониби Муродӣ Ирҳом ва Азимипур Насим сурат гирифтааст. Дар мақолаи ҳозир саъй карда шудааст, ки ин ду наشري рисола аз лиҳози матншиносӣ баррасӣ гардад.

Калидвожаҳо: Точ-ал-Ҳаловӣ, Дақоиқ-уш-шеър, Сайид Муҳаммадқозими Имом, фанни бадеъ, ташбеҳ, истиора, акс, издивоч, муворида, муъҷам, масх, мавқуф, тафриқ, тақсим.

ИССЛЕДОВАНИЯ НА ТЕКСТ ДВУХ ИЗДАНИЙ «ДАКАИК-АШ-ШИ'Р» ТАДЖ АЛ-ХАЛАВИ

В данной статье автор рассматривает две редакции диссертации Таджулхалови «Дакаик-аш-ши'р». «Дакоик-аш-ши'р» — трактат в литературном жанре, написанный в 14 веке, но, как выясняется, до сих пор неизвестный, и написан он когда-то Саидсухаммедом Казими Имомом. Его новое издание было подготовлено Муроди Ирхамом и Азимипуром Насимом. В настоящей статье предпринята попытка рассмотреть эти два издания диссертации с точки зрения текстологии.

Ключевые слова: Тадж ал-Халави, Дакаик-аш-ши'р, Саййид Мухаммад Казим Имам, поэтика, сравнение, метафора, образ, рассказ, загадка, перенос, отделение, дифференциация, разделение.

REVIEW OF TWO EDITIONS OF "DAKOIK-ASH-SHE'R" OF TOJULHALOVI

In this article, the author reviews two editions of Tojulhalovi's editions "Dahoiq-ush-she'r". "Dahoiq-ush-she'r" is a treatise in the literary genre, written in the 14th century. Its new edition was prepared by Murodi Irham and Azimipur Naseem. It has benn attempted to analyze these two editions from the textual criticism point of view in this article.

Keywords: *Taj al-Halavi, Dahoiq-ush-she'r, Seyyed Mohammed Kazim Imom, poetics, comparison, metaphor, image, marriage, story, riddle, transfer, separation, differentiation, division.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Умриддин Юсуфӣ - сарходими шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, e:mail: nushin74@mail.ru, тел.: +992 919 04 5575.

Сведения об авторе: Умриддин Юсуфи - главный научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки, доктор филологических наук

About the author: Umrididdin Yusufi, Senior Researcher in the Department of History of Literature, Institute of Language and Literature named after Rudaki, Doctor of Philology Sciences, e:mail: nushin74@mail.ru. Tel.: +992 919 04 5575.

**АНДЕШАҲОИ ДАВЛАТМЕХВАР ВА МИЛЛАТСОЗ ДАР
ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА****Саидхоча Бехрӯзи Забехулло***Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ*

Мирзо Турсунзода аз шоирони мунодии тоҷику Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Ӯ аз мавқеияте, ки таърих бароян дар назар гирифт, моҳирона истифода карда, номи тоҷику Тоҷикистонро дар саросари ҷаҳон интишор намуд. Мафҳуми давлат ва миллат ба маънои аслии худ танҳо дар асри XX бо Ҳиммати устод Садриддин Айни ворида адабиёти муосири тоҷик шуд. Устод Айни дар мақолае бо номи «Тақдири як халқ», ки соли 1951 бо номи «Судьба одного народа» дар Маскав ба забони русӣ chop шудааст, мефармояд: «Дар давоми умри худ ман китобҳои зиёде навиштаам, ки ҳамаи онҳо ба як мавзӯ бахшида шуда, аз як мавод фароҳам омадаанд. Ҳамаи ин китобҳо – дар бораи тоҷикон ва Тоҷикистон, дар бораи кишвари кӯхистони ман, дар бораи хоки муқаддас, дар бораи фарзандони ин сарзамин мебошанд, ки дар қарни ҳашт ба худ номи «тоҷик»-ро гирифт» [1, 313].

Ҳамин анъана минбаъд дар эҷодиёти дигар адибони тоҷик идома ёфта, Тоҷикистон ҳамчун як кишвар, сарзамин ва ё ҷумҳурии мустақил дар ҳайати шуравӣ ва тоҷик ҳамчун миллати бостонӣ, мутаммадин ва яқпорча инъикос пайдо кардааст. Намунаи равшани ин фарзия ҳаёт, ғаволият ва осори устод Мирзо Турсунзода мебошад.

Агар дар миёни шоирони классик Саъдии Шерозӣ ва Носири Ҳусрав ба ҷаҳонгардӣ ва сайру сафар машҳур гашта, хотираву таҷрибаи ҳешро дар осори худ сабт карда бошанд, аз шоирони муосир Мирзо Турсунзода танҳо шоирест, ки беш аз ҳама «бо супоришҳои халқи ҳештан» сайру сафар намуда, ному мақоми тоҷикро дар ғӯшаву қанори олам интишор намудааст. Аз назари ҷуғрофӣ хатти сайру сафарҳои М. Турсунзода васеътару қалонтар аз он маҳдудааст, ки Саъдӣ дар толи 30 соли ҳаёти ҳеш дар «ақсои олам» паймудааст.

Сафарҳои устод Турсунзода он қадар зиёду тулонӣ будаанд, ки шоири маҳбӯб зарур доништааст, ки бо иншои достони маъруфи «Ҷони ширин» аз ҳамсару фарзандонаш узрҳои қунад.

Ҷони ширин, ин қадар қангам макун,
Ин қадар беҳуда дилтангам макун.
Гашта-гашта дар сафар боз омадам,
Боз дар наздат ба парвоз омадам...
Нестам мисли падарҳои дигар
Дар ғами фарзандҳо шому сахар.
Чор гардад ҷашми онҳо дар раҳам,

Гум занад дилҳои онҳо дам ба дам [4, 261].

Агарчанде ки шоир ин дostonро зоҳиран барои дилҷӯии зану фарзандони хеш навиштааст, ammo дар он мавзуи ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ ва ифтихор аз ҷумҳурии мустақили Тоҷикистон мавҷ мезанад. Шоир бо қиёс кардани авзои вақти қитъаи Африқо ва Осиё бо Тоҷикистони шуравӣ дастовардҳо ва бартариҳои ҷомеаи навини тоҷикро ситоишу қадршиносӣ менамояд. Ё аз ҳузури меҳмононаш аз қитъаҳои гуногуни олам, ки барои ширкат дар чашни Рӯдакӣ (1100-солагии А. Рӯдакӣ соли 1958 дар Тоҷикистон ба таври бошукӯҳ таҷлил гардида буд- Б.3) ба Душанбе омадаанд, саҳт ифтихор менамояд:

Чашни шоир Рӯдакиро ёд ор,
Доштӣ дар хона меҳмон бешумор.
Меҳмон аз дуру аз наздик буд,
Оламе дар хонаи тоҷик буд.
Рус омад, турк омад аз дарат,
Духтари ҳиндӣ нишаст андар барат [4, 266].

Баъдан шоир, дар ин дoston дар бораи нақши занон дар раванди созандагӣ ва бунёдкории мамлакат ишораҳо намуда, диққати ҳамсар худро ба ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим барои давлат ва сарнавишти миллати тоҷик ҷалб менамояд:

Саъй кун, фарзандҳо олим шаванд,
Бар ҳама сайёраҳо ҳоким шаванд.
Хандаву эҷодкориҳо кунанд,
Халқро эҷози нав савго кунанд [4, 264].

Дар достони мазкур шоири дардошно таваҷҷуҳи ҳамсари худ ва дар симои ӯ тамоми занони тоҷикро ба масоили миллӣ ва байналмилалӣ ҷалб намуда, хостори иҷрои нақши барҷастаи онҳо дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ шудааст. Устод Турсунзода зимни баёни ҳикояту шикояти яке аз меҳмонони хонаи худ, ки аз кишвари Ангола омада буд, хитоб ба ҳамсари меҳрубонаш мегӯяд:

Ҷони ширин, ин суҳанҳоро шунав,
Дардмандонро ту ҳам ҳамдард шав.
То даме ки золиму мазлум ҳаст,
Кас набояд лаҳзае беғам нишаст [4, 267].

Дар ин робита профессор Аъламхон Кӯчарзода бисёр дақику бамаврид ишора менамояд, ки «...Устод Турсунзода дар ин асар симои оилаеро манзури хонанда намудааст, ки дар давраи нави таърихӣ ба камол расида, ба хусусиятҳои миллӣ ва иҷтимоии худ чун ҷузъи бонуфузи ҷомеаи ҷаҳонӣ шинохта шудааст» [7, 65]. Дар достони «Ҷони ширин» шоир дар симои ҳамсари худ, тамоми занонро ба ҳудогоҳӣ, масъулиятшиносӣ ва нақшгузорӣ дар ҳаёти мамлакат даъват кардааст:

Шиква дорӣ, ки фалон бадгӯй зан
Таъна зад, писханд зад рӯзе ба ман...

аз қишлоқи чоноҷони ман
Сар шуд овози дили ман –

мурғи хушилҳони ман [6, 203-204].

Шоир ба ватани худ – Тоҷикистони озоду мустақил дилбастагии беандоза дорад ва сарзамини хешро «Мамлакати тиллоӣ», «Чаманистон» ва «Машғали Шарқ» меҳонад. Дар тамоми осори худ шоир вақте ки аз мамлакати хеш ёдовар мешавад, бо ифтихор ва ғурури мардона онро ситоиш намуда, аз ҳама боло меғузорад. Озодии халқи тоҷик дар доираи ҷомеаи сотсиалистӣ ва равнақи иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон барои шоир як ғурсати муғтанам аст, ки бояд тоҷик симои худро ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд:

Курбони ту,
Эй диёри ишқам,
Боғу чамани баҳори ишқам...
Паҳлуи чаман суҳан кунад гул,
Сар то қадами Ватан кунад гул.
Эй хурраму сабз боғу бўстон,
Эй машғали Шарқ – Тоҷикистон! [6, 121-123].

Воқеияте, ки шоири тоҷик дар нимаи аввали асри XX дар бораи мазлумияти мардумони Осиёву Африқо ошкор кард, бетаъсир намонд ва даъватҳои ҷасуронаву суҳанони оташини ӯ мардуми ин ду қитъаро ба ҷунбиш овард ва мавҷи тозае аз ҳаракатҳои озодихоҳӣ дар ин минтақаҳо шакл гирифт. Далели ин гуфтаҳо номаҳои зиёдест, ки аз минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ба номи устод Турсунзода ворид шудааст. Аз ҷумла, Вишал Сингх-донишҷӯи Донишгоҳи Роҷпутони Ганг-нигор аз музофоти Бихонири Ҳиндустон дар номае хитоб ба Мирзо Турсунзода навиштааст: «Шоири бузург, Лаурети мукофоти давлатӣ, Мирзои азиз! Ман аз номи худам ва рафиқонам – донишҷӯёни пешқадами донишгоҳи мо, Шуморо табрик менамоям, ки барои мамлакати мо, халқи мо «Қиссаи Ҳиндустон»-ро навиштед. Мо ин достони шуморо ба забонҳои англисӣ ва ҳиндӣ хондем. Таъсире, ки мо аз он гирифтем, маро уҳдадор намуд, ки бо супориш ва аз номи рафиқони студентам ба шумо нома фиристам. Зиёиёни пешқадам ва донишҷӯён завқи калон доранд, ки асарҳои Шуморо хонанд ва донанд». М. Турсунзода ба пирӯзии ҷунбишҳои истиқлолхоҳии Осиёву Африқо ва ҳаракати озодихоҳонаи мардумони ин ду қитъа бовари қатъӣ дошт. Шоир ин мавзӯро дар шеърҳои «Ҳоҳари мубориз, Африқо» ва «Ҳар касе гӯяд – Лумумба...» зиракона пешбинӣ кардааст:

Лек душманро ба фатҳ уммед бастан мушқил аст,
Руҳи озодипарастонро шикастан мушқил аст...
Халқ медонад, ки рӯзе қуфли зиндон во шавад,
Оғтоб аз дар дарояд, тӯй дар Конго шавад! [3, 156].

Дар эҷодиёти М. Турсунзода номи даҳҳо кишвар, шаҳр, кӯҳ ва рӯдхонаи ҷаҳон зикр шуда, ки шоири тавоно бо огоҳии комил аз вазъияти

сиёсии замони хеш ин номхоро дар чойи худ истифода бурдааст. Танҳо дар як шеъри «Хохари мубориз, Африко» шоир аз даҳ чойном барои расонидани паёми инқилобии худ истифода кардааст. Ба ҳамин тартиб, ҳеҷ кас наметавонад нақши созандаи ин шоири муборизи тоҷикро дар бедории фикрии мардумони Осиёву Африко инкор намояд. Ашъору дostonҳои пурхарорати шоир гувоҳи равшан бар ин иддаост. Мирзо Турсунзода ҳатто соли 1947 дар шеъри «Меҳмони мағрибӣ» сукути империализми Ғарб дар Шарқро инчунин пешгӯӣ карда буд:

Фурсати он аст, ки ин «меҳмон»
Тарк кунад кишвари Ҳиндустон...
Гарчи дусад сол дар ин хона монд,
Боз ба ин оила бегона монд.
Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
Пояи ин ҳукм вале бебақост! [3, 17].

Муаррифии тоҷик ҳамчун халқи куҳанбунёду соҳибтамаддун ва Тоҷикистон ба унвони ҷумҳурии озоду мустақил дар ашъоре, ки шоир дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ барои ташвиқи ҷанговарони тоҷик дар ҷабҳаи ҷанг эҷод кардааст, низ бисёр возеҳу ошкор аст. М. Турсунзода ҳамон симоеро, ки аз тоҷику Тоҷикистон дар қиёс бо мардумони Осиё ва Африко аз тоҷик сохта буд, дар муҳомиса бо дигар халқҳои шуравӣ бо ёдоварӣ аз таъриху фарҳанг ва асосиҳои миллии дар шакли нав муаррифӣ намудааст. Шоир дар достони «Писари Ватан» Қодир-сарбози тоҷик дар ҷабҳаи ҷангро ин гуна ситоиш кардааст:

Салом, эй пешоҳанги далерон,
Сароғози сипоҳи ҷонсупорон...
Сафар қардӣ ҳамон рӯзе ки аз деҳ
Ба Рустам қардамат монанду ташбеҳ.
Зи дастат об хоҳӣ қард душман
Агарчи ӯ бувад чун кӯҳи оҳан.
Набояд душманат пушти ту бинад,
Бибояд теги ту, мушти ту бинад! [3, 150].

Шоир ба ормонҳои давлати сотсиалистии шуравӣ саҳт бовардошта буда, барои амалӣ шудани ҳадафҳои он содиқона талош карда, ҳамзамон Ватани худ – Тоҷикистонро ҳамчун воҳиди мухтору мустақили ҷомеаи сотсиалистӣ бо ҷӯшу хурӯши васфнопазир ситоиш кардааст. Садоқати ӯ ба мамлақати паҳновари шуравӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон яқсон аст. Дар андешаи М. Турсунзода ва эътиқодаш ба ормонҳои миллию фаромиллӣ ҳеҷ ноустуворӣ мушоҳида намешавад. Ӯ асрҳо бешак ҳамчун шоири мубориз, оташинсухан ва бедоргари халқҳои Осиёву Африко дар хотираҳо боқӣ хоҳад монд.

КИТОБНОМА

1. Послесловие и примечания И. Брагинского) Том шестой. М. : Худ.Лит,1975.–368 с.
2. Асозода, Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014.- 627 саҳ.
3. Турсунзода, Мирзо. Осори мунтахаб.- Ҷ 1, (Мураттибон: Ф.М. Турсунзода, Х. Отахонова, Ю.И. Бобоев).- Душанбе: Ирфон, 1981.- 320 саҳ.
4. Турсунзода Мирзо. Осори мунтахаб.- Ҷ 2 (Мураттибон: Ф.М. Турсунзода, Х. Отахонова, Ю.И. Бобоев).- Душанбе: Ирфон, 1981.- 336 саҳ.
5. Турсунзода, Мирзо. Гулчини ашъор. (ба хатти форсӣ, Мураттибон: К. Айнӣ, Л. Шералӣ) – Маскав: нашриёти Прогресс, 1981.- 470 саҳ.
6. Турсунзода, Мирзо. Гулчини ашъор (тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва форсӣ).- Душанбе: Адиб, 2011, 552 саҳ.
7. Кӯчарзода, А. Мирзо Турсунзода: маҳорат ва садоқат.—Душанбе: «Адиб», 2021.- 208 саҳ.

**АНДЕШАҲОИ ДАВЛАТМЕХВАР ВА МИЛЛАТСОЗ ДАР
ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА**

Мирзо Турсунзода аз шоирони мубориз ва озодихоҳи тоҷик аст, ки дар раванди бедории фикрии халқҳои Осиёву Африқо нақши барҷастае гузоштааст. Ҳамзамон ӯ яке аз мунодиёни халқи тоҷик ва ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ мебошад. Ҳеч шоири дигаре дар ҳадди Мирзо Турсунзода ба масъалаҳои миллӣ ва байналмилалӣ таваҷҷуҳ накардааст. Дар достони “Ҷони ширин”, ки дар адабиёт ҳамчун достони лирикӣ ва тарҷумаи ҳоли шинохта шудааст, масъалаҳои муҳимми миллию байналмилалӣ, сулҳи ҷаҳонӣ, дустии халқҳо, муборизаи озодихоҳонаи мардуми Шарқ низ бо маҳорати хос матраҳ гардидааст. Дар достони мазкур симои хонаву хонавода, расму ойин, урфу одат ва арзишҳои миллию фарҳангии тоҷикон ва тавоноии фарҳанги миллӣ дар баробари фарҳанги халқҳои дигар мавриди таваҷҷуҳи шоир қарор гирифтааст. Шоир дар ин дoston нақши хонаводаи тоҷикро ба тасвир кашида, қудрат ва тавоноии фарҳанги миллиро дар ҳалли масъалаҳои байналмилалӣ ҳам ба намоиш гузоштааст. М. Турсунзода дар симои ҳамсари меҳрубони худ симо, ирода, нақш ва масъулияти нави занони тоҷикро дар асри XX дар назди халқу Ватан ёдоварӣ карда, онҳоро барои анҷоми корҳои бузург дар арсаи иҷтимоию сиёсии мамлакат тарғибу ташвиқ намудааст. Шеърҳои достонҳои шоир гувоҳи ошкор бар иddaҳои муҳаққиқ мебошанд.

Калидвожаҳо: М. Турсунзода, андешаҳои давлатмеҳвар, миллат, кишвар, Осиё, Африқо, фарҳанги миллӣ, арзишҳои байналмилалӣ, дустии халқҳо, озодии халқҳои мазлум, нақши занон, тарбияи фарзандон, ватандӯстӣ.

НАЦИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ИДЕИ В ТВОРЧЕСТВЕ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

Мирзо Турсунзаде – один из таджикских поэтов, сыгравший видную роль в борьбе за мир, свободу и интеллектуальное пробуждение народов Азии и Африки. Он является представителем таджикской интеллигенции, представлявшим Республику Таджикистан и его народ на мировой арене. Ни один поэт не уделял в своем творчестве столько внимания национальным и международным проблемам, сколько Мирзо Турсунзаде в своей поэзии. В лирико-автобиографической поэме «Дорогая моя» поэт поднимал международные и национальные проблемы, вопросы мира, дружбы народов, освободительной борьбы народов Востока. М. Турсунзаде сравнивает достижения современного таджикского общества с действительностью других народов Востока, где объектом внимания становится современная семья, традиции, обычаи, национально-культурные ценности таджиков. Поэт показал важность роли таджикской семьи в решении международных вопросов. Он создал собирательный образ таджикской женщины XX века – жены, матери, которых призывает совершать великие дела для народа и перед Родиной, находится всегда в первых рядах в борьбе за развитое общество. Эти идеи поэта воспитывают таджикское общество в духе патриотизма, миролюбия и толерантности. Стихи и поэмы Мирзо Турсунзаде являются ярким подтверждением мыслей автора данной статьи.

Ключевые слова: М. Турсунзаде, государственные идеи, нация, страна, Азия, Африка, национальные вопросы, международный статус, национальная культура, международные ценности, дружба народов, свобода угнетенных народов, роль женщин, воспитание детей, патриотизм.

NATIONAL-ORIENTED IDEAS IN THE WORK OF MIRZO TURSUNZADE

Mirzo Tursunzade is one of the Tajik poets who played a prominent role in the struggle for peace, freedom and intellectual awakening of the peoples of Asia and Africa. He is a representative of the Tajik intelligentsia, representing the Republic of Tajikistan and its people on the world stage. Not a single poet paid as much attention to national and international problems in his work as Mirzo Tursunzade did in his poetry. In the lyrical-autobiographical poem "My Dear", the poet raised international and national problems, questions of peace, friendship of peoples, and the liberation struggle of the peoples of the East. M. Tursunzade compares the achievements of the modern Tajik society with the reality of other peoples of the East, where the object of attention is the modern family, traditions, customs, national and cultural values of the Tajiks. The poet showed the importance of the role of the Tajik family in solving international issues. He created a collective image of a Tajik woman of the 20th century - a wife, a mother, whom she calls to do great things for the people and for the Motherland, to always be in the forefront in the struggle for a developed society. These ideas of the poet

educate the Tajik society in the spirit of patriotism, peacefulness and tolerance. The poetry and poems of Mirzo Tursunzade are a clear confirmation of the thoughts of the author of this article.

Keywords: M. Tursunzade, state ideas, nation, country, Asia, Africa, national issues, international values, friendship of peoples, freedom of the oppressed peoples, the role of women, parenting, patriotism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забеҳулло Саидхоча – н.и.ф илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. ш. Душанбе, куч. Рӯдакӣ-21, Э-майл: sapeyama@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Сведения об авторе: Бехрузи Забеҳулло Саидходжа - к.ф.н., заведующий отделом современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки АМИТ. г.Душанбе, ул. Рудаки-21, Э-майл: sapeyama@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

About the author: Behruzi Zabehullo Saidkhoja, Candidate of Philology Sciences, Head of the Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of AMIT. Address: Dushanbe, 21 Rudaki Avenue, e-mail: sapeyama@mail.ru. Tel.: 937592521, 554116868.

УДК: 891.550

МАСЪАЛАҲОИ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД АЗ НИГОҲИ МИР САӢИД АЛИИ ҲАМДОНӢ

Ҳотам Асозода

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ чун олиму донишманд ва шахси рӯзгордида ба тарбияи ахлоқии одамон эътибори хос зоҳир мекунад. Ақоиди панду ахлоқии файласуф бештар дар рисолаҳои «Захират-ул-мулк», «Мақорим-ул-ахлоқ», «Одоб-ул-машоих», «Минҳоч-ул-орифин», «Ҳафт водӣ», «Мактуботи амирия», «Рисолаи қуддусия», «Маърифати нафс» ва амсоли инҳо возеҳу равшан ифода ёфтаанд.

Имрӯзо, омӯхтан, дониш ва истифодаи эҷодкоронаи мероси бузургонамон ва дар ин радиф Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бисёр зарур ва бамаврид менамояд. Аз ин аст, ки Сарвари маърифатпарвари мо Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанрониашон оид ба лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз 14-уми декабри соли 2010 ба ҳамин паҳлуи масъала диққати аҳли ҷомеа ро ҷалб карда буданд:

«Одату анъанаҳои ориёӣ, ҳукуки тамаддуни исломӣ ва ҳатто Шуравӣ, роҳу равиши гуногуни бунёди оилаи устуворро тавассути меъёрҳои мухталифи иҷтимоӣ ҷустуҷӯ намуда, то ҳаде ба комёбиҳо ноил шудаанд. Меъёрҳои ахлоқӣ, динӣ ва ҳукукӣ тавассути китобҳои муқаддасу суннати паёмбарон, асарҳои тарбиявӣ, панду андарзҳо ва ҳатто санадҳои меъёрии ҳукукӣ сарҳади озодӣ ва меъёру ҳудуди масъулияти волидон ва фарзандонро муқаррар мекарданд» [18].

Бо мақсади рушантар баён намудани масъалаи тарбияи фарзанд, ва масъулияти падару модар аз дидгоҳи Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ дар ин таълифот мо ба ба нусхаи беш аз сад солаи «Захират-ул-мулук», ки дар фонди Осорхонаи мероси адабӣ ва осори хаттии ба номи Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ воқеъ дар шаҳри Кӯлоб маҳфуз аст, мурочиат намудем.

Ё. Содиков дар яке аз мақолаҳои хеш оид ба мақому мартабаи «Захират-ул-мулук»-и Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ чунин изҳори назар намудаанд: «Захират-ул-мулук»-и Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ маҷмуае саросар аз суҳанҳои орифона ва таъкидҳои аз таъкидҳои ҳакимона мебошад ва мо аҳли тадқиқ ва аҳли тарбияро мебарояд, ки он дурдонаҳоро аз баҳри беканори андешаи Алиӣ Ҳамадонӣ ғаввосвор дарёб намоем ва баъди суфта гардонидан (бо шарҳи луғот ва эзоҳи баъзе масъалаҳои мушкилфаҳм) ба мардум, баҳусус ба наврасону ҷавонон пешниҳод ва тақдим намоем» [15, 60].

Боби чоруми «Захират-ул-мулук» «Дар ҳукуки волидайн ва завҷ ва завҷа ва авлод ва адиб ва ақориб ва адиқо» номида шуда, яке аз бобҳои калонҳаҷми китоб мебошад. Бо мақсади баёни мӯҷаз ва таҳлили ҳамаҷонибаи масъалаи адиб боби мазкурро ба панҷ қисм ҷудо намудааст. Ва қисми савум «Аз ин боб дар ҳукуки фарзандон» номгузорӣ гаштааст.

Алиӣ Ҳамадонӣ боби мазкурро бо ояти қаримаи: «Қолаллоҳу Таъоло: Ва қазо раббука алло таъбуду илло ийёҳу ва билволидайн ихсосан. Ҳазрати Самадият, азда шаънуҳу, мефармояд, ки Мо ки Худованд ва Парвардигорем, ҳукм қардем бар шумо, ки бандагонед, ки ғайри ҷаноби қибриёии моро бандагӣ нақунед ва дар ҳаққи модар ва падар неқӯ бошед» оғоз бахшидааст. [10, 53]

Чуноне ки аз мазмуни ояти китоби муқаддас ошкор мегардад, Худои Таъоло хидмат ва нақӯй дар ҳақи падару модарро баъди ибодати худ дар мақоми дуум гузоштаву онро аз ҷумлаи фароиз гардонидааст.

Поёнтар барои тақвияти фикри болоӣ ривояте аз забони саҳобаи Пайambar-Абудардо, разиаллоҳу анҳу, овардааст, ки Пайғамбари ғиромии Исломи (с) фармудааст: «Ризои падар бузургтарини дарҳои бихишт аст. Агар бихишт меҳақӣ, бад- ин дар муҳофизат намоӣ ва агар нахоқӣ, онро фуру гузор». [10, 54]

Лозим ба таъкид аст, ки ин боби «Захират-ул-мулук» саршор аз ривояти чолиб ва пандомӯз мебошад. Ривоятҳо аз Расули Акрам (с) ва ду хабар аз ҳаёти Мӯсо (а) ва Юсуф (а) баён гардида аз тарафи муаллиф чунин ҷамъбаст гаштаанд:

«Ва аз он ҷост, ки уламо гуфтаанд: эҳтибосро панҷ мартаба аст: аввал, таъриф; дуввум, насиҳат ба ваъз; саввум, манъ ба феъл; чаҳорум, унф ва сабб; панҷум, зарб. Ва фарзандро дар ду мартаба бар модар ва падар эҳтисоб ҷоиз аст ва мартабаи чаҳорум ва панҷум, ки дашном ва задан аст, аз фарзанд раво нест» [10, 61]

Бино ба шарҳи Алии Ҳамадонӣ, падар ва модар дар баробари панду насиҳат ва манъ кардан аз роҳи номатлуб ба дашном ва зарб ҳақ доранд, вале фарзанд бояд ба насиҳат ва манъ кардан иктифо намояд.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ волидонро «сабаби вучуди фарзанд» ва «аввалин масдари вучуд», аввалин тарбиятгар дониста, масъули тарбияи дурусти онҳоро сабаби камолоти фарзандон медонад. Аллома чунин медонад, ки фарзандон дар ҳоли таваллуд орӣ аз ҳама хислатҳои неку баданд ва сифатҳои неку бади фарзанд аз волидон аст. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар «Захират-ул-мулук» аз ҳадиси набавӣ: «Куллу мавлудин юладу алал фитратифа-абавоҳу юҳаввидониҳи ва юнассирониҳи ва юмахҷисониҳи» ёдрас мешавад, ки мазмунаш чунин аст: Ҳар фарзанде, ки таваллуд мешавад, дар ҳолати офариниш пок аст ва дин ва мазҳаб ва сирати неку бад аз волидайн мегирад. Ва агар эшон ҷухудонанд, ўро ҷухуд мегардонанд ва агар тарсоанд, ўро тарсо мегардонанд ва агар муғонанд, он фарзандро муғ мегардонанд». [10, 56].

Дар қисми сеюми боби дуюм, аз аҳодиси фаровон дар ҳуқуқи волидан ёдрас мегардад. Чунончӣ ривояти зерин аз Абӯхурайра (р.а):

«Абӯхурайра ривоят кард, ки шахсе пеши Расул, алайҳиссалом, омад ва гуфт:

-Эй Расули Худой, некӣ бо кӣ кунам?

Гуфт: Бо модар ва падар.

Гуфт: Ман модар ва падар надорам.

Гуфт: Бо фарзанди худ. Чуноне ки модар ва падарро бар ту ҳақ аст, ҳамчунон фарзандро бар падар ҳақ аст [10, 94].

Дар баробари падару модар аллома устодони касбу ҳунар ва муаллимони илму фанро низ дар тарбия фарзандон мақоми барҷастае қоиладар аст. Барои тақвияти фикри хеш Алии Ҳамадонӣ андешаи хешро чунин ҷамъбаст намудааст: «Эй азиз, бидон, ки фарзанд амонати Ҳақ аст назди модар ва

падар ва мутолабаи ҳуқуқи ин амонат дар маҷмаи қиёмат хоҳад буд ва вучуди ин амонат оинаест, ки сувари ҷамеи нақоис ва камолотро қобил аст ва ҷавҳари ҳақиқати ўро ба ҳар чӣ майл диҳанд, бад-он моил гардад. Агар модар ва падар ва устод ва муаллими ў аз аҳли хайр ва салоҳ бошанд, осори салоҳи эшон дар вай росих гардад ва издиёди илм ва тақво сачийи ў шавад ва некбахти ду ҷаҳон гардад ва модар ва падар ва устод ва муаллим дар савоби ў шарик бошанд. Ва агар модар ва падар ва устод ва муаллим фосиқ ва ғофил ва ҷохил бошанд, осори зулмати фисқ ва зулм ва фитна ва уҷб ва қибр таъби ў шавад ва бадбахти ду ҷаҳон гардад ва модар ва падар ва устод ва муаллим ҷумла дар исми ў шарик бошанд» [10, 94-95].

Амири Кабир таъкид менамояд, ки фарзандонро аз синни хурдӣ ба тарбияи оддитарин амалҳо монанди либоспӯшӣ, хӯрок хӯрдан, суҳан гуфтан, роҳ рафтан, нишастану бархостан одат кунонанд. Аввалин лаҳзаҳои тарбия аз луқмаи фарзанд шурӯъ мешавад. Агар фарзандонро ба луқмаи ҳаром ва ё шири модари бетақвою ҳаромкор одат кунонанд, ин луқмаи нопок боиси дар ниҳоди ў пайдо ва устувор гардидани як зумра аъмоли ношоиста мегардад». [6, 49].

Алии Ҳамадонӣ илова менамояд, ки: «Ва чун модар ва падар бо ҳукми шафқат фарзандро дар ҳолати сиғар аз офати обу оташ нигоҳ медоранд, то ҳалок нашавад ва аз ҳалоки оташи он ҷаҳонӣ наметарсад, пас, ўро тарбия кардан то ба ҳалокати абадӣ гирифтадор нашавад, авлотар» [10, 42]

Алии Ҳамадонӣ шармгинию боҳаёиро дар фарзандон аз аввалин ва бехтарин нишонаҳои ҳусни ҳулқ доништа, дар ҳубтару бехтар тарбия намудани фарзандони дорои чунин ҳулқу атвор аҳамияти ҳосса зоҳир намудани мураббӣро таъкид намудааст: «...Чун дар ҳолати тамоиз тифл шармгин бувад, ин нишони саодатро ғанимат шуморад ва дар тарбияи ў саъй намоёнд. Ва аввал сифате аз сифатҳои замима, ки дар тифл зоҳир мешавад, шарра аст бар хӯрдан» [10, 65].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ таъкид менамояд, ки одоби хӯрок хӯрдан, либос пӯшидан, суҳан гуфтан ва амсоли ин бояд аз синни хурдӣ тарбия карда шавад. Тарбияи ин қонунҳои оддитарини зиндагӣ дар ояндаи фарзанд манфиати калон дорад. Масалан, яке аз сифатҳои замима, ки кӯдаконро дар тифлӣ пайдо гардида, то охири умрашон домангирӣ менамояд, ин аз ҳад зиёд хӯрдани таом мебошад. Ва тариқи одоби таом хӯрданро Алии Ҳамадонӣ чунин меорад: «...бояд ки одоби таом хӯрдан ўро таълим кунад. Ва бисёр хӯрданро дар чашми ў зишт гардонад ва аз захира кардани таом манъ кунад ва ба исор фармоёнд ва кӯдакони бисёрхореро дар пеши ў сарзаниш кунанд ба бисёр хӯрдан, то он сифат дар вай шикаста шавад...» [10, 63].

Албатта, нисбати аз андоза беш хӯрдан ва мазаммати ин сифати нописандида ва донистани ҳадди муътадил бузургони гузашта низ нуктаҳои ҷолиб баён намудаанд. Масалан, Саъдии бузург дар «Гулистон» мефармояд:

На чандон бихӯр, к-аз даҳонат барояд!

На чандоне, ки аз заъф ҷонат барояд! [13, 54].

Дар мавриди оғози таълими илму фан қавли Алии Ҳамадонӣ чунин аст, ки ибтидо бояд фарзандро ба таълими Қуръон машғул намуд. Ва баъд аҳодиси набавиро таълим дод, дар ҳар фурсати муносиб аз ҳаёти хулафои рошидин ва сулаҳои аҳли тақво ба ӯ нақлу ҳикоёти ибратбахш намуд, то тавассути шунидани қиссаҳои ибратомӯз дар ниҳоди фарзанд хислатҳои ҳамидаи инсонӣ аз қабилӣ роғисту парҳезкорӣ, садоқату муҳаббат, меҳру шафқат ва ғайра парвариш гардад. Ҳамзамон фарзандонро аз шунидани ғазалиёти саршори маънии ғасод нигоҳ бояд дошт. Вале ҳар рӯз як соат ё каму беш тифлонро ба лаъбу бозӣ иҷозат додан аз манфиат ҳолӣ нест.

Ба қавли Алии Ҳамадонӣ, одамай аз таваллуд то ҳолати ғавт муҳтоҷи тарбия мебошад. Ва дар тарбияи ҳар синну сол мураббӣ бе назардошти хусусиятҳои синнусолии тарбиятгиранда наметавонад дурри мақсуд ҳосил намояд. Алии Ҳамадонӣ ҳаёти одамонро ба се давр—тифлӣ, ҷавонӣ ва пирӣ ҷудо менамояд. Ва сипас шаклҳои тарбияи ҳар синну солро баён сохта, се гурӯҳи одамонро, ки доиман ба тарбия мӯҳтоҷанд, чунин шарҳ медиҳад:

Аввал, тифлон, дувум шахсе, ки неку бад аз ҳам тамиз намудааст ва ниҳоят сеюм шахсе, ки дар роӣи ғасоду ботила ва эътиқоди ботила тарбия ёфтааст.

Тарбияи овони тифлӣ нисбат ба тарбияи ду марҳилаи дигар осонтар аст. Ниҳоди тифл поку беолоиш аст, танҳо мураббӣ ба ӯ забону дин меомӯзанд. Ҳама ҳасоили нек ва ё зиштро кӯдак аз мураббӣ барои худ аҳз менамояд. Дар тарбияи гурӯҳи дувум мураббӣ, аввалан моддаи ғасодро, ки тавассути шахвату нафси аммора вориди вучодаш гардидаанд, берун сохта, сониян ба тарбия машғул гардад. Ва тарбияи гурӯҳи сеюмро Алии Ҳамадонӣ аз ҳама тарбияи вазнину сангинтар медонад. Зеро ки дар вучуди ин гурӯҳ ҳасоили замиа решаи мустаҳкам доранд. Чунон ки Алии Ҳамадонӣ ҳулоса мекунад: «Мартабаи саввум, шахсе, ки бар раъӣи ғосид ва эътиқоди ботил нашв ёфта бошад ва он ботилро ҳақ тасаввур карда ва он бадро нек дониста ва ба изҳори шурур мубоҳот намуда ва амри ин кас мушқилтарини умур аст ва кӯҳ ба нохун кандан ва оҳани сард кӯфтани ба ақл наздиктар аст аз иршод ва ислоҳи ин чунин кас» [10, 93].

Дар мавриди дигар Алии Ҳамадонӣ мефармояд: «Эй азиз, бидон, ки Ҳақ, ҷалла ва ало, одамиро аз ду ҳақиқат офаридааст: Яке, сурати зоҳир ва дувум, сирати ботин. Суратро ҳалқ гӯянд ва сиратро ҳулқ хонанд. Ва ҳар якро аз ин ду ҳақиқат ҳусне ва қубҳе ҳаст. Чунон ки ҳусни сурат комил набошад магар ба таносуби ҷамеи аъзо. Зоҳир аз ҷашм ва абрӯ ва руҳсора ва лаб ва даҳон ва даст ва пой ва қомат. Ҳамчунин ҳусни сират, ки онро ҳусни ҳулқ хонанд, комил наёбад магар ба эътидоли сифоти ҳамида, чун илм ва

ҳикмат ва тақво ва саховат ва шучоат ва ҳилм ва тавозӯъ ва иноят ва иффат ва адл. Алии Ҳамадонӣ чун носеҳони илму адаби гузашта сифати ахлоқро ба ду навъ чудо менамояд: ахлоқи ҳамида ва ахлоқи замима. Ахлоқи ҳамида, яъне хислатҳои нек аз қабилӣ роғиости парҳезкорӣ, қаноатмандию сабури ва ғайраҳо хеле барвақт аз синни хурдсолӣ дар фарзандон бояд тарбият ёбанд» [10, 76]. .

Алии Ҳамадонӣ ин қисмати бобро бо чунин суҳанони ҳакимона ҳусни анҷом мебахшад, ки бисёр пандомӯз мебошад: «Ғараз он, ки кӯдак дар аввали нашъат оинаест қобил, ки ҳар сурат, ки дар баробари он бидорӣ, акси он сурат дар ӯ зоҳир гардад. Ва агар дар сӯҳбати орифе, комиле муҳаққиқ тарбият ёбад, умед бувад, ки валие аз авлиёulloҳи вақт гардад. Ва агар дар сӯҳбати фосике, чоҳиле, шарире тарбият ёбад, шайтоне муртад шавад, ки: «Ал маръу ала дини халилиҳи (Мард дар дини дӯсташ аст». [10,98].

Донишманди тоҷик Абдурахимов Қ.С. хидмати Мир Сайид Алии Ҳамадониро дар тарбияи оилавӣ махсус таъкид карда чунин андешаи ҷолиб баён намудаанд: «Алии Ҳамадонӣ ҳамчун фарзанди пешқадами замони худ масъалаи нақши оиларо дар таълиму тарбияи насли наврас аз ҳамин ҷиҳат таҳлилу таҳқиқ намуд. Аз ҳамин рӯ, ақидаи тарбиявӣ ва панду ахлоқие, ки Алии Ҳамадонӣ дар асарҳояш доир ба масъалаи тарбияи оилавӣ ба миён гузошта буд, дар асл орзуву умед ва муроду матлаби мардумӣ буданд. Аз ин рӯ, андешаҳои Алии Ҳамадонӣ доир ба масъалаҳои тарбияи оилавӣ то ҳол қимати педагогии худро нигоҳ доштаанд». [3,198].

Ҳамин тавр, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба тарбияи фарзанд ва ба ин васила маъноӣ абадият пайдо кардани инсоният таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, пайвастанӣ зебоии зоҳирӣ ва ботинии инсонро маҳаки асосӣ қарор додааст. Бояд гуфт, ки масъалаҳои мушкили тарбияи фарзанд, ки аз муносибат ва масъулияти тарафайн таркиб меёбад, диққати бузургони илму адаби миллати куҳанбунёди моро асрҳо инҷониб ҷалб карда меояд ва зарур аст, ки ҳеҷ гоҳ аз назари аҳли ҷомеаи мо дур намонад.

КИТОБНОМА

1. Абдуллои Ансорӣ. Муноҷот ва илоҳинома.-Техрон, 1378.-320 с
2. Абдуллои Ансорӣ. Сад майдон -Техрон, 1378.-80 с.
3. Абдурахимов Қ. С. Ақидаҳои педагогии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Душанбе, 2003. 263 с.
4. Абдучаббор, Раҳмонзода. Рисолаи «Футувват»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Душанбе. 1995. 25 саҳ.
5. Асоев, Ҳ, Турдиев Қ. (Тартибдихандагон). Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулук. Душанбе. 2008, 340 саҳ.
6. Асоев, Ҳотам. Алии Ҳамадонӣ ва мақоми ӯ дар фарҳанги Шарқ – Душанбе: «Ирфон», 2006, 140 с.
7. Азқой, Парвиз. Мураввичи ислом. -Техрон, 1994. -198 с.

8. Зарринқуб, Абдулхусайн: Пилла-пилла то мулоқоти Худо. Техрон, Интишороти «Илмӣ» – 1373, 308 с.
9. Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Техрон, 2001. 693 с.
10. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад. Куллиёти Шамси Табрезӣ. Техрон 1372. 1481 сах.
11. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулк. Лоҳур. 1905. 307 с
12. Нарзикул, М. Ҷойгоҳи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар фарҳангу адаби Тоҷикистон. Маҷмуаи мақолоти форсии конфронси байналмилалӣ «Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ». Тартиб ва тадвини дуктур Муҳаммад Носир. – Лоҳур. 2016. Саҳ 13-36.
13. Нарзикул, М. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар таҳқиқи адабиётшиносони тоҷик. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ баҳшида ба ҷашни «25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Душанбе. 2016. С 401
14. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт, ҷилди 2.-Душанбе: «Адиб, 1989.415 с.
15. Содиков, Ё. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар бораи ҳуқуқи волидон ва фарзандон. 2011.
16. Султонов, М. Осори мунтахаби Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. ҷ 1. Душанбе. 1994. 168 с.
17. Султонов, М. Осори мунтахаби Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. ҷ 2. Душанбе. 1995. 225 с.
18. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, ш. Душанбе, 14 декабри соли 2010. Садои мардум, 16 декабри соли 2010.

МАСЪАЛАҲОИ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД АЗ НИГОҲИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМДОНӢ

Дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ масъалаҳои ахлоқӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Андешаҳои ахлоқии шоир ва орифи бузург масъалаҳои гуногуни ташаккул ва тарбияи инсонро дар бар мегиранд.

Диққати асосӣ ба тарбияи фарзанд аз хурдӣ то наврасӣ ва ҷавонӣ дар назар дошта мешавад.

Дар мақола муҳимтарин масъалаҳои ахлоқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ин андешаҳо дар асоси оёти Қуръону ҳадисҳои набавӣ ва таҷрибаи рӯзгори ҳуди ӯ баён шудаанд.

Баёни масъала ҳадди баланди масъулияти аҳли тарбияро таъкид менамояд. Ҳар як инсон меҳодад, ки фарзандаш соҳибтарбия бошаду ба хотири ҷамъ ва дили қавӣ давоми зиндагиро ба онҳо воғуздор намояд.

Калидвожаҳо: Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, андешаҳои ахлоқӣ, масъулияти инсонӣ, комил, фарзанд, падару модар, муаллим.

ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МИР САЙЕДА АЛИ ХАМДАНИ

В произведениях Мир Сайеда Али Хамадони вопросы нравственности занимают главное место. Нравственные размышления великого поэта и ученого включают в себя различные вопросы формирования и воспитания человека.

Основное внимание уделяется воспитанию детей с детства до подросткового и юношеского возраста.

В статье рассматриваются наиболее важные этические вопросы. Эти мнения высказаны на основе аятов Корана, пророческих хадисов и собственного повседневного опыта.

Постановка проблемы подчеркивает высокий уровень ответственности воспитателей. Каждый человек хочет, чтобы его ребенок был хорошим родителем и доверил ему всю оставшуюся жизнь ради единства и сильного сердца.

Ключевые слова: Мир Сайед Али Хамадони, нравственные мысли, совершенный человек, ребенок, родители, учитель.

CHILD EDUCATION ISSUES FROM THE VIEW POINT OF MIR SAYED ALI HAMDANI

Moral issues occupy the main place in the works of Mir Sayyed Ali Hamadoni. The moral thoughts of the great poet and scholar include various issues of human formation and education. The main focus is on raising children from childhood to adolescence and youth.

The most important ethical issues is reviewed in this article. These opinions are expressed on the basis of verses of the Qur'an, prophetic hadiths and his own daily experience.

Statement of the problem emphasizes the high level of responsibility of educators. Every person wants his child to be a good parent and entrust them with the rest of his life for the sake of unity and a strong heart.

Keywords: Mir Syed Ali Hamadoni, moral thoughts, perfect human being, child, parents, teacher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асозода Ҳотам Раҷаб-номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, тел: +992-918-63-37-45, e-mail: hamadoni@mail.ru

Сведения об авторе: Асозода Хотам Раджаб - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени А. Рӯдакӣ, тел.: +992-918-63-37-45, e-mail: hamadoni@mail.ru

About the author: Asozoda Hotam Rajab, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor in the Department of Tajik Literature, Kulyab State University named after A. Rudaki, phone: +992-918-63-37-45, e-mail: hamadoni@mail.ru

УДК: 891.550

ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ МЕҲРИНИСО БОБОБЕКОВА

Усмониён Нозила Усмон

Донишгоҳи давлатии Данғара

Шоира Меҳринисо яке аз адибони пурмаҳсули адабиёти муосири тоҷик ба ҳисоб рафта, тавассути ашъори пурмазмуну пурмуҳтавои ҳеш дар таърихи адабиёти мазкур дорои мақоми хосса мебошад. Вай дар арсаи шеърӣ шоирӣ қалам ба даст дораду дар ин чода муваффақ аст ва ба қуллаҳои баланди эҷодӣ расидааст.

Меҳринисо Бобобекова 19-уми январӣ соли 1949 дар шаҳри Панҷакент дар хонаводаи хидматчиӣ давлатӣ дида ба дунё кушодааст. Вай дар муҳити хонаводаи падарияш аз хурдсолӣ бо исми Саъдинисо ном мегирифтанд, на бо номи расмӣ имрӯзаш. Худи шоира дар ҳамин маврид зимни мусоҳиба бо хабарнигори «Ҷавонони Тоҷикистон» Валиҷони Баёнӣ нақл менамояд: «Ман баъди ба дунё омадан чанд моҳ бе ном будам. Бароям номи муносиб ҷустуҷӯ мекарданд. Аввал гуфтанд, ки номашро Зинатуннисо мемонем, зеро хоҳари Зебуннисост. Баъдан гуфтанд, ки номашро Меҳринисо мемонем, ба хотири ки аммаи Зебуннисост. Ва ниҳоят гуфтанд, ки не, як хоҳари падарам нобуд шудааст ва ба хоҳари ӯ номашро Саъдинисо мемонем. Танҳо падарам маро Саъдинисо нею Меҳринисо ном мегирифтанд, дигар аксарияти ҳамсояҳо, мардуми гузар маро ба хоҳари падарам Саъдинисо ном мегирифтанд. Ман ба падарам мегуфтам, ки: – Дада, чаро маро Саъдинисо ном мондед? – Охир, Саъдии Шерозӣ... Саъд – хушбахтӣ, духтарам, мегуфтанд падарам. Ман тӯро дар ҳуҷҷатҳои Меҳринисо ном мондагӣ. Ҳамин ки номаи камол гирифтӣ боз ба хондан рафтӣ, номат абадан Меҳринисо мешавад» [7, 8].

Мирраҳим Бобобеков, падари Меҳринисо марди бисёр фозилу илмпарвар ва дӯстдори ҳунардор буд ва ҳамеша фарзандони худро дар рӯҳияи китобхонӣ тарбия менамуд. Дар мусоҳибае, ки хабарнигори «Ҷархи гардун» Шаҳрбону Тошева бо Меҳринисо барпо намуда буд, шоира дар хусуси падари худ ҷунин нақл мекунад: «Падарам барои пешрафту маърифатнок шудани мо хеле кумак расонидаанд. Аллаҳи модарро дар хотир надорам, лекин сурудҳои падарамро дар хотир дораму ҳамеша замзама менамоям. Ҳамон

симои падарам, маърифатнокӣ, дӯст доштани китоб, ки якчанд китобашон ба ман мерос мондаанд, ҳамеша маро талқин мекунанд, ки шоистаи номи он падари номдору ҳалиму бообрӯ бошам». [12, 8].

Дар як мусоҳибае, ки Султон Ҳамад бо Меҳринисо барпо дошта ва онро соли 2010 дар шакли як мақолаи бузургҳаҷм зери унвони «Дунёи меҳр» дар ду шумораи ҳафтавори «Нури зиндагӣ» ба чоп расонида буд, Меҳринисо накл менамояд, ки падараш Мирраҳим Бобобеков аввалин пионер, аввалин комсомол ва аввалин коммунисти шаҳри Панҷакент будаанд ва миёни мардум обрӯву эътибори хосса доштанд [8, 8].

Меҳринисо Бобобекова таҳсилоти ибтидоиро дар мактаби таҳсилоти умумии №3-и шаҳри Панҷакент соли 1966 ба анҷом расонидааст. Вай соли 1966-1967 дар мактаби мазкур ба сифати сарпионервожат фаъолият намудааст. Соли 1967 ба Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон), ба факултети таърих дохил шуда, онро соли 1972 бо ихтисоси муаллимаи фанҳои таърих ва ҷамъиятшиносӣ хатм кардааст.

Пас аз хатми донишгоҳи мазкур Меҳринисо дар Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси корманди илмӣ адои вазифа намудааст. Як сол баъд, вай ба Ҷумҳурии Демократии Афғонистон ҳамроҳи шавҳараш профессор Шаҳбоз Кабиров ба сафари хидматӣ рафта, то соли 1976 дар он ҷо мемонад. Соли 1976 Меҳринисо ба Тоҷикистон баргашта, дар вазифаи қаблии худ дар Институти шарқшиносӣ адои вазифа менамояд. Соли 1979 ўро бори дувум ҳамроҳи шавҳараш ба Ҷумҳурии Демократии Афғонистон мефиристанд ва ин сафари хидмати ӯ ин дафъа ҷаҳор сол идома меёбад.

Пас аз баргашт аз хидмати давлатӣ, аз соли 1983 то соли 1985 Меҳринисо дар мактаби таҳсилоти умумии №41-и шаҳри Душанбе ба ҳайси муаллимаи фанни таърих ва ҷамъиятшиносӣ фаъолият менамояд. Солҳои 1985-1987 Меҳринисо дар Омӯзишгоҳи касбии №3-и шаҳри Душанбе ба сифати муаллимаи фанҳои ҷавкуззикр фаъолият мекунанд. Солҳои 1987-1989 Меҳринисо дар Бунёди фарҳангии Тоҷикистон ба сифати коршинос кор кардааст. Аз соли 1989 фаъолияти иҷтимоии Меҳринисо самти дигар мегирад, вай дар маҷаллаи «Фирӯза» ба ҳайси муҳаррири шӯбаи маърифат ва илм фаъолият менамояд. Дар ҳамин сол ўро ба узвияти Иттиҳоди нависандагони Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ қабул мекунанд. Фаъолияти муҳарририи Меҳринисо то соли 1991 идома ёфта, дар ин сол ӯ дар Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати мутахассис адои вазифа менамояд. Баъд аз панҷ соли фаъолият дар кумитаи мазкур, аз соли 1996 фаъолияти Меҳринисо дар созмонҳои байналмилалӣ оғоз меёбад. Солҳои 1996-2007 вай дар Ҷамъияти дӯстӣ ва равобитаи маданияи Тоҷикистон бо мамолики хориҷӣ ба ҳайси сарреферант ва солҳои 2004-2005 дар Ҳазинаи занони Созмони Милали Муттаҳид ба сифати мутахассис оид ба

дастрасии занон ба моликият фаъолият менамояд. Меҳринисо ҳамчунин аз соли 1996 то имрӯз ба ҳайси сарвари созмони ҷамъиятии Бунёди байналмилалӣ «Хубони порсигӯ» адои фаъолиятдорад. Дар хусуси сабабҳои таъсиси созмони мазкур Меҳринисо дар мусоҳиба бо хабарнигори «Адабиёт ва санъат» мегӯяд: «Ин созмон аз соли 1993 фаъолият дорад ва соли 1996 қонунӣ шуд ва мо як гурӯҳ бонувони эҷодкор ва аҳли ҳунару санъат ба ҳулосае омадем, ки ба ҳимоя ва дастгирии бонувони эҷодкор омода бошем. Онҳоро аз ҷиҳати рӯҳонӣ ва маънавӣ дастгирӣ намоем.

Ва ҳамчунин ин созмон барои баланд бардоштани маърифати бонувон ва ошно кардани онҳо бо шахсиятҳои маъруфи ҷаҳон корҳои назаррасе анҷом додааст» [11, 12].

Зимни фаъолият дар созмони мазкур, Меҳринисо ба аксари шахру ноҳияҳои кишвар сафар намуда, оид ба таҳкими ваҳдат ва ҷомеаи шахрвандӣ ба мардуми кишвар семинарҳои маърифатӣ ҳуқуқӣ анҷом медиҳад. Ӯ занону ҷавонро дар рӯҳияи сулҳу дӯстӣ, ваҳдат, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, ифтихор доштан аз давлати соҳибистиқлол таблиғи ташвиқ намуда, дар ин самт саҳми хешро то ҷое дар баланд бардоштани ҳисси ватандӯстӣ меҳанпарастии мардуми тоҷик мегузорад. Нақши Меҳринисо чун як зани адиб дар бедор ва руҳбаланд кардани занони кишвар, хусусан занони дехот, дар оғози даврони Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон арзанда мебошад. Дар ҳамин айёми таблиғот аз ваҳдату дӯстӣ буд, ки тавассути вай моҳномаҳои «Сабо» ва «Меҳр» таъсис мегарданд ва ба сифати минбари таблиғи ташвиқот аз арзишҳои ватандорӣ ваҳдатталабӣ дар фазои иттилоотӣ кишвар ҳамчун мунодӣ сулҳу видод интишор мегарданд.

Меҳринисо зимни фаъолиятҳои иҷтимоӣ худ ба якчанд мамлакатҳои хориҷ, аз ҷумла, ба Федератсияи Россия, Қирғизистон, Қазоқистон, Қоҳира, Туркия, Ҷумҳурии исломии Эрон ва Афғонистон сафар намуда, дар бораи занон суҳбат мекунад ва бо ин тариқ, дар ҷонибдорӣ аз сиёсати пешгирифтаи Пешвои муътабари тоҷикон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз тариқи минбарҳои баланд суҳанрониҳо менамояд.

Хидматҳо ва кӯшишҳои собитқадмонаи Меҳринисоро дар самти бедории занони тоҷик, ташвиқоти ваҳдату дӯстӣ, якорчагии Тоҷикистон ва таблиғоти содиқонаи ўро марбут бар таҳкими пояҳои ватандӯстӣ меҳанпарастӣ ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ўро дар соли 2011 бо мукофоти давлатии ордени «Шараф» сарфароз гардонид. Ҳамчунин, 30-юми март соли 2015 бо фармони Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Меҳринисо ба ҳайси узви Маҷлиси миллӣ таъйин карда мешавад. Моҳи апрели ҳамон сол Вай ба ҳайси муовини раиси Кумитаи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои иҷтимоӣ, ҳифзи сиҳҳат, илм, маориф, фарҳанг ва сиёсати байни ҷавонону занон дар ҷомеа интихоб

мегардад. Дар ин вазифаи пурифтихор Меҳринисо то ханӯз фаъолият менамояд.

Меҳринисо Бобобекова соли 2002 ба узвияти Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон қабул гардид ва соли 2009 бо Қарори Маҷлиси Кумитаи иҷроияи марказии ҲХДТ ба ҳайси узви раёсати ҳизби мазкур интиҳоб карда шуд. Фаъолиятҳои шоёну пурсамари сиёсӣ-иҷтимоии Меҳринисоро ба назар гирифта, 19-уми марти соли 2020 бо Қарори Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳти №778 ӯ бо Ифтихорномаи давлатӣ сарфароз гардонида мешавад.

Ба фаъолияти эҷодии Меҳринисо ва соҳиби донишу фазл гаштани ӯ, пеш аз ҳама, муҳити хонаводагӣ – падару модараш мусоидат карданд ва ин сабаб гардид, ки аз овони кӯдакӣ дар дили вай тухми муҳаббат ба шеърӯ шоирӣ реша кунад. Падараш Бобобеков Мирраҳим, нисбат ба шеърӯ адаб ва санъату мусиқӣ мароқи зиёд дошт, аз ашъори шоирон шеърҳои зиёдро дар хотир дошт ва онҳоро ҳатто бо оҳанг меҳонд. Худи Меҳринисо дар ин бобат мегӯяд: «... Хеле хуб тор менавохтанд, суруд меҳонданд ва шеъри зиёд медонистанд. Ҳамеша аз Бедил мисолҳо меоварданд. Ба гумонам, тамоми рубоиёти Хайёмо азёд медонистанд. Ба мо насихат мекарданд, ки шумо рубоиёти Хайёмо дар ҳар маърака ва ё маҳфил бештар бихонед, ҳамон қадар обрӯи шумо баланд мешавад дар назди мардум. Аммо агар шумо бихоҳед, ки забони шумо ширинтар шавад, аз Низомии Ганҷавӣ порчаҳо аз ёд кунед. Дар хонаи мо ҳамеша суҳбатҳои тӯлониву самимӣ дар бораи олимону шоирон, хунаrpешаҳо мерафт... Азбаски аз хурдӣ дар гӯши мо шеърӯ мусиқӣ садо меод, он моро дилбастаи шеърӯ хунаrpнамуд» [8, 8].

Модари Меҳринисо Мубашшира ном дошт ва ба сабаби зебӣ Мубашшираи нозанинаш ном мегирифтанд, зани бисёр покизаpӯзгор будааст. Ё, бо ин ки ҳамагӣ то синфи ҳафтум хонда буд, чунонки худи Меҳринисо нақл мекунад, се хат – форсӣ, лотинӣ ва кирилло хуб меҳонд ва доимо ҳаp pӯзномаву маҷаллаи тозанашpро, ки пайдо мекард, сар то по ҳамаpо дар назди фарзандони худ меҳонд ва мазмуни онҳоро нақл менамуд. Ашъоре, ки дар эҷодиёти Меҳринисо дар мавзӯи зан-модар навишта шудаанд, шоира бештари онҳоро аслан ба ҳамин модари фарҳангдӯсти худ бахшидааст. Аз pӯйи суҳаноне, ки Меҳринисо дар мусоҳиба бо хабарнигори «Бонувони Тоҷикистон» Гулноза Бобомуродова ибpоз дошта, маълум мегардад, ки модараш аввалин касе будааст, ки Меҳринисои хурдсолpо ба дунёи шеърӯ шоирӣ роҳбаладӣ кардааст: «Ростӣ, тамоми умр кӯшидаам, то ормонҳои модарамро амалӣ созам. Нахустин шеърҳои маро модарам чун сарват зери болини гаҳвораи додарону хоҳаронам ҳифз мекарданд. Шояд онҳо шеър набуданд, эҳсосҳои кӯдаконаи ман буданд, ки pӯи варақ мерехтанд» [10, 12].

Меҳринисо Бобобекова яке аз адибони пурмахсули адабиёти муосири тоҷик ба ҳисоб меравад. Чунонки аз фаъолияти адабии вай дида мешавад, ӯ

дар 14-солагӣ ба эҷоди шеър пардохта, истеъдоди хешро аз даврони мазкур ба тадриҷ такмил додааст. Худи Меҳринисо дар муҳосиба бо Султони Ҳамад, хабарнигори «Нури зиндагӣ» нақл менамояд, ки чорсола буд, ба муносибати Иди занон «шеър»-е гуфт ва хост онро дар ҳузури модаркалонаш хонад, аммо модаркалонаш дар посух мегӯяд, ки онро баъдтар бихонад. Ё аз ин саҳт меранҷад. Аммо каме баъд, ҳангоме ки Меҳринисо дар синфи ҳафтум мехонд, ин шеъраш дар нашриёи девории мактабашон ба чоп мерасад:

Шеър агар баҳре бувад, ман баҳрнавардӣ мекунам,

Шеър агар кӯҳе бувад, ман кӯҳнавардӣ мекунам.

Ин руҳдод ба Меҳринисо, ки ҳанӯз кӯдак буд, таъсири бузургеро барҷой мегузорад ва чунонки дар ҳамон мусоҳибааш зикр менамояд, ҳар гоҳ ки ӯ аз назди нашриёи девории мактабашон мегузашт ва чашмонаш ба он шеър мерасид, як ҷаҳон рӯҳу илҳом мегирифт. Дар мусоҳибаи дигар бо муҳбири «Ҷавонони Тоҷикистон» Валиҷон Баёнӣ, Меҳринисо зикр намудааст, ки шеъри мазкурро соли 1961 дар рӯзномаи «Зарафшон» чоп кардаанд [13, 8]. Муҳбири мазкур дар рӯзномаи «Зарафшон» ин шеъри Меҳринисоро комилтар меоварад, баъд аз ду мисраи зикршуда мисраҳои зерро низ зикр мекунад:

Мепарам андар ҳавои шеър то паҳлуи меҳр,

Дар фазояш рӯзу шаб кайҳоннавардӣ мекунам [13, 8].

Бар асари ин болидарӯҳӣ 19-уми январӣ соли 1967 яке аз шеърҳои Меҳринисо, ки дар шакли ғазал навишта буд, дар озмуни адабони ҷавон ҷойи аввалро соҳиб гардида, дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» ба чоп мерасад. Матлаи ғазали мазкур чунин аст:

Баҳори ишқи мо дунёи дилро гулбасар созад,

Кӣ битвонад дарахти ишқи моро бесамар созад?

Соли 1987 ашъори Меҳринисо дар силсиламаҷмуаи «Барги сабз», ки дар он намунаи ашъори шоираҳои шинохташуда ва навқалами тоҷик ҷой дода шуда буд, тавассути нашриёти «Адиб» ба таъб мерасад [1]. Дар ин маҷмуа шеърҳои «Умеди зан», «Дуои модар», «Ояд хушам», «Лола», «Ташна», ҷаҳор рубой, як ғазал ва як муҳаммаси Меҳринисо ҷой дорад.

Соли 1989 дар маҷмуаи «Навниҳолони боғи адабиёт» дар қатори ашъори баргузидаи шоираҳои навқалам монанди Хосият Вализода, Маҳтоб Зокирова ва Санавбар Соҳибова мунтахаби ашъори Меҳринисо Бобобекова зеро унвони «Хӯшаи Парвин» дар нашриёти Адиб» -и Душанбе ба таъб мерасад [2]. Дар маҷмуаи мазкур аввалин бор ашъори нисбатан ҷиддии Меҳринисо ҷамъоварӣ шуда, мавзӯҳои гуногунро дар бар гирифтаанд. «Хӯшаи Парвин» иборат аз 61 шеър дар анвои гуногун буда, теъдоди қами онҳо рубоӣро ғазал ва ақсари онҳо дар қолаби шеъри нав суруда шудаанд. Аввалин шеъри ин маҷмуа «Шуъла» номгузорӣ шуда, аз 12 байт иборат аст.

Маҷмуаи сеюми ашъори баргузидаи Меҳринисо соли 1992 дар нашриёти «Адиб» ба чоп расид. Дар маҷмуаи мазкур дар қисмати аввал

ашъори Шаҳрия низ зери унвони «Шамими нур» ва дар қисмати баъдӣ ашъори Меҳринисо бо номи «Нафаси субҳ» дар ҳаҷми 57 саҳифа ба таъб расид. Дар ин маҷмуа 74 шеъри тозаи Меҳринисо ҷойгузин шуда, ҳамагӣ дар қолаби нав эҷод гардидаанд.

Аввалин маҷмуаи ашъори даврони истиқлоли Меҳринисо дар шакли алоҳида, соли 1996 зери унвони «Шароби нур» дар матбааи «ТДК» ба чоп расидааст. Маҷмуаи мазкур аввалин маҷмуаи бузурги Меҳринисо буда, фарогири 149 шеъри гуногуннавъ ва гуногунмавзӯ мебошад.

Соли 2001 дувумин маҷмуаи Меҳринисо бо номи «Замзамаи зебой» дар нашриёти «Адиб» ба таъб мерасад, ки он дарбаргирандаи 85 шеъри нави шоира буда, фарогири навъҳо ва мавзӯҳои гуногуни шеърӣ мебошад.

Соли 2006 маҷмуаи нави шеърҳои Меҳринисо таҳти унвони «Меҳроби меҳр» дар нашриёти «Адиб» ба чоп мерасад. Маҷмуаи мазкур дорои хусусияти фарқкунанда буда, аз 8 фасли алоҳида иборат аст, ки вобаста ба унвонгузории ҳар фасл мавзӯоти маҷмуа гурӯҳбандӣ гардидаанд. Фасли якум «Мазҳари ишқу умедам» ном дошта, ашъори он марбут бар мавзӯи Ватан, ватандӯстӣ, ишқу муҳаббат нисбат ба сарзамини обой ва монанди инҳо мебошад. Фасли дувум «Суруди сулҳи Осиё» ном дорад ва шеърҳои он ба васфи кишварҳои Осиё, махсусан, шаҳрҳои таърихии Афғонистон бахшида шудаанд. Дар фасли сеюм – «Шароби меҳр» шоира зебоиҳои ватан ва зодгоҳи худро васф намудааст. Дар фасли чаҳорум – «Ҷоми таманно» мавзӯи ишқу муҳаббати самимӣ ва баҳору ҷавонӣ мавриди тасвир қарор гирифтаанд. Фасли панҷум – «Руъёи сабзи кӯдакӣ» ба хотироти даврони кӯдакӣ, модар, аҳли оилаи падарии худӣ шоира, хоҳарону додараонаш ва ҳамчунин, фарзандонаш бахшида шудааст. Дар фасли шашум, ки «Ба номи зиндагӣ» ном дорад, мавзӯи мавриди тасвир хотирот аз ишқи даврони ҷавонӣ, сӯзу гудоз ва таассурот аз ишқ мебошанд. Фасли ҳафтум – «Поиз мерасад» бештар оҳанги маъюсона дошта, таассуроти шоиронаи Меҳринисоро, ки бар асари фасли хазону сармо ба вучуд омадаанд, дар бар мегирад. Шеърҳои фасли охир, ки «Пораҳо аз саҳраҳо» унвонгузорӣ шудааст, ба мавзӯҳои гуногун бахшида шудаанд.

Соли 2011 маҷмуаи бузургтари Меҳринисо дар ҳаҷми 319 саҳифа зери унвони «Оини хуршед» дар нашриёти «Адиб» ба таъб мерасад. Маҷмуаи мазкур аввалин маҷмуаи ҳаҷман бузурги шоира ба ҳисоб меравад. Хусусияти фарқкунандаи маҷмуаи фавқуззикр аз он иборат аст, ки муаллиф дар оғози он муқаддимаи хурде оварда, дар ибтидои он гуфтааст: «То ҳол дар китобҳои пешин дебоҷае оид ба шеъри худ наовардаам. Ҳамеша хонандагоне, ки китобҳоям дастрасашон гаштааст, аз ман тақозо мекунанд, ки чаро сарсухане дар китоб нест ва инак хостам чанд суҳан оид ба ҳолати эҷод ва шеър ба хонандагон андешаҳои худро нависам» [6, 3]. Маҷмуаи «Оини хуршед» фарогири 454 шеър дар мавзӯҳо ва жанрҳои гуногун мебошад. Хусусияти дигари маҷмуа иборат аз он аст, ки солҳои эҷоди шеърҳои Меҳринисо дар он

зикр гардидаанд. Вижагии дигари маҷмуаи «Оини хуршед» иборат аз он аст, ки дар он ба ғайр аз ашъори дар қолаби нав сурудаи шоира, ҳамчунин, шеърҳои дар қолаби анъанавӣ эҷодшуда низ ҷойгир шудаанд. Дар маҷмуаи мазкур 27 рубой, 52 дубайтӣ ва 178 ғазал ҷой дошта, мавзӯи онҳо гуногун мебошад.

Соли 2019 дар нашриёти «Адиб» як маҷмуаи нави Меҳринисо дар ҳаҷми 133 саҳифа бо номи «Меҳроби розам – модарам» ба таъб мерасад. Ҷунонки аз унвони маҷмуаи мазкур маълум аст, мавзӯи марказии ин маҷмуа ба модар бахшида шудааст ва он аз 96 шеър иборат аст.

Дар ин сол боз як маҷмуаи шеъри Меҳринисо таҳти унвони «Оҳанги зиндагӣ» дар нашриёти «Адиб» дар 579 саҳифа ба таъб мерасад. Бояд зикр намуд, ки маҷмуаи мазкур бузургтарин асари то ба ҳанӯз ҷопнамудаи Меҳринисо ба ҳисоб меравад ва онро метавон ба ҳайси як маҷмуаи ҷомеъ ва нисбат ба маҷмуаҳои қаблӣ комилтар эътироф кард. Дар ин маҷмуа зиёда аз 500 шеъри ҷудогӯна ва силсилашеърҳои шоира дар жанрҳои гуногуни муосиру анъанавӣ манзури хонандагону ихлосмандони каломи мавзун гардидаанд. Аз жанрҳои анъанавӣ ҷойи аввалро дар маҷмуа ғазалиёти шоира мегирад, ки аз 226-тост. Рубоӣёти маҷмуа 37 адад мебошад. Дар маҷмуаи мазкур нисбат ба маҷмуаҳои қаблӣ теъдоди ками дубайтиҳо ҷойгир шудаанд. Ҷунонки дида мешавад, фаъолияти адабии шоира Меҳринисо қобили тавачҷуҳ буда, ӯ тавонистааст то имрӯз маҷмуаҳои зиёди шеър ба ҷоп расонад. Агар силсиламаҷмуаҳои «Барги сабз» ва «Навниҳолони боғи адабиёт», ки дар онҳо ашъори ҷудогӯнаи Меҳринисо дар қатори дигар шоираҳои тоҷик ба ҷоп расидаанд, ба назар нагирем, ашъори Меҳринисо ба таври алоҳида зери унвонҳои «Замзамаи зебӣ», «Исми шаби ишк», «Марде аз табори равшанӣ», «Меҳроби меҳр», «Меҳроби розам – модарам», «Нафаси субҳ», «Оини Хуршед», «Оҳанги зиндагӣ» ва «Шароби нур» дар нашрияҳои гуногуни Тоҷикистон ҷопшудаанд, ки ин шаҳодат аз пурқорию сермахсулии ин бонуи адиб медиҳад.

Дар иртибот бар ашъори шоира Меҳринисо метавон ҳамин нуктаро зикр намуд, ки имрӯз миёни мардуми тоҷик, хосса аҳли ҳунару мусиқӣ ҳаводорони бисёр доранд. Ҷунончи аз мусоҳибае, ки шоира бо хабарнигори ҳафтаномаи «Оила» анҷом додааст, маълум мегардад, ки имрӯз беш аз 700 шеъри ӯро ҳофизони тоҷик оҳанг баста, дар жанрҳои гуногуни мусиқии тоҷикӣ месароянд. Ҷунонки ҳуди шоира дар ин маврид баён карда, аксари ононе ки аз рӯйи ашъори вай суруд хондаанд, ҳунармандони баноми мусиқии муосири тоҷик мебошанд [9, 12]. Аз маъруфттарин сурудхонони тоҷик, ки ашъори Меҳринисоро бо оҳанг замзама намудаанд, Одина Ҳошим, Ҷӯрабек Муродов, Сабоҳат Начмиддинова, Олим Бобоев, Нигина Амонкулова, Зулфиқори Азиз, Фаҳриддини Малик мебошанд. Ин нукта то ҷӣ дараҷа ба ашъори Меҳринисо тавачҷуҳ доштани мардуми тоҷикро гувоҳӣ медиҳад.

Меҳринисо Бобобекова чуз аз шоирӣ, ки фаъолияти асосии эҷодии вай маҳсуб мешавад, ҳамчунин гоҳ-гоҳ ба навиштани асарҳои публисистиӣ шуғл меварзид. Аз ҷумла яке аз асарҳои нисбатан калонҳаҷми вай «Нақши зан дар раванди демократӣ» мебошад, ки иборат аз 104 саҳифа аст [10]. Асари мазкурро Меҳринисо солҳои дар созмони ҷамъиятии Бунёди байналмилалӣ «Хубони порсигӯ» адои фаъолият намуданаш таълиф намудааст. Мавзӯ ва мундариҷаи асосии он иборат аз таърифу тавсифи занони тоҷик дар марҳалаи ба истиқлоли сиёсӣ қадам гузоштани мардуми Тоҷикистон, ба шоҳроҳи озодии комил ворид шудани занон ва дар эъмори Тоҷикистони соҳибистиқлол саҳм гузоштани онон ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунин, Меҳринисо дар рӯномаву маҷаллаҳои ватанӣ мақолаҳои алоҳидаи публисистиӣ, мусоҳибаҳо ва анвои дигари осори хурдҳаҷми дорои аҳаммияти иҷтимоӣ фарҳангӣ ба таъъ расонидааст. Аз ҷумлаи инҳо метавон мақолаҳои зерини унвони «Аз сулҳ то бунёди Роғун» ва «Дастони ман – дармони ту»-ро ном гирифт, ки аввали мақолаи публисистиӣ дар васфи НБО Роғун ва дувумӣ мусоҳиба бо як тан аз табибон-экстрасенсон тоҷик Саида Анварова буда, дар «Адабиёт ва санъат» ва «Занони Тоҷикистон» ба чоп расидаанд [3, 11; 4. 3;].

Осори мансури Меҳринисо Бобобекова дар қиёс бо шеърҳои ӯ бисёр кам мебошанд. Ин нишон медиҳад, ки майлу рағбати Меҳринисо ба шеър бештар буда, маҳорату қобилиятҳои дар ин навъи адабӣ инъикос ва ҷилваи назаррастар дорад.

КИТОРБНОМА

1. Барги сабз (Намунаҳои ашъори шоираҳои шинохта ва навқалами тоҷик). Муқаддимаи Гулрухсор. – Душанбе: Адиб, 1987. – 256 с.
2. Бобобекова, Меҳринисо. Хӯшаи Парвин (Матн) / Меҳринисо Бобобекова ва / Навниҳолони боғи адабиёт. – Душанбе: Адиб. – 1989. – С. 127–165
3. Меҳринисо. Аз сулҳ то бунёди Роғун (Матн) / Меҳринисо / Адабиёт ва санъат. – 15-уми ноябри соли 2018. – № 46 (1965). – С. 11
4. Меҳринисо: Дастони ман – дармони ту (Матн) / Меҳринисо / Занони Тоҷикистон. – 1989. – № 4. – С. 20-21
5. Меҳринисо. Марде аз табори равшанӣ. – Душанбе, 2013. – 311 с.
6. Меҳринисо. Оини Хуршед (Матн) / Меҳринисо. Адиб, 2011. – 319 с.
7. Меҳринисо. Оҳанги зиндагӣ (Матн) / Меҳринисо. – Душанбе, 2019. – 579 с.
8. Дунёи меҳр (Мусоҳибаи Султон Ҳамад бо шоира Меҳринисо) (Матн) / Нури зиндагӣ, 9 декабри соли 2010. – № 44 (121). – С. 8-9
9. Меҳринисо: Барои сурудҳоям пул талаб накардаам! (Мусоҳибаи рӯзноманигор Одил бо шоир, узви Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии ҶТ Меҳринисо) (Матн) / Оила, 26 июни соли 2019. – № 26 (1007). – С. 12

10. Меҳринисо: «Беҳтарин ганҷ барои инсон суҳан аст» (Мусоҳибаи Гулноза Бобомуродова бо шоира Меҳринисо) (Матн) /Бонувони Тоҷикистон, сентябри соли 2015. – С. 11-13
11. Меҳринисо: Соли Робиа соли зан ва шеър хоҳад буд (Мусоҳибаи Анзурат бо шоира Меҳринисо) (Матн) /Адабиёт ва санъат, 1 октябри соли 2009. – № 40 (1491). – С. 12
12. Меҳринисо: Шоиру нависандагон аз уҳдаи роҳбарӣ хуб мебароянд, пас чаро... (Мусоҳибаи Шаҳрбону Тошева бо шоира Меҳринисо) (Матн) /Чархи гардун, 2 июли соли 2009. – № 27 (670). – С. 8
13. Оне, ки дили пок дорад, зиндагии ширин мебинад (Мусоҳибаи хабарнигор Валиҷон Баёнӣ бо шоира Меҳринисо) (Матн) /Ҷавонони Тоҷикистон, 11 июли соли 2007. – № 28 (8987). – С. 8

ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ МЕҲРИНИСО БОБОБЕКОВА

Дар мақола суҳан дар бораи зиндагинома ва осори адабии шоираи хушсалиқа ва боистеъдод Меҳринисо Бобобекова меравад. Чӣ тавре ки муаллифи менависад, Меҳринисо Бобобекова яке аз адибони пурмаҳсули адабиёти муосири тоҷик ба ҳисоб рафта, шоира солҳост, ки ба даст қалам дорад ва дар ҷодаи шеър шоирӣ ба қўллаҳои баланди эҷодӣ низ расидааст. Шоира Меҳринисо дар тўли фаъолияти эҷодияш маҷмуаҳои зиёдеро ба таъъ расонидааст.

Чунонки аз фаъолияти адабии вай дида мешавад, ӯ ҳанӯз дар 14-солагӣ ба эҷоди шеър пардохта, истеъдоди хешро аз даврони мазкур ба тадриҷ такмил додааст. Меҳринисо Бобобекова ҷуз аз шоирӣ, ки фаъолияти асосии эҷодии вай маҳсуб мешавад, ҳамчунин ғоҳ-ғоҳ ба навиштани асарҳои публицистӣ шўғл меварзид. Аз ҷумла яке аз асарҳои нисбатан калонҳаҷми вай «Нақши зан дар раванди демократӣ» мебошад.

Ҳамчунин, Меҳринисо дар рўномаву маҷаллаҳои ватанӣ мақолаҳои алоҳидаи публицистӣ, мусоҳибаҳо ва анвои дигари осори хурдҳаҷми аҳаммияти иҷтимоиву фарҳангӣ доштара ба таъъ расонидааст. Осори насри Меҳринисо Бобобекова дар қиёс бо шеърҳои ӯ бисёр кам мебошанд. Ин нишон медиҳад, ки майлу рағбати Меҳринисо ба шеър беиштар буда, маҳорату қобилияти вай дар ин навъи адабӣ инъикос ва ҷилваи назаррастар дорад.

Калидвожаҳо: ҳаёт, шеър, фаъолият, вазифа, шоирӣ, меҳнат, эҷод, суҳан

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВА МЕХРИНИСО БОБОБЕКОВОЙ

Эта статья о биографии и литературных произведениях талантливой поэтессы Меринисо Бобобековой. Как отмечает автор статьи, Меҳринисо Бобобекова - один из самых плодовитых писателей

современной таджикской литературы, она писала много лет и достигла больших высот в области поэзии. Поэт Меринисо за свою поэтическую деятельность опубликовала множество сборников.

Как видно из ее литературной деятельности, она начала писать стихи в 14 лет и с этого периода постепенно совершенствовала свой талант. Помимо стихов, которые являются ее основным творческим занятием, Мехринисо Бобобекова изредка писала публицистические произведения, одна из которых - «Роль женщины в демократическом процессе».

Мехринисо также опубликовала в местных газетах и журналах, статьи имеющие социальное и культурное значения. Прозаических произведений Мехринисо Бобобековой немного по сравнению с ее стихами. Это показывает, что Мехринисо больше интересуется поэзией, и ее навыки и способности в этой сфере литературы отражаются и выражаются более значительным образом.

Ключевые слова: жизнь, стихи, деятельность, задание, поэзия, труд, творчество, речь.

THE LIFE AND WORKS OF MEHRINISO BOBOBEKOVA

This article is about the biography and literary works of the talented poet Meriniso Bobobekova. As the author of the article notes, Mehriniso Bobobekova is one of the most prolific writers of modern Tajik literature, she wrote for many years and reached great heights in the field of poetry. The poet Meriniso has published numerous collections poetical her activity.

As can be seen from her literary activity, she began to creation poem at the age of 14 and from this period he gradually improved his talent. In addition to poetry, which is her main creative occupation, Mehriniso Bobobekova occasionally wrote publicistic works, one of which is «The Role of Women in the Democratic Process».

Meriniso has also published articles in local newspapers and magazines, as well as interviews and other small works of social and cultural significance. The prose works of Mehriniso Bobobekova are few in comparison with her poems. This shows that Meriniso is more interested in poetry, and her skills and abilities in this type of literature are reflected and expressed in a more significant way.

Key words: life, verse, activity, task, poetry, labour, creation, speech.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмониён Нозила Усмон - Донишгоҳи давлатии Данғара, аспиранти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики факултети филология ва рӯзманигорӣ. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Данғара, кӯч.Марказӣ, 25. **E-mail:** bnozila@bk.ru Тел.: 907-50-92-62

Сведения об авторах: Усмониён Нозила Усмон - Дангаринский государственный университет, аспирант кафедры таджикского языка и литературы факультета филологии и журналистики. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Дангара, ул.Маркази 25. **E-mail:** bnozila@bk.ru/Тел.: 907-50-92-62

Information about the authors: Usmoniyon Nozila Usmon - Dangara state University, graduate student of the Tajik language and literature department of the faculty of philology and journalist. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, ul.Markazi 25. **E-mail:** bnozila@bk.ru Тел.: 907-50-92-62

УДК:891.550

ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ МИРЗО АДИБ

Раҳмонов Мирсаид

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо

Адабиёти урду дар асрҳои XIX ва XX як марҳалаи ниҳоят пурпечуб ва мураккабро паси сар кардааст. Дар ҳамин солҳо тағйироти муҳимми сиёсӣ ва фарҳангӣ ба вучуд омадаанд, ки бо муборизаҳои озодихоҳӣ ва истиклолият тамоми сарзамини Осиёи Ҷанубиро, аз ҷумла Ҳиндустон ва Покистонро фаро гирифт ва бо хотима аз зулму ситами мустамликадорон раҳо ёфтанд аз азму иродаи ҳар як ватандӯсти ин сарзаминҳо шуд. Даврае буд, ки Назир Аҳмад (1836-1912), Премчанд (1880-1936), Файз Аҳмад Файз (1911-1982), Саодат Ҳасан Манто (1912-1955), Аҳмад Надим Қосимӣ (1916-2006) асарҳо офариданд. Дар ҳамин даврон инкишофи жанрҳои гуногуни адабиёт, аз ҷумла жанрҳои насрӣ оғоз меёбад, ки бо андешаҳои тозаву образҳо аз гузаштаҳо фарқ мекард. Баррасиҳо нишон медиҳад, ки адабиёти урду дар Покистон аз соли 1947 оғоз нашудааст [2]. Пайдоиши он дар асри 14 дар давраи салтанати Деҳли сарчашма гирифта, мухлисону ҷонибдорони аввали адабиёт, аз қабили Муҳаммадқули Қутбшоҳ (1565-1612), шоир ва нависандаи забони форсу тоҷик, дар рушди он саҳм гузоштаанд [1]. Бо гузашти солҳо забони порсӣ-тоҷикӣ охишта-охишта дар забони урду ҷой гирифта, то ҳол осори он мушоҳида мешавад. Оид ба шинохту муаррифии масоили мубрам ва фарҳангу забону адабиёти форсу тоҷики Қораи Ҳинд, адибону шарқшиносони шинохтаи тоҷик, ба монанди Ҳабибулло Рачабов, Мумтоз Усмонов, Шарафнисо Пулодова, Абдуллоҷон Ғаффоров, Сайфиддин Акрамов, Заррина Раҳматуллоева, Майрамбӣ Нурова, Замира Ғаффорова, Ҷовид Холов, Қурбонов Ҳайдар ва дигарон китобу мақолаҳо эҷод кардаанд [3, с.8].

Мардумони Қораи Ҳинд бо забонҳои гуногун, аз ҷумла санскритӣ, урду, банголӣ муошират мекунанд, ки миёни онҳо забони урду аз рӯи шумораи гӯяндагон дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол карда, забони давлатии Покистон пазируфта шудааст.

Профессор ва ҳиндиноши тоҷик Ҳабибулло Раҷабов нақши адибонро дар рушди адабиёт муҳим шуморида, зикр менамояд, ки дар Ҳиндустон бузургтарин воқеаҳои сиёсӣ-таърихӣ ба вуқӯ пайвастанд, ки ҳамаи онҳо, бешак, ба адабиётҳои Ҳиндустон, аз ҷумла адабиёти ҳиндӣ таъсири зиёд расонидаанд [7, с.7].

Солҳои 1850 то 1948 солҳои бедорӣ ва муборизаи озодихоии мардуми ҷафодиди Қораи Осиё ба ҳисоб мераванд. Ин даврони зиндагии роҳбарон ва равшанфикрони машҳури Қораи Осиё, ба монанди Муҳаммад Алӣ Чиноҳ (1876-1948), Маҳатма Ганди (1869-1948) ва Муҳаммад Иқбол (1877-1938) буд.

Ба муборизаи миллӣ-озодихоӣ ҳар як ватандӯсти сарзамини Ҳинд воришуданро барои худ шараф медонист ва сафи адибон ва равшанфикрон низ дар радифи онҳо қарор доштанд. Нимаҳои дуҷуми асри XX дар Покистони имрӯза уламо ва роҳбарон, аз ҷумла Мавлоно Зафаралихон (1873-1956), Саййид Ҳабиб, Мавлоно Саййид Атоуллоҳшоҳи Бухорӣ (1892-1961), Ғозӣ Абдураҳмон, Мавлоно Мазҳаралӣ Азҳар, Ҷоудхри Фазлҳақ, Муҳаммад Иқбол (1877-1938) ва Аҳмад Надим Қосимӣ (1916-2006) ва дигар равшанфикрон ва нобиғаҳо фаъолият мекарданд, ки дар тамоми кишвар машҳур буданд ва суҳанонашон барои миллионҳо нафар эътибори зиёд дошт. Агар ба эҷодиёт ва қорномаҳои онҳо шинос шавем, ба осонӣ пай хоҳем бурд, ки ин роҳбарон ва зиёиён бо тамоми вучуди худ муборизи роҳи озодӣ мебошанд ва масъалаҳои ватандӯстӣ, озодӣ, истиқлолият ва худшиносӣ дар қорномаҳои онҳо мақоми ҳосе доранд.

Онҳо бо ҷунин қорномаҳои худ на танҳо ҳудашонро, балки миллионҳо ҳамватанонашонро даъват мекарданд, ки барои озодии кишвари азияткашидаву дарасоратмонда талошҳо кунанд. Дар он солҳо дар ҷунин вазъият ҳар фарде, ки ҷун адиб ва рушанфикр фаъолиятро шуруъ мекард, бо ягон навъе ба муборизаи миллӣ ё ҷамъиятӣ шомил шуданро қарзи худ медонист.

Дар даврае ки ҳаракатҳои миллӣ-озодихоӣ рӯз то рӯз дар сарзамини Ҳинд авҷ мегирифт ва мардуми ин сарзамин, алалхусус, мардумони минтақаи Покистони имрӯза барои озодии кишвар мубориза мебуданд, дар шаҳри бостонии Лоҳур тифле ҷашм ба олами ҳастӣ кушод ва баъдтар ҷун ба қамол расид бо номи Мирзо Адиб ба майдони адабиёт ворид шуд ва имрӯз яке аз адибони барҷастаи урду ба шумор меравад, ки ҳамчун романнавис, ҳикоянавис ва драматург шинохта шудааст.

Мирзо Адиб 4-уми апрели соли 1914 дар маҳаллаи Сатони кӯҷаи Муғулони шаҳри Лоҳур, ки дар музофоти Панҷоби Покистони имрӯза воқеъ аст, дар оилаи қосибӣ қамбизоат ба дунё омадааст. Нисбат ба зиндагӣ, ҳаёт ва

фаъолияти адабии Мирзо Адиб муҳаққиқон ва адибони сарзамини Покистон маълумоти гуногун додаанд, ки онҳо бештар бо зикри солҳо ва воқеаи муҳиме аз зиндагии ин адиб маҳдуд мешаванд.

Мирзо Адиб нисбат ба зиндагии худ китоберо бо номи «Чароғи лойин» («*Mati ka Diya*») чоп намуда, он ҷо ба таври муфассал тамоми ҳаёташро баён намудааст. Ин китоб воқеаҳои ҳаётии адибро дар бар гирифта, бо услуби хеле соддаву мафҳум дар шакли 62 боб ва 727 саҳифа таҳия шудааст [5,с.13].

Рочеъ ба таълифи ин китоб худи муаллиф дар пешгуфтори он чунин изҳор менамояд: «Борҳо фикр кардам, ки воқеаҳои зиндагии худамро ба таври зарурӣ сабт намоям, ки шояд рӯзе ин рӯйдодҳои зиндагии талху ширини банда, барои дигарон чун дастоварди ибратомӯз хизмат намояд». Китоби мазкур санаи 7-уми декабри соли 1982 бо иштироки Миралӣ Аҳмад вазири мудофиаи вақт рӯнамо гардид.

Бо чунин андеша Мирзо Адиб қалам ба даст гирифта, муфассал зиндагияшро иншо кардааст.

Назар ба қавли муҳаққиқони адабиёти урду, китоби мазкур барои адабиёт ва таърих ё саргузаштнависон хеле муҳим ва муассир мебошад. Аз ҷумла, шоир, ҳаҷвнигор ва адиби урдузабон Мушфиқ Хоҷа андешахояшро дар муқоваи китоби «Мати ко диё» чунин сабт кардааст: «Китоби мазкур достони ҳаёти шахсиятест, ки ҳар лаҳзаи ҳаёташро муҳим шуморида, зиндаги, дунёи фарогири муҳиташро на чун як бинандаи одӣ, балки ҳамчун ҷузъи он шуда, нишон додааст» [5].

Китоби нависанда на фақат дoston ва саргузашти як шахс аст, балки дастовези муҳиммест, ки таърих ва фарҳанги як миллатро ба ояндагон ошно мекунад.

Дар китоби номбурда сана ва ҷойи таваллуди нависандаро муҳаққиқ дақиқ зикр кардааст: «Дарвозаи Бҳоти шаҳри Лоҳур хеле қадим ва машҳур буда, дар наздикии он маҳаллае ба номи Сатон мавҷуд аст, ки маркази он бо номи «Чавк Деви» ёд мешавад. Дар ҳамин ҷо кӯчае бо номи Муғулон мебошад, ки дар назди он як хонаи думанзили хеле қадимӣ ва зебо ҷойгир аст. Тибқи сарчашмаҳо ин ном бо тавсияи Мирзоғулум Ҳусайн, бобои Мирзо Адиб сурат гирифтааст. Дар ҳамин ҷо рӯзи 4-уми апрели соли 1914 Мирзо Адиб ба дунё омадааст» [5,с.13].

Дар сарчашмаҳои дигар оид ба ном ва ҷойи таваллуди ин адиб маълумоти гуногун дода шудааст, аз ҷумла мувофиқи маълумоти шабакаи интернетӣ бо номи «Глобал урду форум», ки ҳамчун сарчашмаи муътабари Покистон мебошад, ному насаби муаллиф ҳамчун Мирзо Адиб-тахаллус (номи қаламӣ), Диловар Алӣ (номи хонаводагӣ), Мирзо Башир Алӣ (номи волид), эссенавис (хоканигор,мақоланавис), драманавис, афсонавӣ, мунаққид, адиб, шоир, санаи таваллуд 04-04-1919, Лоҳур, Покистон, санаи вафот31-07-1999, Лоҳур, Покистон дарҷ гардидааст [11].

Дар баъзе сарчашмаҳои дигари Покистон соли таввалуди Мирзо Адиб 1915 қайд шудааст. Аммо худи нависанда дар китоби «*Mati Ka Diya*», санаи таваллудашро 4-уми апрели соли 1914 гуфтааст, ки санади дақиқ ба ҳисоб меравад [5, с.13].

Даврони бачагӣю наврасӣ ва умуман тамоми умри Мирзо Адиб дар шаҳри бостони Лоҳур гузаштааст, ки бо Душанбе аз соли 1973 бародаршаҳр аст. Ин адиби урдузабон ҳамроҳи падар, модар ва се хоҳараш-Сарфарозбегим, Чилвабегим ва Назирабегим ва хоҳари хурдияш зиндагӣ мекард. Падари Мирзо Адиб Мирзо Башир Алӣ ба касби дӯзандагӣ машғӯл шуда, оилаи худро аз ин манбаъ нон меод. Вай дар кӯчаи Миё роуд шаҳри Лоҳур дар хонаи Чоудҳри Шаҳобиддин зери сарпарастӣ ва роҳнамоии устодаш Амриддин касби худро равақ меод.

Ӯ дар маҳаллаи шаҳри қадимаи Лоҳур таваллуд шуда, овони кӯдакияшро дар ҳамин шаҳр гузаронидааст. Дар солҳои мактабхонии Мирзо Адиб, Қораи Хиндро чунбишу ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ печонида буд ва ҳама чоро фазои кашмакашиҳо фаро гирифта буд. Ин фазо ба ҷавонон ва мактабиён таъсири хос расондааст, ки аксари онҳо қалам гирифта, тамоми воқеаҳои тасвирсозӣ карда, ба хонанда пешниҳод кардаанд.

Нависандаи покистонӣ Мирзо Адиб яке аз беҳтарин адибони муосири адабиёти урдузабон буда, дар рушди адабу забон, робитаҳои адабӣ ва тарғиб намудану дастраси оммаи васеи хонандагон гардонидани беҳтарин намунаҳои адабиёти урдузабон саҳми бузург ва шоистаи таҳсин гузоштааст. Доираи фаъолияти ин донишманди пухтакору сермаҳсул бисёр васеъ ва доманадор буда, шомили ҳикояву драмаҳо, афсонаҳои ҷаззобу шавқангез барои адабиёти бачагона, ки бештари онҳо дар дастурҳои таълимию дарсӣ дар макотиби олӣ заминагузори назарияи адабиёт ва робитаҳои адабро фаро мегирад. Ӯ дар давоми фаъолияти бобаракати худ доир ба рушди адабиёти муосири урдузабон асарҳои бешумор дар ҷодаи таҳқиқи таърихи тамаддуну фарҳанги мардумони худ ва ривочу равақи забону адаб хидмати арзишмандро анҷом додааст.

Мирзо Адиб яке аз онҳост, ки бо офаридаҳои худ, зулмату торикӣ, фаросату фароғат, хайру шарр, муҳаббату мусибат ва ватану ватандӯстиро тавҷам бо услуби содаву оромбахш кашшофӣ кардааст. Ӯ бо асарҳои офаридаи худ дар адабиёти урду мақоми намоёнро ишғол кардатавонист. Ва дар осораш чун фарди воқеъбин, орзуву умед, одамдӯстӣ ва ватандӯстиро нишон дода, аз тарафи дигар нафрат, эътирози шадид нисбати истеъморгарони замонашро инъикос намудааст. Нависанда дар эҷодиёташ андешаҳои бар зидди зулму истибдод, ки яке аз замониҳои ноосудагӣ, бедодгарӣ ва хонавайроншавии мардуми мазлум ба шумор меравад, нотарсона баён кардааст. Тасвирҳои рангонрагу ибратомӯз аз ҳаёту мардумону роҳбарони даври замони худ дар ҳикояву роману афсонаҳо хело равшан тасвир шудаанд.

Ҳамин тавр, Мирзо Адиб таълими ибтидоияшро дар мактаби ибтидоӣ дар назди комитети шаҳрдорӣ («Municipal committee primary school»)- воқеъ дар назди дарвозаи Бҳотӣ Лоҳур, бо баҳои хубу аъло тамои мекунад. Бояд қайд кард, ки аз аҳли оила ғайр аз бобояш касе ба мактаб нарафтааст ва лиҳозо ин кор барои Мирзо Адиб ва дигар аҳли оила фоле аҷиб ва нек ба ҳисоб мерафт [5,с.274].

Ӯ баъди хатми мактаб солҳои 1925-1930 дар коллеҷи Лоҳур таҳсил карда, бо доктор Таъсир шиносӣ пайдо мекунад ва бо назму наср зиёдтар ошно мегардад. Мирзо Адиб қадами аввалинашро ба ин боргоҳи маърифат гузошта, ба тадрису тарбият машғул мешавад. Аммо дар ин ҷо ному насабашро ҳамаи атрофиён мешинохтанд, зеро замони дар мактаб буданаш гоҳ-гоҳе дар барномаҳои адабӣ ва базмӣ иштирок карда, шеърҳо менавишт. Дар ростии эҷодиёти шеър Мирзо Адиб чанд марҳаларо тай кардааст, то такомул пайдо кунад.

Ёдовар мешавем, ки Мирзо Адибро баъди ба мактаб дохил шуданаш аз хонаи библикалонаш дубора ба назди модараш меоранд ва ӯ дувумин касе мебошад, ки баъди бобояш аз оилаи онҳо дар мактаб таҳсил мекунад.

Бобои Мирзо Адиб яке аз олимони ва орифони замони ҳадаш буд, ки китобҳои зиёдеро ҷамъоварӣ мекард ва ба тадрис машғул мешуд. Ин шахси донишманд, китобхонае дошт, ки Мирзо Адиб аз он истифода мекард. Мирзо Адиб имтиҳони мактабро супорида, ба коллеҷи Исломия, ки дар назди дарвозаи Бҳотии шаҳри Лоҳур воқеъ буд, дохил мешавад ва дар маҳфилҳои адабии он фаъолона иштирок намуда, ба шеърҳои ва мақоланависӣ оғоз мекунад. Дар коллеҷи мазкур шахсиятҳои маъруф, аз ҷумла Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ низ таълим ва тадрис намудааст.

Нависанда аз даврони навҷавонияш ба китобу китобхонӣ хеле шавқу майл дошта, пайвасти мутолиа мекард. Нақл аст, ки рӯзе хоҳари Мирзо Адиб дар ҷойи китобхонияш нохост об мерезаду бародараш меҳодад онро пок кунад. Модар каме ранҷида, ӯро сарзаниш мекунад. Дар ин ҳол падараш ғазабнок шуда, меҳодад китобҳоро бисӯзонад, аммо модари меҳрубон вайро аз ин кор манъ карда, яке аз ангуштонашро дар оби гарми рехта месӯзонад.

Мирзо Адиб эҷодиёташро дар синфи нуҳум ва даҳум оғоз карда, навиштаҳоиашро дар ҳафтаномаҳои адабӣ ва фарҳангӣ ҷоп мекард. Ҳамин тариқ, шеъри аввалинашро замони дар мактаб таҳсил карданаш эҷод кард. Ӯ дар яке аз озмунҳои адабӣ иштирок карда, соҳиби ҷойи аввал низ мегардад ва дертар ҷонишин ва ахиран ба ҳайси роҳбари ин маҳфили фарҳангӣ интихоб мешавад.

Рашид Амчад, яке аз адибони муосири урдузабони Покистон рӯеъ ба тарбияи ӯ ҷунин иброз меорад: «Мирзо Адиб аввалин маротиба шеърнависи худро аз даврони мактабияш шуруъ намуда, бо таҳаллуси «Осӣ» ёд мешуд. Дертар вожаи «Адиб»-ро ба сифати таҳаллуси адабӣ писандида, бо Мирзо Адиб машхур гашт. Ҳамин тавр, ба назари камина бо шеърӯ шоирияш исёну гунаҳкорӣ мекард, аммо баъди гузашти айём аз он

даст кашида, тавбаву надомат карду боадаб шуда, тахаллуси «Адиб»-ро ба худ писандида, пазируфт» [11, с.11-14].

Мирзо Адиб соли 1930 ин коллеҷро бо баҳои хубу аъло хатм мекунад ва соҳиби маълумот мегардад. Дертар соли 1930 бо хонуми Начма оиладор шуда, бо ҳам чил сол зиндагонӣ мекунанду соҳиби шаш фарзанд мегарданд. Ин зани наҷибу дилсӯз 22 майи соли 1987 дунёро падруд меғӯяд.

Музофоти Панҷоби Покистон ва хусусан қисмати шаҳри Лоҳури қадим хеле машҳур буда, ба назари Мирзо Адиб маркази тамаддуни ҷаҳон ба ҳисоб мерафт, зеро дар ин шаҳр мусулмонон ва ҳиндуҳо якҷоя зиндагӣ ва ғаёлият мекарданд. Дар замони кӯдакии Мирзо Адиб ин қисмати берунии дарвозаи ин шаҳр пур аз боғу бўстон буд, ки чор тарафи онро дарахтон зебо мекарданд. Мирзо Адиб ин лаҳзаҳоро душвортарин лаҳзаҳои зиндагияш доништа, китобе бо номи «Дунёи орзу», бо машварати дӯсташ Башир Мунзир бо номи «Мусофири хобҳо» («Khubon ko musafir»), ки дар бораи ночӯрӣ ва нотавабии ҳудаф ва аз вазъу мушкилоти бекории навҷавонони таълимотаи соҳибмаълумот нақл мекунад, таълиф намуда, ба ҷоп мерасонад.

Баъд аз ташкилҳои Покистон (1947) дар соли 1949 Мирзо Адиб ба «Анҷумани нависандагон» барои рушди адабиёту робита бо аҳлу адаб ҳамкорияшро оғоз менамояд.

Дар аввал ба анҷумани романнывисон робита пайдо карда, романҳо ба забони урду таҳия кардааст. Баъдҳо вай дар бораи ҳар воқеа ва ҳодисаи ҳаётии ҷомеа ва масоили зиндагӣ асарҳо меофарид. Осори вай бо забони ғаҳмо ва дилкаш таҳия шуда, драмаҳои нақшӣ офаридааст, ки дар радио ва телевизион паҳш мешуданд ва мақоми хос доштанд.

Мирзо Адиб дар қатори намоишноманависони муосири урду шомил шуда, узви анҷумани тараққиқарвари нависандагони Ҳиндустон ва сардабири маҷаллаи «Адаби латиф» низ буд.

Бо чунин ноумедихову нороҳатиҳои зиндагӣ, нависанда ноилоч шуда, барои рағбӣ душвориҳо ва касби ризқи ҳалол ба идораву мактабҳои шаҳр саргардону сарсон мегардад. Вай рӯзе аз назди «Матбааи Панҷоб», ки дар атрофи Бҳоти дарвозаи шаҳри Лоҳур ҷойгир буд, мегузарад ва тасодуфан бо раиси он Ҷоудҳри Баракат Алӣ вомехӯрад, ки дар ин маҳал зиндагӣ мекард ва аз бозигарони машҳури дастаи футболи коллеҷи давлатии Лоҳур буд. Ин марди наҷиб баъди хатми таълимоташ матбааи Панҷобро ташкил дода, онро сарварӣ мекунад.

Баъд аз мулоқот бо вай Мирзо Адиб ба ин ҷо омада, аз китобҳои он истифода мекард. Майлу рағбат ва дилчаспии Мирзо Адиб бо китоб Баракаталиро хеле хушнуд мегардонад ва бо машварати адибон Ҳаким Аҳмад Шучоъ ва Толиб Ансорӣ ўро ба кор даъват мекунанд. Ҳаким Аҳмад Шучоъ ва Толиб Ансорӣ ба Баракатали тавсия медиҳанд, ки Мирзо Адибро барои ҷоп ва таҳияи маҷаллаи «Адаби латиф» ба кор қабул намоянд. Ин дар ҳоле буд, ки шумораи аввалини маҷалла зери сарпарастии Ҳаким Аҳмад Шучоъ ва Толиб Ансорӣ оид ба наврасон ба ҷоп расида буд. Бо машварати он

ду адиб ва Баракаталӣ мудирияту таҳрири маҷалла моҳи декабри соли 1935 ба ивази 25 рупия моҳона ба зиммаи Мирзо Адиб гузошта мешавад. Ҳамин тариқ, ӯ дар маҷаллаи «Адаби латиф» ба кор оғоз карда, бо маҳорат ва неруи каламу хирад онро аз бехтарин маҷаллаҳо ғардонид, равобиташро бо адибони машҳури замони худ таҳкиму тавсия мебахшад. Фаъолияти чандсолаи адабияшро дар маҷаллаи мазкур Мирзо Адиб ин тавр баён кардааст: «Дар даврони мудириятам дар «Адаби латиф» бисёр менавиштам. Замоне ки шумораи махсуси маҷалла чоп мешуд, лозиман дар он ҳикояе ба нашр мерасиду дар ҳар шумораи он навиштаҷоям (ҳикоя ва драма) чоп мешуданд. Тавассути «Адаби латиф» бо адибони машҳури ҳамасри худ робита пайдо кардаам, ки худамро хушбахт меҳисобам» [5, с.331].

Миёнаҳои соли 1941 Мирзо Адиб қору фаъолиятро аз маҷаллаи «Адаби латиф» қатъ мекунад ва аз тарафи ҳунарманди филм Юсуф (бародари ҳунарпешаи машҳур Дилип Кумар), ки замоне навиштаҷоташро дар «Адаби латиф» чоп мекард, ба кор даъват мешавад. Он замон Саодат Ҳасан Манто сарпарастии маҷаллаи «Мусаввир» аз кор озод шуда буд ва Молик Назир Луданви корманди маҷалла ба муҳаррир зарурат дошт. Лизо Молик Назир Луданвӣ ба Мирзо Адиб мактуб менависад, ки агар шумо ба ивази 70 руппия розӣ бошед ба шаҳри Бомбай биёед, мо хело хушҳол хоҳем шуд. Мирзо Адиб аз ин пешниҳод розӣ шуда, ба шаҳри Бомбай сафар мекунад.

Бояд зикр шавад, ки маҷаллаи «Мусаввир» аз маҷаллаи «Адаби латиф», бо масоили марбут ба филм ва ҳунармандон бахсу мунозира мекард ва аз адабу адабиётшиносӣ ин баҳсҳо хеле фарқ дошт. Лиҳозо ин кор барои Мирзо Адиб заминаи навро ба вучуд овард. Бо ҳамин Мирзо Адиб баъди ду моҳ оилаи худро ба Бомбай овард, ки бо ҳам он ҷо як сол зиндагӣ ва фаъолият карданд. Нависанда таассуроту хотироташро ба номи «Шабӯ рӯзи ман дар Бомбай» дар ҳафтаномаи «Адаби Ҳиндустон» чоп мекунад, ки дертар он хотирот дар 14 қисм ё боб дар маҷаллаи «Мумтоз» дар моҳи июн ва июли соли 1980 низ чоп мешаванд [5, с.334].

Дертар Мирзо Адиб аз Бомбай дубора ба шаҳри Лоҳур бозмегардад. Рӯзе аз рӯзҳо дар хиёбони «Мол руд» бо яке аз дӯсташ Шавкат Ҳошимӣ, ки дар Бомбай мулоқот карда буд, вохӯрад. Дӯсташ вайро ба идораи маҷаллаи «Масти Қаландар» ба кор даъват мекунад. Он замон маҷалла зери сарпарастии доктор Парти Сингх таҳия ва чоп мешуд, ки Мирзо Адиб бо ӯ шинос шуда, бо пешниҳоди вай маҷаллаи навро зери унвони «Ҳуснпараст» ба ӯ месупорад. Ҳамин тавр, доктор Парти Сингх аз қору фаъолияти Мирзо Адиб хуш шуда, тамоми корҳои идориро ба зиммаи ӯ мегузорад. Сипас Мирзо Адиб ба сифати сармуҳаррири «Ҳуснпараст» ба қору фаъолият шуруъ мекунад. Ҳамин тариқ, Мирзо Адиб дар идораи Радио шуъбаи мусиқӣ низ кор карда, бо овозхонҳои номии кишвар, аз ҷумла Баракаталӣ, Шамшод Бегим, Муборакалӣ Хон ва Фатҳалӣ Хон шинос мешавад.

Чӣ тавре ки зикр шуд, солҳои истиқлол дар моҳи январӣ соли 1959 дар шаҳри Карочӣ бо ибтикори теъдоде аз адибони урдузабон, аз ҷумла

Қудратуллоҳ Шаҳоб (1917-1986), ки ҳамзамон вазири маорифи Покистон буд, барои таблиғи идеалҳои кишвар Анҷумани нависандагони Покистон («Pakistan writer's guilds») таъсис дода шуд. Шаҳид Аҳмад Дехлави (1906-1967) раиси котиботи он таъин мешавад. [9].

Ҳамин тариқ, Мирзо Адиб ҳамкорияшро бо он оғоз намуда, ҳамроҳи доктор Ваҳид Қурайшӣ, доктор Рашид Анвар, Ишфок Аҳмад, Вақор Азим, Муҳаммад Туфайл ва Ҷамилудин Олӣ робита барқарор карда, дар рушди адабиёти урду ҳамкорӣ менамояд.

Дартар Мирзо Адиб аз ҷониби ин анҷуман ду бор ба шарки Покистон (Бангладеш имрӯза) сафар мекунад ва бо аҳли адаби он робита барқарор менамояд.

Кришан Чандр адиби машҳури адабиёти урду ва ҳиндӣ, аз дӯстони Мирзо Адиб буда, бо ҳам робита доштанд. Ҳамин тавр, Мирзо Адиб робитаи адабияшро бо адибони дигар, аз ҷумла Ғулом Аббос, Исмаи Ҷуғтоӣ, Кришан Чандр, Аҳмад Надиҳ Қосимӣ, Раҷендра Сингх Бедӣ, Каниё Лал Капур, Ҳадиҷа Мастур, доктор Ваҳид Қурайшӣ, Мушфиқ Ҳоҷа, доктор Муъиниддин Ақил, Оғо Шуриш Кашмирӣ, Муҳаммад Абдуллоҳ Қурайшӣ, Мирзо Муҳаммад Мунаввар, доктор Ҷамил Ҷолибӣ, доктор Салим Ахтар, Ҳафиз Таййиб, Шафиқурраҳмон ва Латиф Кашмирӣ тақвият бахшида, онҳоро аз дӯстони боваро ва меҳрубони худ доништа, қадрдонӣ мекард.

Мирзо Адиб ба сиёсат дилчаспӣ ва майлу рағбат надошт, аммо муҳиту фазои замона вайро дар варта ва тӯфони сиёсат кашида буд, ки ҳамаи ҳодисаву воқеаҳои он вақтро дар ду асари машҳури худ зери номи «Мактубҳои саҳронавард» («Sahranaward ke khutoot») ва «Романҳои як саҳронавард» («Sahranaward ke gooman») ба шакли ҳикояву роману дoston моҳирона зикр кардааст. Дигар асарҳои Мирзо Адиб, ба монанди «Озодӣ» (дар бораи як духтари нобино ба номи Фоҳирон), драмаҳои «Шаҳноӣ» ва «Аҷнабӣ» «Матон дил», роману дostonҳо бо номҳои «Мактубҳои саҳронавард» («Sahranaward ke khutoot» 1939), «Романҳои як саҳронавард» («Sahranaward ke gooman» 1943), «Хатҳои нави саҳронавард» («Sahranaward ke nay khat») ва маҷмуаи ҳикояҳо зери номҳои «Лово» («Lawa»), «Ҷангал» (1952) «Камбал» (1957), «Деворҳо» («Diwareen») (1947), «Ҳасрати таъмир» (1979), «Ҳафт ҷароғ» («Satwan Charagh» 1983), драмаҳо зери унвони «Ашк ва ситора» («Ansu aur sitare»), «Хун ва қолин» («Lahu aur qalin»), «Сутун», «Ҷосили шаб», «Маамукхан аур Маамуҷан», «Паси парда» (1967), «Ҳокнишин», «Шиша ва санг», мақолаи танқидӣ зери номи «Чанд паҳлуи мутолиаи Иқбол» («Mutaliae Iqbal ke chand pehlu»), эссе ва мақола зери номи «Қарзи нохун» («Nokhoon ka qarz»), тарҷумаҳо, аз ҷумла «Ҳикояҳои нав» («Jadeed afsane»), «Пур асрор водӣ», «Кӯҳи уфуқ» («Ufuq ki phag») дар бораи нависанда ва дипломат Вашингтон Ирвинг эҷод шуда, ҳазинаи адабиёти урдуро ғанитар гардониданд.

Дар маҷмуаи ҳикояҳояш зери унвони «Ҳафт ҷароғ» («Satwan charagh») нависанда 12 ҳикояи хурд-хурд оиди зиндагиро овардааст. Хусусан

ҳикояҳои «Амонат», «Аробаи дастӣ», «Лутфи Иноят Бибӣ» ва «Мушкили хиёбони баста» аз ҳақиқати зиндагӣ бо тамоми ҷузиёт ки ибратомӯз мебошанд [8, с.4].

Дар Тоҷикистон яке аз ҳикояҳои Мирзо Адиб дар маҷаллаи «Садои Шарқ» зери номи «Пас аз сию ҳафт сол» аз русӣ бо тарҷумаи Азимкул Насимов ба ҷоп расидааст [11]. Бо кӯшиши камина драмаи Мирзо Адиб бо номи «Дастак», ки ба гирифтӣ шудани табибе ба бемории равонӣ бахшида шудааст, аз китоби «Паси парда»-и муаллиф аз забони урду ба тоҷикӣ низ тарҷума шуд.

Хулоса, Мирзо Адиб бо эҷодиёти гаронбаҳояш тавонист дар рушди адабиёти муосири урду сахм гузорад, зеро офаридаҳои ӯ бо доштани хусусиятҳои хоси худ хонандаро аз дарки масоил ва роҳҳои ҳалли онҳо огоҳ намуда, роҳнамоӣ мекунанд.

Ҳамин тариқ, Мирзо Адиб бо асарҳои офаридаи худ адабиёти урдуро ғанитар мегардонад. Ӯ дар яке аз романҳои ба номи «Ҳасрати Таъмир» рафтору гуфтори мардуми онвақтро ба тасвир кашонда, аз воқеаҳои мулоқотҳои ибратомӯзу ибратбахш нақлҳо меоварад.

Дар чунин фазои илмиву адабӣ ва сиёсӣ Мирзо Адиб ба камол расида, асарҳои офаридааст. Мирзо Адиб 31 июли 1999 дар синни 85- солагӣ дунёро ҷаҳзабӣ, дар тавсе ва рушди адабиёти урдунакши муассир гузоштааст.

Шахсияти кавиירוда ва сермаҳсули адабиёти муосири урдузабон ҷомеаи таълимёфтаву мардуми озодиҳо озодадешро ҷонибдорӣ карда, таълимоту андарзи дигар гузаштагонро сармашқи ғайриҷамъияти хеш медонист. Ҳамин тариқ, то охири рӯзҳои ҳаёташ ба таҳқиқи ҷустуҷӯи маъшулаи шуда, қаламро ҳеҷ гоҳ аз дасташ дур нагузошт, барои пешрафти адабиёт сахм гузошт.

Ҳукумати Покистон хидматҳои пураарзиши Мирзо Адибро ба эътибор гирифта, ӯро бо ҷаҳди ифтихорномаи давлатӣ, аз ҷумла барои китоби «Паси парда» дар соли 1968 бо Ҷоизаи адабии Одамҷӣ (Adamji Adabi Eward) сарфароз кардааст. Дар соли 1969 барои драманависӣ ва соли 1981 барои рушди адабиёт ҷаҳди шудааст.

КИТОБНОМА:

1. Annemarie Schimmel, *Classical Urdu Literature from the Beginning to Iqbal*, (Otto Harrassowitz, 1975), 143.
2. Васильева Л. А. История языка урду и его статус в Пакистане. Журнал Восток. Афро-Азиатские общества: история и современность. 2020. Выпуск 4, 138-149.
3. Қурбонов Ҳайдар. Ҳаёт ва эҷодиёти Ҳафизӣ Ҷоландарӣ.-Душанбе: Истеъдод, 2017. -180 саҳ.
4. Мирзо Адиб. Ҷаҳди лойин (Mati Ka Diya). Матбааи Мақбул Академи Лоҳур, Покистон, 2000.- 727 с.

5. Мирзо Адиб. Чароғи лойин. (Mati Ka Diya). Матбааи Мақбул Академи Лоҳур, Покистон. 2000. 727 с.
6. Зиндагӣ ва таваллуди Мирзо Адиб www.globalurduforum.org/authors/view/7400
7. Раҷабов Ҳабибулло. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав. - Душанбе: «ЭР-граф», 2017. 495 с.
8. Мирзо Адиб. Сатван чароғ. Паблишер Зоҳир Малик. Анҷумани тараққи Урду (Ҳинд). – Делҳи, 1983. - 257с.
9. Иттифоқи нависандагони Покистон. [https:// en.banglapedia. org / index. php / Pakistan Writers Guild](https://en.banglapedia.org/index.php/Pakistan_Writers_Guild) (санаи мурочиат 20-ум январи 2023)
10. Rasheed Amjad. Mirza Adeeb: Shakhshiyat aur fan. Maqbool Academy, Lahore. 1991.-592 p.
11. Мирзо Адиб. Пас аз сию ҳафт сол. Аз русӣ тарҷумаи Азимқул Насимов // Садои Шарк.-1973.- № 4.

ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ МИРЗО АДИБ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ҳаёт ва эҷодиёти яке аз адибони Покистон-Мирзо Адибро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф дар баррасиҳояш асарҳо ва нақши нависандаро дар рушди забону адабиёти урду бо санаду иқтибосҳо баён кардааст.

Далелҳои овардаи муаллиф шаҳодат аз он медиҳад, ки бобову аҷдоди Мирзо Адиб аз Афғонистон ба Покистон муҳоҷират карда, аслан аз мардумони Осиёи Марказӣ будаанд. Тибқи овардаи муаллиф чанд ҳикояи Мирзо Адиб дар Тоҷикистон бо тарҷума аз забони русӣ нашр гардидааст. Аз аввалин мақолаҳои таҳқиқоти оиди осор ва ҳаёти Мирзо Адиб дар Тоҷикистон мебошад, ки аз ҷониби муаллиф сурат гирифтааст. Якчанд драма ва ҳикояи Мирзо Адиб аз ҷониби муаллиф аз забони урду ба тоҷикӣ тарҷума шуда, пешкаши дӯстдорони адабиёт гардидааст.

Драммаву ҳикояҳои нависанда шомили масоили мубрам, аз ҷумла табақаи ғуғунунӣ занону мардони ҷомеа, некиву накукорӣ, ватандӯстӣ ва хидмат ба башарият буда, ҳақиқати зиндагии инсонҳоро бозгӯ мақунанд.

Ҳамин тавр, муҳаққиқ баррасиҳояшро аз манобеи ғуғун, аз ҷумла китоби нависандаи покистонӣ Мирзо Адиб маълумот фароҳам оварда, нақши адабу забон ва ҳикояву романҳоро драмаҳои дostonҳои ӯ иқтибосу санадҳо оварда, таҳқиқоти натиҷагирӣ кардааст.

Калидвожаҳо: забону адабиёт, Мирзо Адиб, забони урду, Покистон, адиб, ҳикоя, драма, осор, озодихоҳӣ, ватандӯстӣ, зиндагӣ, масоили мубрам, занон, некиву накукорӣ, хидмат, башарият, бозгӯ.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО МИРЗА АДИБА

В данной статье автор рассматривает о жизни и творчестве одного из писателей Пакистана - Мирзы Адиба. В своих обзорах автор описал произведения и роль писателя в развитии языка и литературы урду с документами и цитатами.

Свидетельства, приведенные автором, показывают, что предки Мирзы Адиба иммигрировали из Афганистана в Пакистан и были выходцами из Средней Азии. По словам автора, в Таджикистане опубликовано несколько рассказов Мирзо Адиба с переводом на русский язык.

Эта одна из первых исследовательских статей о творчестве и жизни Мирзо Адиба в Таджикистане, проведенная автором. Несколько драм и рассказов Мирзы Адиба были переведены автором с урду на таджикский язык и представлены любителям литературы.

Драмы и рассказы писателя затрагивают важные темы, в том числе разные классы женщин и мужчин в обществе, доброту, патриотизм и служение человечеству, и не рассказывают правду о жизни людей.

Таким образом, исследователь сделал свои обзоры из различных источников, в том числе книги пакистанского писателя Мирзы Адиба, предоставил информацию, упомянул роль литературы и языка и его рассказы, романы, драмы и завершил свое исследование.

Ключевые слова: язык и литература, Мирза Адиб, язык урду, Пакистан, писатель, рассказ, драма, произведения, свобода, патриотизм, жизнь, острые вопросы, женщины, добро и доброта, служение, человечество, пересказ.

LIFE AND WORKS OF MIRZA ADIB

The life and work of one of the writers of Pakistan – Mirza Adib is reviewed in this article. In his research, the author described the works and the role of the writer in the development of Urdu language and literature with documents and quotations.

The evidence given by the author shows that the ancestors of Mirza Adib migrated from Afghanistan to Pakistan and were originally from the people of Central Asia. According to the author, several stories of Mirzo Adib have been published in Tajikistan with translations from Russian.

It is one of the first research articles on the works and life of Mirzo Adib in Tajikistan, which was carried out by the author. Several dramas and stories of Mirza Adib have been translated from Urdu to Tajik by the author and presented to literature lovers.

The dramas and stories of the writer include important issues, including the different classes of women and men in society, kindness, patriotism and service to humanity, and do not tell the truth of people's lives.

Thus, the researcher made his reviews from various sources, including the book of the Pakistani writer Mirza Adib, provided information, cited the role of literature and language and his stories, novels, dramas and stories, and concluded his research.

Keywords: *language and literature, Mirza Adib, Urdu language, Pakistan, writer, story, drama, works, liberation, patriotism, life, critical issues, women, good and goodness, service, humanity, retelling.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Мирсаид - ходими калони илмӣи шуъбаи Осиёи Ҷанубу Шарқии ИОМДОА АМИТ, суроға: Душанбе, х. Рӯдакӣ 33, тел: 919293105, Email: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk.

Сведения об авторе: Раҳмонов Мирсаид - старший научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии ИИПСАЕ НАНТ, адрес: г. Душанбе, просп. Рӯдакӣ 33, тел: 919293105, Email: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk.

About the author: Rahmonov Mirsaid, Senior Researcher at the Institute of Asian and European studies, NAST. Address: Dushanbe, 33 Rudaki Avenue. Phone: 919293105, Email: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk.

УДК: 891.550

РОМАНИ «БАНТИИ ШУМО»-И МАННУ БҲАНДАРӢ ВА ҲИКОЯИ «ПИНДОР»-И СОРБОН

Раҳматуллоева З.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар асри XX, баъди озод шудан аз асорати шохигарии англисҳо (1947) ҷомеаи Ҳиндустон дар тамоми соҳаҳои ҳаёт ба дигаргуниҳои азим рӯ ба рӯ шуд, ки он боиси тағйирот дар сиёсат, иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва соҳаи илму фарҳанг гардид. Ин давраи гузариш ба хусус, барои мардуми ҷафокӯши Ҳинд, ки аз англисҳо мероси харобаштаре дар тамоми соҳаҳои муҳими ҷомеа соҳиб гаштанд, бисёр мушкӣ ва гарон афтод. Вазъи нугувор дар миёни омма норозигӣ, нобоварӣ, муборизаи ақлониву идеологӣ ва парокандагии арзишҳои суннатиро ба вучуд овард ва ханнотиву судхӯрии ҳокимону мансабдорон вазъи зиндагии мардумро боз ҳам муташашанҷтар мегардониданд. Вале дар маҷмӯъ, ҳамаи ин носозгориҳо иродаи мардумро, ки барои бунёди ҳаёти нав майл доштанд, шикаста натавонистанд, зеро онҳо бо ҷидду ҷаҳди қотеонаи худ ҳама гуна монеаҳои дар сари роҳ пайдо шударо баргараф сохта, сарзамини бостонии худро ҳамчун яке аз давлатҳои пешқадам дар арсаи ҷаҳон муаррифӣ мекунанд. Қобили зикр аст, ки маҳз

адабиёт бо тавонмандӣ ва қудрати сухан, андешаву таҳлилгароӣҳои худ ин ҳама набардҳои зиндагиро дар саҳифаҳои худ ҷой дода, ба ин васила, ҳамчун дастур ба роҳи ҳақ ва дурусти зиндагонӣ ҳидоятгари мардум мегашт.

Дигаргуниҳои таърихӣ ба арзишҳои анъанавиву суннатӣ ва ахлоқии мардум, аз ҷумла, ба тақомули идроки занони коргару соҳибмаълумот, ба муносибатҳои оилавии занону мардон ҳам таъсири худро гузоштанд. Дар ҷомеаи муосири Ҳинд зани ҳинду комилан ба таври нав муаррифӣ гардид. Бо гузашти вақт ва бо тақозои зиндагӣ зан аз ҷаҳорҷӯбаи хона баромада, баҳри мустақилият ва шахсияти худ соҳибмаълумот гашт ва имрӯз ӯ ҳамчун узви комилҳукуки ҷомеа бо ақлу заковати хеш барои пешбурди ҳаёт талош меварзад. Маълум аст, ки ҳама гуна воқеаҳои дар ҷомеа ба амал омада, ба адабиёти он ҳам таъсири худро гузошта, онро бо мавзӯҳои тоза ғанӣ гардонид. Ба вижа, дар солҳои 50-70-уми садаи XX адабиёти ҳиндӣ марҳалаҳои тозаеро бо муносибату назари тоза ба мавзӯоти сиёсӣ ва иҷтимоӣ, бо мушаххасбаёнӣ, ошкоргӯӣ тай намуд. Адабиёти ҳиндӣ дар майдони васеи худ беш аз беш ҷаҳолияти эҷодии тоза ва густурдае пайдо карда, боиси он гашт, ки дар радифи нависандагони ҷавону навоар, инчунин бонувони суханвар ба майдони адаб ворид шаванд. Адибаҳои бомаҳорат дар асарҳои таълифкардаи хеш бештар ба ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳангии мардум ва мақому манзалати занони Ҳиндустон даст зада, бо асарҳои худ хазинаи адабиёти ҳиндиро ғанӣ гардониданд. Тимсоли ин гуна бонувони суханвар, ки бо осори пурғановати худ дар таърихи адабиёт номашро сабт намудааст, нависандаи тозапардоз Манну Бҳандарӣ (1931-2021) мебошад, ки бо хусусияти услубӣ ва бадеии худ ҳамчун нависанда, аз охири солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-уми асри гузашта ба ҷаҳолияти эҷодӣ шуруъ кардааст.

Манну Бҳандарӣ дар адабиёти муосири ҳиндӣ, ҳамчун нависандаи хушсалиқа ва тозапардоз эътироф шуда, дар тӯли умри пурбаракати навадсолаи худ дар радифи маъруфтарин ва маҳбубтарин каламкашоне қарор дорад, ки дар пайи беҳбудӣ бахшидан ба мардуми заҳматкаш ва ба хусус ба вазъу ҳолати занон тамоми дониш, таҷриба ва неруи ақлонӣ ва маънавии худро ба қор бурдааст. Воситаи мубориза барои Манну Бҳандарӣ на танҳо калам маҳсуб меёфт, балки ҳаёти шахсии ин бонуи суханвар низ худ як қорномаест, ки на ҳар як инсон ҷасорату қудрати аз сар гузаронидани онро дорад.

Манну Бҳандарӣ ба жанрҳои гуногуни адабӣ, аз ҷумла, ҳикоя, роман, драма рӯ оварда, баъдан барои намоишномаҳо низ асарҳои ҷолиб навиштааст. Осори Манну Бҳандарӣ пурғановат аст ва аз ин рӯ онҳо таваҷҷуҳи тарҷумон

ва мунаққидони зиёди ватанӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб намуда, то ба имрӯз ҳикояву романҳои ҷудогонаи носирӣ мумтоз ба забонҳои русӣ, тоҷикӣ, узбекӣ, англисӣ, ҷопонӣ ва забонҳои гуногуни Ҳиндустон тарҷума мешаванд. Адиба барои инкишофи рушди адабиёти ҳиндӣ саҳми босазо гузоштааст. Эшон аз ҷумлаи нависандагоне буд, ки дар асри XX (то солҳои 2013 ғайриқисмати нависандагӣ дошт) ҳикояи ҳиндиро ба маҷроҳои нав бурд ва аз ин рӯ, ўро дар радифи носирони барқамоли ҳиндӣ Нирмал Варма, Рачендра Ядав, Кришна Собатӣ чун асосгузори ҷараёни адабии «ҳикояи нав» ном мебаранд.

Манну Бҳандарӣ дар адабиёт ҳамчун ҳикоянависи мумтоз маъруф шуда бошад ҳам, аммо дар эҷоди роман низ қобилияти хуберо нишон медиҳад. Романҳои ӯ « Зиёфати калон» («महाभोज») ва «Бантии шумо» («आपका बंटी») номи адибиро дар таърихи романнависии ҳиндӣ маъруф кардаанд. Аз рӯи асари «Бантии шумо» («आपका बंटी») филме низ ба навор гирифта шудааст. Дар таълифоти худ Манну Бҳандарӣ ба воситаи тасвири зиндагии бенавоён, инъикоси ҳаёти табақаи миёна ғояҳои баланди инсондӯстиро тарғибу таъриф намуда, сабабҳои хароб шудани арзишҳои инсонӣ, анъанаҳои суннатӣ ва пароканда шудани оилаҳоро дар асарҳои худ мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Дар осори М. Бҳандарӣ масоили марбут ба вазъи хонаводагӣ ва мақоми занон дар оилаву ҷомеа аз масъалаҳои меҳварӣ ба шумор меравад. Масоили мазкур аз ҷониби нависанда дар ду самти асосӣ шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Дар баробари ба назар гирифтани қонуниятҳои суннатӣ ва фарҳангии ҳиндуҳо таҳаввул ва таъсири дигаргуниҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ба ҳаёти занон, ки ба кулӣ вазъи онҳоро тағйир додааст, мавриди тавачҷуҳи Манну Бҳандарӣ қарор дорад. Ў дар ҳикояҳои худ вазъи оилаи муосирӣ ҳиндиро тасвир карда истода, дар баробари ин, дар бораи мақом, ҷойгоҳи оила дар замони имрӯзае, ки ба дигаргуниҳои зиёд рӯ ба рӯ шудааст, андешаҳои ҷолиби худро баён мекунад. Пойдории оила барои адиба арзиши баланд дорад. Адиба таъкид мекунад, ки муносибат ва масъулияти падару модар дар пеши фарзанд, дар навбати худ масъулияти фарзандон дар назди волидон маҳз дар мактаби оиладорӣ омӯхта мешавад ва мустақкам мегардад.

Тибқи анъанаоти суннатӣ тули садсолаҳо дар хонаводаи ҳиндуҳо мардон чун хӯҷаини хонавода ва ҳамчун таъминкунандагони аҳли оила ба ҳисоб мерафтанд. Аммо бо гузашти вақт, бо дигаргун шудани муносибатҳои иқтисодӣ боиси он гашт, ки дар баъзе оилаҳо ҷойгоҳи мардон заиф гардад ва дар баробари онҳо занон ҳам аз ҷаҳодҷӯбаи хона баромада барои беҳтар

кардани шароити рӯзгор кор кунанд. Занон, ба хусус занҳои шахрӣ, ки дастрасӣ ба хондану кор кардан ва шароити баланд бардоштани мартабаи худро доштанд, нисбат ба занони деҳа озодтар буданд. Вобаста ба пешравиҳои занон Манну Бҳандарӣ ягон эроде надорад, чун худӣ ӯ ҳам ба ин тоифаи занҳо шомил аст, вале ин дигаргуниҳо дар баъзе мавридҳо ба пош хӯрдани оилаҳо мусоидат ҳам кардаанд, ки ин падида дили нозуку ҳассоси нависандаро азият меод. Мавзӯи оила барои нависанда бисёр мавзӯи муҳим буд ва дар тамоми таълифоти худ ӯ ба ин мавзӯ рӯ оварда, сабабҳои чудо шудани оилаҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор меод.

Мусаллам аст, ки зиндагии оилавӣ ҳамеша ҳамвору якранг, бе мушкилиҳо набудааст. Ин матлабро метавон аз матнҳои асарҳои адабиёти қадиму муосир пайдо кард ва ба назар чунин мерасад, ки дар насри замони муосир мавзӯоти арзишҳои миллӣ ва хонаводагӣ аз ҷумлаи мавзӯҳои ба ҳисоб меравад, ки шуруъ аз роману ҳикояҳои Премчанд то нависандагони замони мо мавриди тавачҷуҳ қарор доранд. Аз ҷумла, мавзӯи асосии романи Манну Бҳандарӣ «Бантии шумо» (« **आप का बंटी** »)-ро низ масъалаи мазкур ташкил медиҳад. Муқаддимаи китоб хонандаро бо тақдири талхи қаҳрамони марказии асар Бантӣ ва ба рӯзгори печидаи пур аз ноумедиву дилшиканиҳо рӯ ба рӯ шудани ӯро, ки пайваста аз муноқишаҳои волидонаш дар таҳлуқа буд, шинос мекунад. Ба воситаи тақдири ин писарбачаи маъсум бо номи Бантӣ нависанда тавачҷуҳи бисёр падару модаронеро, ки мағрурӣ ва кӯтоҳандешии онҳо боиси вайрон шудани оилашон мегардад ва аз ҳама беш ин муноқишаҳо ба фарзандон таъсири бадтарини худро расонида, онҳоро яқумрӣ ба бемории равонӣ гирифта мекунад, ҷалб кардани аст.

Бантӣ аз хурдӣ чун бачаи нозпарвар ба воя мерасид. Ба модараш наздикии зиёд дошт, вале падарашро ҳам самимона дӯст медошт. Дили нозуку ҳассоси ӯ, ки саршор аз меҳру муҳаббат нисбат ба волидонаш буд, дунёи кӯдакиашро рангоранг менамуд ва дар ин дунё Бантӣ худро хушбахтарин инсон дар рӯи замин меҳисобид. Ӯ аз рӯи завқу меҳр дар боғчаи саҳни ҳавлиашон қаламча ва гулбуттаҳоро сабзонида, ба онҳо об меод. Вақте ки гулҳо мешукуфтанд, яке аз онҳоро канда ба гесувони модар меҳалонду хушҳол мегашт. Падари Бантӣ баъди чудо шудан аз модар дар шаҳри дигар, бо оилаи наваш зиндагӣ дошту дар рӯзҳои таътил барои дидорбинӣ ба назди Бантӣ меомад. Бо ақли кӯдаконааш барои Бантӣ дарк кардани он, ки барои ҷӣ падар аз онҳо чудо зиндагӣ дорад, дар ҳоле ки модараш ӯро то ҳануз дӯст медошт, ниҳоят мушкил буд. Аз ҷиҳати ҳулку атвор, тарзи рафтор ва андешарониҳо симои Бантӣ беихтиёр ба ёди хонандаи

точик симои Парвонаро аз ҳикояи «Пиндор» –и Сорбон меорад. Парвона ҳам дар оилаи носолим бузург шуда, дар ёди падар ва бетаваҷҷуҳии модараш нисбат ба худ азият мекашид. Ҳар ду нависанда Манну Бҳандарӣ ва Сорбон ҳам нависандагони ботаҷриба буда, бо пастиву баландихои зиндагӣ ба хубӣ ошно ҳастанд, зиндагӣ ва муҳити Бантӣ ва Парвона барин бачаҳои «нодаркор»-ро бо чашми худ дидаанд. Мубрамияти ин масъала, яъне суст шудани пайвандҳои оилавино ба назар гирифта, ҳар ду нависандагони баркамол М.Бҳандарӣ ва Сорбон дар асарҳои худ оқибати бади ин гуна чудошавихоро дар мисоли амалиёту муносибати қаҳрамонҳои марказӣ ба хубӣ нишон дода тавонистаанд. Орзуи ҳар ду қаҳрамонҳо ҳам Бантӣ ва ҳам Парвона як хел буда, онҳо дар оилаи солим бо падару модари «азиз» -и худ зиндагӣ карданро доранд, аммо волидон нисбат ба ин хоҳиши фарзандонашон беъятиной зоҳир карда, бо ин амалашон зарбаи ҷонкоҳе ба Бантӣ ва Парвона расониданд.

Ба ин масъала рӯ овардани Сорбон ҳам бесабаб нест, зеро он барои ҷомеаи мо низ масъалаи доғи рӯз ба ҳисоб меравад. Сорбон яке аз адибони сермахсули адабиёти муосири тоҷик аст, ки ба майдони адабиёт ҳамчун нависандае бо тафаккури мустақил ва маҳорату услуби хоси худ ворид шудааст. Ӯ дар таълифоти хеш тарғибгари инсонгарой буда, дар асарҳои хурду калонҳаҷмаш ба таҳқиқи бадеии инсон мепардозад. Устод Сорбон дар ҳикоя, повест ва романҳои худ садҳо воқеаву ҳодисаҳои гуногун ва ҷолиби ҳаётро ҳамчун мавзӯ интихоб карда, ба ин васила хулқу афкор, ҳадаф, маром ва дунёи ботинии пурвусъати инсонҳои гуногунро ба тавони нозукиҳо ва назокат тасвир менамояд. Нависанда бо як маҳорат ва ҳассосияти хос чехраи зани тоҷикро низ дар таълифоти хеш мавриди таваҷҷуҳ қарор додааст. «Махсусан, дар ҳикояҳои «Ҳокистари ишқ» ва «Ғам дар дил», муаллиф кӯшида буд, ки дар баробари дунёи зоҳирӣ, дунёи рӯҳонӣ ва ҳолатҳои равонии зани тоҷикро ба хонанда нишон диҳад. Дар ҳикояҳои «Нақши рӯи барф», «Сурати зани ношинос», «Хонаи ишқ барҷост» нависанда маҳдудиятҳои назари атрофиёро ба ҳайсиати инсонии зан маҳкум менамояд» [5, 75]. Дар ин ҳикояҳо дар баробари тасвир намудани дунёи зоҳири ботинӣ, қору пайкори занон, инчунин маҳрумиятҳои ки бар асари хурфоту анъанаҳои зараровар бар сари онҳо афтодаанд, ба таври возеҳ инъикос меёбанд. Ҳикояи «Пиндор»-и Сорбон низ ба ҳамин доираи ҳикояҳо дохил шуда, дар он якҷанд масъала, аз қабилӣ муносибати наслҳо, бевафой, пошхӯрии оила ва ба фарзанд таъсири бад расонидани мочароҳои оилавино мавриди баррасӣ қарор дода, назару андешаҳои қаҳрамони ҳикоя Парвона

ном духтараке бо камоли хунармандӣ дар ҳикояи мазкур рӯи коғаз омадааст. Муҳаққиқи насри тоҷик Атаҳон Сайфуллоев ба қиссаи «Пиндор» –и Сорбон баҳои арзанда дода, онро яке аз ҷолибтарин ҳикояҳо дар китоби «Марди танҳо» номидааст. Қиссаи «Пиндор» асари лирикӣ ба ҳисоб рафта, тамоми падидаҳои ҳаёт, ки ба назари духтари кадрас Парвона мерасанд, маҳз аз номи ӯ ба риштаи тасвир меояд.

Новобаста, аз макон ва ҷойи зист, аз миллату мазҳаб ва урфу одатҳои худ инсон ҳамеша барои хушбахтона зиндагӣ кардан талош меварзад. Чехрахое, ки мо дар мақолаи хеш мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаем, яке бо номи Бантӣ ба кишвари Ҳинд иртибот дошта, дуввумин тоҷикдухтар Парвона мебошад, ки аз лиҳози миллату фарҳанг аз ҳам фарқ кунанд ҳам, вале орзуву ормони онҳо як мебошад, яъне дар оилаи солим, бо падару модари худ хушҳолона зиндагӣ кардан аст. Қаҳрамони романи «Бантии шумо» Бантӣ ва Парвона аз «Пиндор»и Сорбон дар асл симои бачаҳои маъсумеро мемонанд, ки аз меҳру навозиши волидон маҳрум шудаанд. Бантӣ писарбачаи 8-9 сола бошад агар, Парвона толибаи синфи ҳаштум аст. Модарони ҳар ду занони соҳибмаълумот, дар қору пайқори хеш муваффақ; модари Бантӣ –Шакун вазифаи мудири мактабро бар ӯҳда дошта, модари Парвона-Дурдона пизишк аст ва дар яке аз бемористонҳои шаҳр қор мекунад. Ҳар ду занҳо Шакун ва Дурдона аз лиҳози иқтисодӣ худро таъмин карда метавонистанд ва ягона вазъе ки дар ҳаёти шахсӣ онҳоро норозат ва азият меод, танҳо мондани онҳо буд. Падари Парвона «пул ҳама чизро ҳал мекунад» гуфта, «ба доми зани савдогар афтод» ва дар охир ҳамсару духтараш Парвонаро тарк карда, духтари савдогар Сулҳияро ба занӣ мегирад. Падари Бантӣ бошад, мустақилияти ҳамсари соҳибмаълумоти худро бардошт накарда, аз Шакун ҷудо мешаваду бо зани дигар издивоҷ мекунад. Занони «партофташуда»-ву аламзада, ин хиёлати шавҳарҳояшонро набахшиданд ва ба хоҷири интиқом гирифтани гӯҳро фарзандони худро ба аслиҳаи қасос табдил додан меҳостанд. Дар ин набарди ноадолатона маҳз бачаҳо мағлуб шуданд ва дарди мағлубият, ки эҳсоси шикасту маъюсӣ, ноумедириро фаро гирифта буд, онҳоро то ба азми худкушиву (Парвона), ҳолати бади равонӣ (Бантӣ) бурда мерасонад.

Бантӣ («Бантии шумо») ва Парвона («Пиндор») ҳар ду асирони дар муҳосира афтодаро мемонанд, ки бо вучуди азму талошҳои зиёд бо фаҳми кӯдаконаи худ, аз ин ҳалқа баромада наметавонанд, чунки барои онҳо шахсияти «душман» маълум нест. Дар маҷмӯъ, ҳар ду қурбони муноқишаҳои оилавӣ гаштаанд. Дар « Бантии шумо» тамоми воқеаҳои зиндагӣ, ки ба

назари Бантӣ мерасанд, аз номи ноқил ва қисман аз номи худӣ ӯ ва дар ҳикояи «Пиндор» аз номи Дурдона ба риштаи тасвир омадааст. Мочароҳои падару модар ба ҳамдигар ва ҳам тарки зану фарзанд карда, оилаи нав бунёд кардани падари Парвона ва ҳам падари Бантӣ, баъдан, бо марди дигар (доктор Ҷошӣ), издивоҷ кардани модараш ва Дурдона модари Парвона, бо марде ки «амакаш» муолиҷа дорад гуфта, муносибати «дӯстона» бастанӣ ӯ ва ҳоказо аз мушоҳида ва фаҳмиши Бантӣ ва Парвона ба тасвиру таҳлили бадеӣ омадаанд. Ин тағйироти ҷиддӣ дар ҳаёти онҳо ба хулқу ативор, ба ҳолати равониашон бо мурури замон таъсири манфии худро расонид, ки баъдан дар муносибат бо дигарон зоҳир мегардад. Умумияти ҳар ду қаҳрамон пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки онҳо падару модари худро дӯст медоранд ва чун волидон аз ҳам ҷудо шуда, падарҳо тарки оила мекунад, бо амри тақдир ҳам Бантӣ ва ҳам Парвона бо модари худ мемонанд. Бо модар будан ва навозиши меҳрубонаи ӯро эҳсос кардан низ, барои таскину оромиши фарзанд мисли марҳам аст. Ҳар як кӯдак эҳтиёҷу талаботи хоса ба меҳри модар дорад. Дар ҳар ду қисса, лавҳаи дар паҳлуи модар дароз кашидан, аз гармии нафас ва бўсаҳои ширини ӯ ҳаловат бурдан, хеле латиф ва ҳаяҷонбахш ба тасвир омадааст. Чунончӣ, ин ҳолат нисбат ба Бантӣ чунин ба тасвир омадааст: «उसे ममी की गोद में बैठना, उनके साथ सटकर सोना अच्छा लगता है।» Дар оғӯши модар нишастан, ҳамроҳӣ ӯ дароз кашида хобидан, ба ӯ бисёр маъқул буд. Гоҳҳо нигоҳҳо ба ҳам бармеҳӯрданд ва табассуми сеҳрангез дар лабонаш пайдо мешуд [8,14]. Парвона ҳам, ба ёд меорад, ки «Хурсанд бошад, эркагӣ карда меравам ва ӯ (модар) маро навозиш мекунад, сарамро ба банди дилаш пахш мекунад» [6,163].

Ману Бҳандарӣ ва Сорбон мутаассиф аз он ҳастанд, ки ин гуна муносибатҳои модарона дар ҳаёти кӯдакон дар мисоли Бантӣ ва Парвона на ҳама вақт самимӣ боқӣ мемонанд. Фарзандон ба волидони худ пурра боварӣ доранд ва вақте ки онҳо дурӯғ мегӯянд ва ё асли воқеиятро аз онҳо пинҳон медоранд, баъди ошкор шудан руҳияи кӯдак шикаста мешавад. Кӯдак дар ҳама бобат ба падару модар тақлид мекунад. Пас ба ӯ намунаи бад шудан лозим нест, зеро дигаргуниҳои дар ҳаёти оилавӣ рух дода истодаро пеш аз ҳама кӯдак пай мебарад. «Атру упо кардану сарии нав пушидан» и модараш аз назари Бантӣ ва «Беморро ба хонаи дарун даровардани модар, сӯзанро ҷӯшондану доруро даровардан ва то дергоҳ набаромадани модар аз он хучра» ҳам аз нигоҳи Парвона дур намонд. Дар зехни онҳо то муайян шудани ҳол саволҳои зиёде ҷарҳ мезаданд, ки барои ҷавоби онҳоро пурсидан ҷуръат

намекарданд, зеро дар дил тарс доштанд, ки мабодо таъби модарро хира нагардонанд. Пайдо шудани мардони бегона дар зиндагии онҳо фазои то ин дам орому осоиштаи олами онҳоро якбора ғуборолуд карда, боиси нафасгир шудан ва аз ҳама бад, дар зехни онҳо як эътирози хатарнокро тавлид мекунад. Бантӣ ва Парвона дар вазъиятҳои гуногуни муносибатҳо гоҳ модарашонро зиёдтар дӯст медоранду гоҳ ёди падар мекунанд. Ин вазъ дар он ҳолатҳое ба амал меояд, ки агар Шақун ва Дурдона бо фарзандҳояшон бо дуруштии ва ё киноя муносибат кунанд. Агар дар вақташ сабаби тарк кардану аз оила баромада рафтани падарҳояшоро Бантӣ ва Парвона медонистанд, шояд, ки рафтор ва амалҳои онҳо каме дигартар мешуд. Вақте ки Бантӣ сабаби ҷудо шудани волидонашро аз дӯшташ Титу мефаҳмад, бисёр норозигарӣ ҳайрон мешавад, ин аввалин зарбаи саҳт ба шахсияти ӯ буд, зеро ҳақиқати ҳолро на аз модар, балки аз шахси тамоман бегона фаҳмида гирифт. Парвона ҳам (хик.»Пиндор») дар навбати худ аз шунидани он ки падараш арӯсақеро нағз дидааст, бовар намекунад, зеро ба назараш аз модари ӯ зеботар зане нест: «Наход арӯсаки ӯ аз арӯсаки ман зебо бошад? Наход он арӯса аз модари ман зиёдтар падарамро дӯст дорад? Наход аз барои падарам ба сони модарам гирад? Бовар намекунам. Пушаймон мешавад падарам...» [6,162]. Ин дигаргунӣ дар ҳаёти фарзандон, ки ҳеҷ интизораш набуданд, боиси ранҷиши саҳти онҳо мегардад. Бо сабаби нофаҳмиҳои зиёди ҳаёти калонсолон дар зехни бачаҳо оҳиста-оҳиста ҳиси бадбинӣ пайдо мешавад.

Бино ба таъкиди Атахон Сайфуллоев «Табиӣ аст, ки ин бадбинӣ натиҷаи ҷудоист. Парвона тасдиқ кунад ҳам, инкор намояд ҳам, падар падар аст, фақат онҳо ҷудо аз ҳамдигар зиндагӣ ба сар мебаранд. Дарди фирӯз дарди вазнин аст. Парвона падарашро дӯст медорад, вале ӯ аз алам мегуяд, ки бад мебинам» [1, 137].

Ҷудой аз падар дили кӯчаки Бантиро низ азият меод. Ҳар боре ки ҳумори дидори падараш мегирифт, бо назари саволмез ба суи модараш нигоҳ карда аз падар пурсидан мехост, аммо ҷуръат надошт, зеро медонист, ки ин мавзӯ барои модар норозаткунанда хоҳад буд. Ҳам Бантӣ ва ҳам Парвона дар аксар маврид дар асабониву ғамгин будани модарашон ҳудро гунаҳкор меҳисобиданд. Бантӣ ҳар боре ки модараш Шақунро ғамгин медид, руҳан азоб мекашид, кушиш мекард, ки тарзе рафтор кунад, ки ӯро асабонӣ накунад. «Ӯ ҳатто бозичаҳое ки падараш барои вай тухфа карда буд, дар ҷевон пинҳон карда, то дер бо онҳо бозӣ намекард». Кӯшиши онҳо барои таскин додани модар аз назари фаҳми бачагона арзишманд буд, аммо бадбахтона, Шақун ва Дурдона ин талошҳоро нодида мегирифтанд, иззати

нафс, ғурур ва рашки онҳо аз ин ҳама болотар меистод. Дар ин чода гуноҳи падари Бантӣ – Аҷай ва падари Парвона ҳам кам нестанд. Бетаваҷҷуҳии онҳо низ Бантӣ ва Парвонаро аз ҳаёти хуррами бачагона то ҷое маҳрум ва ҳатто дилсард низ кардаанд.

Умумият ва ҷолибияти дигаре ки дар хулку атвори ҳар ду қаҳрамон Бантӣ ва Парвона ба мушоҳида мерасад, дар алоқамандии андешаҳо бо амалхояшон низ ифода гаштааст. Бачаҳо роҳи муросо карданро пеш гирифта, мудом дар фикру ҳаёли оштӣ кунонидани падару модарашон мебошанд, чунки ягон нафари онҳо марди бегонаро (дар навбати Парвона «амак» ва Бантӣ шавҳари дуҷуми модараш доктор Ҷоширо) падар ва зани бегонаро (Бантӣ зани дуҷуми падарашро) модар гуфтан нахостанд. Роҳу василаи Бантӣ бачагона аст. Бантӣ бо ҳаёти калонсолон ошно нест ва маъноии калимаи «талок»-ро наметонад (бори аввал ӯ калимаи «талок»-ро аз даҳони ҷӯрааш Титу шунид) ва боварии комил дошт, ки падару модар ба хотири ӯ хатман оштӣ мекунад; « охир то чанд қаҳрӣ мемонанд? « Вай агар бо рафиқонаш Титу ё Куннӣ ҷанг кунад, то ду-се рӯз қаҳрӣ шуда, баъд бо баҳонае боз оштӣ мешуд, чунки танҳо бозӣ карда намешавад, охир? « [8, 22]. Парвона ҳам дар фикру ҳаёли оштӣ кунонидани модару падараш буд ва рӯзе ба модар рӯ оварда хоҳиш ҳам мекунад: « Оча, оштӣ кунед-чӣ? « [, 170].

Бадбахтии асосӣ ҳам, маҳз дар ҳамин фикр, балки орзуи кӯдакона аст, ки волидон баҳри фарзандон якдигарро мебахшанд, вале дар асл воқеият дар он зоҳир мегардад, ки онҳо манфиатии шахсии худро авлотар дониста, фарзандонро ноумед мекунад. Падару модари Бантӣ ва Парвона дар фикру нафси худ банд шуда, ҳастии фарзандонашонро ба эътибор нагирифтанд ва ҳар кадоме зиндагии шахсии худро аз нав барпо карда, бо ин амали худ ба дили нозуки онҳо зарбаи ҷонкоҳе заданд.

Диду назари Бантӣ дар ҷараёни муноқишаҳои волидонаш тадриҷан тағйир ёфтан мегирад ва билохира ӯ дар худ сукут мемонад. Нависанда ба воситаи фикр, нутқи Бантӣ ҳиссиёт ва дунёи ботинии ӯро чун равшанӣ хозиқ пурра тасвир мекунад. Барои ҳамин, ҳеҷраи маъсуми бачагонаи ӯ дар зеҳни хонанда нақш мебандад. Вақте ки модари Бантӣ ба доктор Ҷошӣ ба шавҳар мебарояд ва аз Бантӣ хоҳиш мекунад, ки минбаъд ӯро падар хонад, писарбача исён мебардорад, рад мекунад, зеро падари худро дорад ва марди бегонаро ба падарӣ ҳеҷ ғоҳ қабул нахоҳад кард. Маҳз аз ҳамин ҷо фоҷиа барои Бантӣ оғоз меёбад ва он то ба охири асар идома меёбад. Баъди ба доктор Ҷошӣ ба шавҳар баромадани модараш, онҳо ба хонаи падарандар мекӯчанд, ки ин ҳолати Бантиро боз ҳам бадтар мекунад, зеро ӯ аз ҳама

чизҳое ки шахсан ба ӯ тааллуқ доштанд- чевони шахсӣ, хонаву ҳавлӣ, боғчае ки дар он бо ҳавас гулу бутта мешинонд, маҳрум шуда буд. Ҳатто модар, ки танҳо ба ӯ тааллуқ дошт, минбаъд меҳру муҳаббати худро ба се қисм - ба Бантӣ, ба ду фарзанди доктор Ҷошӣ ва худӣ ӯ тақсим мекунад. Нависанда Бҳандарӣ амал ва муносибати Шакун барин занҳоро нисбат ба фарзандони худ маҳкум мекунад. Дуруст аст, ки ҳар инсон сазовори хушбахтист, аммо на аз ҳисоби бадбахтӣ ва ранчиши дигарон. М.Бҳандарӣ ва Сорбон ба ин масъалаи нозук аз дидгоҳи худ хеле моҳирона ва нозук мурочиат намуда, тавонистанд оқибатҳои мудҳиши хатоҳои нобахшандаи калонсолонро дар сарнавишти талхи Бантӣ ва Парвона нишон диҳанд.

Пеш аз ҳалли ягон масъалаи оилавӣ волидон бояд фарзандонро огоҳ сохта, андешаи онҳоро сарфи назар накунанд, вагарна муноқишаҳо шадидтар гашта, натиҷаи он ба ҳолати равонии фарзандон таъсири бад хоҳад кард. Ин андешаи худро М.Бҳандарӣ дар мисоли муносибати Шакун ва Аҷай падари Бантӣ ба таври равшан баён кардааст. Онҳо аз ҳам ҷудо шуданд, вале ба Бантӣ нагуфтанд. Ҳамин тавр, пас аз як хатогии содиршуда, боз ба хатогии дигари роҳдодашудаи волидон Бантии замоне бачаи хушҳолу ғаъломандро ба як «писарбачаи мушқил» табдил доданд. Шакун қабл аз кӯчидан ба хонаи шавҳараш Ҷошӣ мебоист ҳучраи Бантиро омода мекард, вале ӯ ба ин ҷузъиёти муҳим, ки ба писари ягонааш тааллуқ дошт, безътиной зоҳир кард. Бантӣ ба хонаи бегона, ки дар ин ҷо ба вай чизе тааллуқ надошт, ворид шуд. Модар ҳам ҳучраашро аз ӯ ҷудо кард. Адабиётшинос Абҳишек Кумар Синх оид ба ин ҳолати Бантӣ чунин ибрози ақида мекунад: «Сабаби асосии бадбахтии Бантӣ дар қиссаи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки ӯ ишқи бечавобро бо модар дорад. Ин хоҳиши ӯ то ҳадде зиёд шуда, ки боиси азобу укубаташ гаштааст» [9, 4]. Дар воқеъ, ин дигаргуниҳое, ки дар ҳаёти Бантӣ рух доданд, боиси саркашӣ ва якравии Бантӣ мегардад ва модари ӯ дар ҷое ки босаброна ва дилсӯзона ба писараш муносибат кунад, ба қароре меояд, ки «ҷаро ман ин ҳамаро бояд танҳо таҳаммул кунам, охир вай падар дорад» - гӯён Бантиро ба назди падараш мефиристад. Умеди охирини Бантӣ, ки дар хонаи падар осуда ва хушҳол зиндагӣ хоҳад кард, барбод меравад, зеро дар он ҷо ҳам барояш ҷойи муносиб пайдо нашуд. Падар бо ҳамсари нав ва бачаи хурдсолар Бантиро қабул накарданд ва бо баҳонаи «писар бояд мустақил ба воя расад» ӯро ба мактаби махсуси писарона медиҳанд. Орзуҳои дар дил парварида ва нақшаҳои қашидаи Бантӣ ба якборагӣ барҳам хӯрданд. Дар як вақти кӯтоҳ дили меҳрпарвару гармаш батамом сард гашт. Ба умеди дарёфти хушбахтӣ боз ба бадбахтӣ, ба номуайянии рӯ ба рӯ шуд.

Бадбахтӣ барои Бантиҳо барин бачаҳо дар он зоҳир мегардад, ки дар синну соли бачагӣ ба маҳрумиятҳо дучор гашта, бо сабаби муноқишаҳои волидон аз меҳру муҳаббати онҳо маҳрум шуданд. Он меҳру муҳаббате ки модар ва падар дар аввал ба Бантӣ бахшида буданд, бо вучуди он ҳама азму талошҳо дар дили кучаки Бантӣ бо сабаби бетаваҷҷуҳии волидон пойдор намонд. Манну Бҳандарӣ ҳадафмандона ба роман унвони «Бантӣ шумо» ном гузоштааст, чуноне ки аз муҳтавои он аён мегардад, Бантӣ на ба модар тааллуқ дошту на ба падар, балки ба як шахси ношиносу номаълум, яъне «ба шумо» тааллуқ дорад, вале он «шумо» кист? Ҷавоби ин савол ҳавола ба андешаи хонанда хоҳад буд.

Ҳолати Парвона ҳам ба ҳолати Бантӣ монанд аст. Модари ӯ Дурдона марди дӯстдоштаашро ба хона дар сурати «бемор» оварда, дар хучраи дигар ба «муолиҷа» –и ӯ машғул мешавад. Ин рафтори модар дили нозуку ҳассоси Парвонаро ба дард меовард, аммо ӯ намедонист, ки дар чунин маврид чӣ гуна бояд рафтор кард. Беэътиной ва беписандии модар Парвонаи наврасро қариб то ба худкушӣ бурда мерасонад, зеро ӯ низ ба мисли Бантӣ дар баъзе ҳолатҳое ки модар асабонӣ мешуд, худро гунаҳкор меҳисобид. Киноя ва дуруштиҳои модар Парвонаро ҳаставу дилгир карданд. Сорбон азобҳои руҳии Парвинаро хеле моҳирона ҳамчун равоншиноси ҳозиқ ба риштаи тасвир кашидааст. Қаҳрамони худро бо тамоми ҳислатҳое, ки ба духтари наврас хос аст, бо андешаву хулосабарориҳояш нишон медиҳад. Чунончӣ, вақте ки Парвона аз тӯй кардани падари худ воқиф мегардад, ҳолати ӯро нависанда чунин тасвир мекунад: «Мағзи сарам ҷӯшид. Шаби ором ба шаби мағал бадал гашт. Гӯё дар кучои шаҳр як базми бетартиби пурмағал мерафт, ки касе ба барпо шудани он розӣ набошад. Гӯё тӯйи ҷанҷолии тараф тараф буд, ки арӯс ҳазор домод дошту ба яке расида. Аз кучо чунин андеша? Наход падари ман чунин арӯс гирад? Модари парисурати ман-Дурдонаро монда, кадом арӯсаки ҷанҷолиро гирад. Бовар намекунам» [6, 170]. Парвона ба ғаму андуҳи модар шарик бошад ҳам, аммо аз ҷудой бо падар низ ғам меҳӯрад. Таҳаммул кардани ҳолатҳои гуногуни модар барои як духтарбачаи ханӯз зиндагиро наозмуда хеле гарон афтод.

Дигар ҷузъиёте, ки дар ҳар ду қисса ба мушоҳида мерасад, ин мавҷудияти «дарвоза» мебошад. Дарвозаи ҳавлӣ ҳам барои Бантӣ ва ҳам барои Парвона ба як ҷойи махсус барои пешвоз гирифтани модар табдил ёфтааст.

Сабки баён. Романи «Бантӣ шумо» ва ҳикояи «Пиндор» –и Сорбон бо сабки бисёр зебо, равону фаҳмо ва таъсирбахш навишта шудаанд. Чунин

тарзи баён дар натиҷаи ҷустуҷӯҳо, мутолиаву меҳнати бурдборона ба даст меояд. « Риояи ҳикмати халқии « хуб кардан – аз пур кардан аст» дар ин соҳаи меҳнати эҷодӣ махсусан ниҳоят зарур ва судманд мебошад» [2, 13]. Манну Бҳандарӣ дар болои таҳрири «Бантии шумо» калима ва ибораҳои заруриро пайдо карда, кор фармудааст ва барои ҳамин фикрҳои ҳаяҷоновари адиба бисёр муассир ва нозук дар зеҳни хонанда нақш мебандад. Гарчанде М.Бҳандарӣ портрети Бантиро пурра тасвир накарда бошад ҳам, вале аз фикру андешаҳои ӯ, монологҳои ботинӣ, муколамаҳои асар чехраи Бантӣ ба хубӣ дар пеши назар пайдо мешавад.

Сорбон аз нависандагоне мебошад, ки дар насри муосири тоҷик бо забону тарзи баёни худ тафовут дорад. Дар ҳикояи «Пиндор» –и Сорбон, ки ҳаҷман аз бист саҳифа иборат аст, калима ва ибораҳои арӯсак, чашми ғизол, ранги пуштигулӣ, ранги зардолуи руҳи ҷавонон, ҳабата, дам ба дарун гирифтани, кӯйи саҳт, тортанакхӯрда, фалах кашидан, ғалмағал, зирабекасаб, заҳракаф, нукрапӯпак ва ғайра хулқу атвор ва ҷиҳатҳои гуногуни кирдор ва рафтори қаҳрамонҳоро шарҳу эзоҳ додаанд. Муаллиф ба тасвири олами руҳии симоҳо таваҷҷуҳ дода, аз монологи ботинӣ ва муҳокимаҳои онҳо, муколама истифода бурдааст.

Умумияти сабкӣ миёни ин ду асар дар он аст, ки онҳо дар дараҷаи баланди тафаккур ва андешаи таҳлилӣ навишта шудаанд. Бузургтарин таассуроти романи «Бантии шумо» ва «Пиндор» дар он аст, ки Бантӣ ва Парвона камтар масъул ва бегуноҳ дар ҳама паҳлӯҳои мочароҳои оилавӣ бошанд ҳам, аммо аз ин муноқишаҳо бештар азият мекашанд.

Тафовутҳо дар байни қаҳрамонҳои романи «Бантии шумо» Бантӣ ва Парвона аз ҳикояи «Пиндор» бештар дар макон ва сину соли онҳо дида мешавад ва аз ин лиҳоз фикрронии онҳо ва дар ҳалли ин ё он масъала аз ҳам фарқ мекунанд. Бантӣ дар ҳолатҳои равонии худ бештар ба персонажҳои афсонавӣ мурочиат мекунад, вале Парвона, ки духтари наврас аст, ба таҳлил кардани дарки бисёр масъалаҳои пайдо шуда то ҷое қодир аст.

Дуҷум, тафовут дар воқеаҳои дар ҳикояи «Пиндор» тасвир шуда, ки он ба воқеаҳои сиёсии дар Тоҷикистон дар соли 1991 рӯй дода, марбут буда ва ҳам кушта шудани ҳамсинфи Парвона Маҳмуд дар ин тазоҳурот мебошад. Дар романи «Бантии шумо» бошад, суҳан танҳо дар бораи мочарои оилавӣ меравад.

Тафовути сеюм, дар романи «Бантии шумо» модари Бантӣ Шакун ба шавҳар баромада, ба хоҳири бахти ҳадаш аз фарзандаш даст мекашад. Дар

«Пиндор» Дурдона модари Парвона танҳо бо марде ошноӣ дорад, ки ин сабаби ба худкушӣ азм намудани Парвона мегардад.

Ҳузури шахсиятҳо: Дар романи «Бантии шумо» «персонажҳои асосӣ-Шакун (модари Банти), падари ӯ Аҷай, доктор Қошӣ, Фуфӣ ва персонажҳои лаҳзавӣ- вакил амак, бачаҳои докт. Қошӣ, дарбони мактаб, Титу мебошанд, ки ҳар кадоми онҳо дар кушода додани чехра ва дигаргун шудани ҳулку атвори Банти таъсири ҳудро расонидаанд. Дар ҳикояи «Пиндор» шахсиятҳои асосӣ Парвона, модари ӯ Дурдона, ҳамсоя- волидони Маҳмуди ғурамарг. Персонажҳои ёвар-муаллима, ҳамсинфон, марди ношинос мебошанд. Ҳар ду асари мавриди назар «Бантии шумо»-и Манну Бҳандарӣ ва «Пиндор»-и Сорбон қиссаҳои арзишманд мебошанд, зеро дар онҳо яке аз мавзӯоти бениҳоят муҳим, яъне солимии муҳити хонавода мавриди баҳсу андеша қарор доранд ва хонандаи заки метавонад аз он як ғизои маънавӣ гирад.

Паёми аслии ҳар ду достон «Бантии шумо»-и Манну Бҳандарӣ ва «Пиндор»-и Сорбон талош ва ҷустуҷӯ барои зиндагии оромона ва хушбахтонаи оилавӣ мебошад. Дар маркази ҳар ду асар масъалаи ахлоқ гузошта шуда, ба масъулияти падару модар дар тарбияти фарзанд афзалият дода шудааст. Дар зиндагии оилавӣ сабру таҳаммул аз хислатҳои беҳтарини ҳамидаи инсонӣ ба шумор меравад, аммо ин на ҳама вақт ва на ба ҳама муяссар мегардад. Чӣ гунае ки дар мисоли муносибати Шакун ва Аҷай, Дурдона ва шавҳараш дидем, онҳо дар ҳаёти оилавии худ ҳамдигарфаҳмӣ, сабру таҳаммулро пеша накарданд, баръакс, ҳар яке манфиати шахсии худро дар мадди аввал гузошта, аз баҳри фарзандҳояшон баромаданд ва паёмадҳои ин амалҳоро ҳам Манну Бҳандарӣ ва ҳам нависандаи маъруфи тоҷик Сорбон қотеона маҳкум мекунанд. Бино ба таъкиди Сорбон «Фарзанд набояд дар кӯча монад, набояд аз дигарон лаънат шунавад, танбех бинад, балки бо расму русуми аҷдодӣ тарбия гирад».

Дар маҷмӯъ, зуҳури ин ду асари ҷолиб «Бантии шумо» ва «Пиндор» бисёре аз масъалаҳои мубраме, ки ба пойдории оила ва тарбияти фарзанд алоқаманд ҳастанд, барои доираи васеи хонандагон пешкаш карда, омилҳои вайроншавӣ ва ё пошхӯрии оиларо мавриди ҳаллу фасл қарор медиҳанд.

КИТОБНОМА

1. Атахон Сайфуллоев, Уфукҳои тозаи наср / Сайфуллоев Атахон // Адиб. - Душанбе, 2012. ҷ. II, 512 саҳ.
2. Ғаффоров, Р., Нависанда ва забон/ Ғаффоров Р// Ирфон. -Душанбе, 1977. 208 саҳ.
3. Раҳматуллоева З.А. Бонувони насрнависи адабиёт ҳиндӣ/ З.А. Раҳматуллоева// Паёми Осие (маҷмуаи илмӣ), Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.-Душанбе: 2016

4. Сирочиддин Эмомалӣ, Тасвири муҳити хонавода ва манзараи табиат дар насри Сотим Улуғзода/ Эмомалӣ Сирочиддин// Сино.-Душанбе, 2015. 95 сах.
5. Солеҳов Ш., Маҳмудов М. Проблемаи инсонмехварӣ аз нигоҳи Сорбон/ Ш. Солеҳов, М. Маҳмудов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ.-Душанбе,2020.-№ 2 (85), сах. 75-77
6. Сорбон, Куллийт/ Сорбон// Эҷод.- Душанбе,2009. Ҷ.2. 408 сах.
7. Холов Ҷовид, Масрур Ҷаҳон ҳикоянигор/ Ҷовид Холов// Дониш.-Душанбе, 2012.159 сах.
8. [https://oila.tj/news/sorbon-zangiriamro-khudam-Ba zaboni hindii](https://oila.tj/news/sorbon-zangiriamro-khudam-Ba%20zaboni%20hindii)
9. Манну Бҳандарӣ, Бантии шумо/ Бҳандарӣ Манну// Радҳакришна.-Най Диллӣ, 2011.127 сах. (मन्नू भंडारी, आपका बंटी/ भंडारी मन्नू // राधाकृष्ण. नयी दिल्ली, 2011.पृ.127)
10. Абҳишек Кумар Синх, Бантии шумо (дастури таълимӣ, адабиёти ҳиндӣ) / Синх Кумар Абҳишек//Донишгоҳи давлатии кушодаи Одиша. –Одиша, ҷ.2, 10 сах.
11. (अभिषेक कुमार सिंह, आपका बंटी, हिन्दी कथा साहित्य (उपन्यास)/कुमार सिंह अभिषेक//ओडिशा राज्य मुक्त विश्वविद्यालय,खंड-2,पृ.4)
12. <https://www.slideshare.net/KrishnarjunaAccademy/bahd-06block041>

РОМАНИ «БАНТИИ ШУМО»-И МАННУ БҲАНДАРӢ ВА ҲИКОЯИ «ПИНДОР»-И СОРБОН

Инъикоси мавзӯи хонаводагӣ ва муносибатҳои оилавӣ яке аз мавзӯҳои мубрами насри адибаи Ҳинд Манну Бҳандарӣ ва нависандаи тоҷик Сорбон мебошад. Ҳар ду нависанда муҳити оилавиеро тасвир мекунанд, ки дар он хулқу атвори минбаъдаи қаҳрамонҳояшон инкишоф меёбанд. Аввалин романи психологӣи Манну Бҳандарӣ, ки бевосита ба мавзуи оила ва масъулияти волидон дар тарбияи фарзандон бахшида шудааст, «Бантии шумо» ном дорад. Аз лиҳози мавзӯву мундариҷа ҳикояи «Пиндор»-и Сорбон ба романи «Бантии шумо» хеле наздик аст. Дар таълифоти ҳеҷ адибон кӯшиши кардаанд, ки дар бораи оқибатҳои муноқишаи волидон, ки то кадом ҳад таъсири бади он ба фарзандон мерасад, дар мисоли сарнавишти талхи писарбача Бантӣ («Бантии шумо») ва духтари наврас Парвона («Пиндор») хеле нозукбиниона тасвир намоянд. Бантӣ ва Парвона ҳар ду баъди ҷудо шудани волидонашон, бо ҷамроҳи модари худ зиндагӣ мекунанд ва бачаҳо тамоми меҳру муҳаббати худро ба онҳо мебахшанд. Бо гузашти вақт ва зиёд шудани эҳсоси раику кина дар вучуди занҳо, ки ин ҳолат боиси безътиной нисбат ба меҳру дилбастагии фарзандон ҳам мегардад, модари Бантӣ ва модари Парвона дубора барои барпо кардани оилаи нав кӯшиши мекунанд ва бо ин амали худ зарбаи ҷонкоҳеро ба фарзандони худ мерасонанд.

Калидвожаҳо: нависанда, таълифот, мавзӯ, оила, муноқиша, меҳр, фарзанд, безътиной, ҳолати равонӣ.

**РОМАН «ВАШ БАНТИ» МАННУ БХАНДАРИ И РАССКАЗ
СОРБОНА «ПРЕДПОЛОЖЕНИЕ»**

Отражение темы семьи и семейных отношений - одна из важных тем прозы индийской писательницы Манну Бхандари и таджикского писателя Сорбона. Оба писателя описывают семейную среду, в которой развивается дальнейший характер их героев. Первый психологический роман Манну Бхандари, непосредственно посвященный теме семьи и ответственности родителей в воспитании детей, называется «Ваш Банти». По сюжету и содержанию рассказ «Предположение» Сорбона очень близка к роману «Ваш Банти». В своих произведениях писатели попытались написать о нескольких причинах родительского конфликта и показать его негативные последствия на примере горькой судьбы мальчика Банти («Ваш Банти») девочки-подростка Парвоны («Предположение»). Банти и Парвана живут со своей матерью после развода родителей, и дети отдают им всю свою безответную любовь. С течением времени и усиливающимся чувством ревности и обиды, женщины пытаются снова создать новую семью и своими действиями сознательно игнорируют существование и чувства своих детей и не замечая того, то они наносят тяжёлый удар своим детям.

***Ключевые слова:** писатель, произведение, тема, семья, конфликт, любовь, ребенок, неприязнь, психическое состояние.*

**THE NOVEL OF "BANTII SHUMO " OF MANNU BHANDARI AND
SORBON'S STORY "PINDOR"**

The reflection of the theme of family and family relations is one of the important themes of the prose of the Indian writer Mannu Bhandari and the Tajik writer Sorbon. Both writers describe the family environment in which their future character develops. The first psychological novel of Mannu Bhandari, directly dealing with the theme of the family and the responsibility of parents in children raising, is called "Bantii shumо". In terms of plot and content, the story «Pindor» of Sorbon is very close to the novel «Bantii shumо». In their works, the writers tried to write about several causes of parental conflict and show its negative consequences on the example of the bitter fate of the boy Buntу ("Bantii shumо ") and the teenage girl Parvona («Pindor »). Buntу and Parvona live with their mother after their parents' divorce and the children give them all their unrequited love. With the course of time and increasing feelings of jealousy and resentment, women try again to build a new family and with their actions they deliberately ignore the existence and feelings of their children and do not understand that they give them a very heavy blow.

Keywords: *writer, work, theme, family, conflict, love, child, hostility, mental state.*

Сведение об авторе: Рахматуллаева З. - Таджикский национальный университет, доцент кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+ 992) 907-90-70-56

About the author: Rakhmatullaeva Z.-Tajik National University, Associate Professor in the Department of Indian Philology of the Faculty of languages of Asia and Europe. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue. Tel.: (+ 992) 907- 90- 70-56

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК:398(575.3)

БАРРАСИИ ВАРИАНТҲОИ РИВОЯТИ “ЧИЛДУХТАРОН”

Фаридун Исмоилов

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Мувофиқи иттилоъи фолклоршиносон, яке аз аломатҳо ва ё нишонаҳои маъмули адабиёти шифохӣ вариантҳои жанрҳои гуногуни ин илм мебошад. Вариантноӣ аз хусусиятҳои хоси осори шифоҳию хаттӣ буда, дар жанрҳои мухталифи адабиёти гуфторӣ аз замони қухан то ба имрӯз густариш ёфтааст. Чунин нишонаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дер боз диққати олимони фолклоршинос ва адабиётшиносро ба худ ҷалб кардааст. Омӯзиш ва баррасии гунаҳои асарҳои фолклорӣ аз масъалаҳои муҳими илми фолклоршиносӣ буда, барои ба таври муқоиса омӯхтани нусхаҳо, тағйироти шакли мазмун, тарзи баёни матлаб ва моҳияти масъалаҳои дарбаргирифтаи матни шифохӣ муҳим аст. Аксари асарҳои шифохӣ дорои вариантҳои гуногун буда, бо хусусиятҳои мухтelif, андаке тағйироти шаклӣ ва баъзан бо тарзи баёни дигаргунатар аз ҳам тафовут доранд. Дар асл ин қабил осор дар асоси як нусха роиҷ гардида, бо мурури замон вариантҳои гуногуну ҷолиб пайдо намудаанд. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки як асари шифохӣ, аз ҷумла бархе зарбулмасалу мақолҳо, аз 9 то 53 вариантҳо дар бар гирифта, дар ҳудуди васеи ҷуғрофӣ паҳн гардидаанд [5, 12].

Вариантҳои матнҳои фолклориро муҳаққиқон ба мавзӯ, сохтор ва моҳияти забону баёни онҳо тақсимбандӣ намуда, якчанд навъи қаринаҳои онҳоро муайян кардаанд. Аз рӯйи равиши сохторшиносӣ ҳар асари гуфториро фолклоршиносон аз лиҳози муҳтаво, тарзи баёни воқеа, ҷуғрофиёи густариши он, маълумотномаи ғӯянда, ҷинсият, сабақкунанда, муҳити эҷоди асари фолклорӣ ва ғ. мавриди баррасӣ қарор медиҳанд.

Донишманди суҳансанҷ Носирҷон Маъсумӣ дар пешгуфтори асари пураарзиши хеш «Фолклори тоҷик» (1952) доир ба масъалаи вариантҳои жанрҳои фолклорӣ аҳамияти ҷиддӣ дода, чунин навиштааст: «Ба ҳар ҳол тексти фолклор бетағйир нест, вай ҳамеша, дар ҳолати тағйиршавӣ мебошад. Ҳатто як асар дар ҳуди як ғӯянда ҳам метавонад якчанд вариант дошта бошад» [3, 21]. Аз ин ҷо бармеояд, ки муҳаққиқ бештар ба матнҳои аҳамият додааст, ки дар контексти як ғӯянда (ровӣ) осори шифохӣ вариантҳои гуногун доштаанд.

Ҳамчуни академик Рачаб Амонов мушоҳидаҳои хешро дар маҷмуаи «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» қайд карда, зимнан варианти баъзе аз рубоихоро дар поварақ дарҷ намудааст [8, 24].

Баъдан, оид ба вариантҳои зарбулмасалу мақолҳо фолклоршинос В. Асрорӣ андешаҳои ҷолиб баён намуда, аз ҷумла навиштааст, ки «баъзе зарбулмасалу мақолҳо якчанд вариант доранд. Вариантҳо аз ҷиҳати шакл гуногун мебошанд. Вариантҳо ҳар кадом мустақилияте доранду андаке дар тобиши маъно ҳам фарқ меkunанд» [2, 14]. Олим аз рӯи тобишҳои маъноӣ ва шакл фарқ кардани нусхаҳои ишора намудааст, ки ин гуна тафовут ва дигаргуниро мо дар қаринаҳои мухталифи ривоятҳо низ мушоҳида мекунем.

Муҳаққиқи дигари адабиёти шиғоҳӣ шодравон Ф. Муродов дар муқаддимаи рисолаи илмӣ хеш «Вариантҳои зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ» (2001) дар бораи хидматҳои шоистаи академик Р. Амонов суҳан гуфта, таъкид менамояд, ки эшон соли 1959 чор варианти «Алпомиш»-ро ҷоп намуд. Бо ҳамин маълум гардид, ки дар байни халқии тоҷик на танҳо «Гӯрӯғлӣ», балки достони «Алпомиш» низ мавқеи муайян доштааст [5, 4].

Тавре аз таҳқиқоти пешинӣ бармеояд, дар бораи вариантҳои жанрҳои алоҳидаи фолклорӣ мақолаву маҷмуа ва рисолаҳои илмӣ ҷудогона ҷоп шудаанд ва бештари онҳо бо равиши сохторшиносӣ, ки олими намоёни Шуравӣ Исидор Левин дар илми фолклоршиносӣ рушд дода буд, таълиф гардидаанд. Ба ин бахши осори илмӣ рисолаҳои Б. Тилавов «Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок» (1967) ва «Современный пословичный репертуар таджикского народа» (1973), Э.С. Улуг-заде «Таджикские четверостишия / Опыт количественного анализа устного репертуара» (1972), Қ. Ҳисомов «Муносибати зарбулмасалҳои хаттӣ ва вариантҳои халқии онҳо» (1973), Б. Шермухаммедов «Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии» (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариантности) (1987), Ф. Муродов. «Вариантҳои зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ» (2001) марбут мебошанд. Ҳар яке аз ин муаллифон дар бораи вариантҳои мухталифи жанрҳои фолклорӣ пажӯҳишҳои арзишманд таълиф намудаанд ва ин асарҳо аз зумраи осори илмӣ бунёдии фолклоршиносии тоҷик махсуб мешаванд.

Чунони аз таҳқиқоти фолклоршиносон муайян гардид, доир ба вариантҳои жанрҳои манзуму мансури шиғоҳӣ, аз ҷумла зарбулмасалу мақолҳо, рубоию сурудҳо, ҳамосаи «Гӯрӯғлӣ» ва достони «Алпомиш» таҳқиқоти хуби илмӣ анҷом дода шудаанд. Лозим ба ёдоварист, ки оид ба жанрҳои насри шиғоҳӣ, ба мисли афсонаву қисса, нақлу ривоят ва ғайра, аз лиҳози гунаҳои асарҳои бунёдӣ кам таълиф шудаанд (ба истиснои чанд мақолаву асар дар бораи вариантҳои афсонаҳо). Бино бар ин, моро зарур аст, ки дар оянда ба масъалаи мавриди назар аҳамияти ҷиддӣ диҳем. Оид ба вариантҳои афсонаҳо муҳаққиқон Р. Амонов, Д. Обидов, Р. Раҳмонӣ, Ш. Мирзоева ва дигарон маълумот додаанд. Дар ин бора асари илмӣ Ш. Мирзоева «Таҳқиқи шиносномаи як афсона» (2003) пажӯҳиши илмӣ буда, ба

масъалаи қаринанокии афсонаи «Зани ҳилагар» бахшида шудааст [4, 45]. Доир ба ин рисола профессор Р. Раҳмонӣ менависад, ки «дар китобчаи фолклоршинос Ш. Мирзоева «Таҳқиқи шиносномаи як афсона» (2003) муаллиф матнро таҳқиқ намуда, ки дар он густариш, сигнатура, яъне шиносномаи он матнро нишон додааст. Ҳамчунин ба тафовути баъзе ҷузъиёти вариантҳои афсона ишора намудааст... Аз пажӯҳиши эшон маълум мешавад, ки дар бойгонӣ аз ин матн 35 вариант сабт шуда, онро мардум бо завқ ҳикоят мекунанд» [9, 41]. Дар воқеъ, муҳаққиқ роҷеъ ба вариантҳои афсонаҳо дуруст меғӯяд, чунки як асари фолклорӣ аз 1 то 35 вариантҳо дар бар мегирад, зеро дар натиҷаи ҷустуҷӯҳои амиқи илмӣ метавон муайян намуд, ки дигар матни афсонаҳо низ дорои қаринаҳои гуногун ҳастанд ва дар бойгонии Фонди фолклори тоҷик маҳфузанд. Вариантҳои дигар анвоъи осори шиғоҳиро низ ҳангоми мутолиаи дафтарҳои дастнавис аз Ганҷинаи фолклори тоҷик ба мушоҳида гирифта мумкин аст.

Дар маҷмӯъ, оид ба вариантҳои асарҳои шиғоҳӣ муҳаққиқони хориҷию ватанӣ, ба мисли И.А. Сухарев, О.А. Сухарева, Н.П. Андреев, А.А. Андреев, К. Крон, Р. Дессауер, Г. Штробах, М.С. Андреев, Н. Маъсумӣ, Р. Амонов, В. Асрорӣ, И. Левин, Б. Тилавов, Б. Шермуҳаммадов, Ф. Муродов, Р. Раҳмонӣ, Қ. Ҳисомов, Ш. Мирзоева ва дигарон, пажӯҳишҳои арзишманд анҷом додаанд.

Ҳангоми таҳқиқи нусхаҳои гуногуни ривоятҳо таваҷҷуҳи моро масъалаи вариантҳои бархе аз онҳо ҷалб намуд. Бахусус, ривояти «Чилдухтарон», ки бо қарианаҳои муҳталиф дар байни тоҷикон ва тоҷикзабонони кишварҳои ҳамсоя густариш ёфтааст, то имрӯз роиҷ мебошад.

Устод Садриддин Айни дар «Ёддоштҳо» як нусхаи ривояти «Чилдухтарон»-ро аз забони тағояш Қурбонниёз батафсил нақл кардааст. Қолиб аст, ки нависанда тарзи баёну забони ғӯяндаро риоят намуда, матнро бо каме таҳрир овардааст. Дар ин матн роҷеъ ба мазори «Чилдухтарон», ки дар музофоте аз шаҳри Бухоро мавҷуд будааст, маълумот дода мешавад. Ривояти мазкур ба вариантҳои дигари он ки шабоҳат дошта, танҳо бо баъзе эпизодҳо воқеаҳо тафовут дорад [1, 307].

Дар хусуси «Чилдухтарон» ҳамчун ёдгории фарҳангӣ дар «Энсиклопедияи фарҳанги мардуми тоҷик» (2018) профессор Р. Раҳмонӣ маълумоти қолиб дода, мазмуни ҷанде аз ривоятҳои мардумиро шарҳу таҳлил намудааст [10, 423].

Якҷанд нусхаи ривояти «Чилдухтарон» дар маҷмуаву мақолаҳои муҳаққиқони фолклоршинос ҷоп шудааст. Аз ҷумла, дар ин мавзӯ муҳаққиқи ҷавон М. Ниёзова мақолаеро таҳти унвони «Нақлу ривоятҳои мардумӣ дар бораи кӯҳи «Чилдухтарон» ҷоп намуд, ки дар он доир ба нақлу ривоятҳои мазкур андешаҳои ҳешро баён намудааст. Мавриди зикр аст, ки дар мақолаи мазкур оид ба вариантҳои ривояти мавриди назар кам таваҷҷуҳ шудааст [7, 80].

Маводи фактологии пажӯҳиширо мо аз маҷмуаҳои фолклорӣ, Фонди фолклори тоҷик ва баъзе матнҳоро дар солҳои гуногун аз байни халқ ҷамъоварӣ намудем. Дар асоси 12 нусхаи ривояти «Чилдухтарон» кӯшиш кардем, то нишонаҳои фарқкунанда ва алоқамандонаи ин осорро муайян созем. Инчунин дар хусуси вариантҳои гуногуни ривояти мавриди назар, сохтор, ҷуғрофиёи густариш, замони гуфта шудани онҳо, мавзӯ ва муҳтавои ҳар як матн аз рӯи методҳои сохторшиносӣ ва муқоисавӣ-таърихӣ иброи андеша шавад. Дар воқеъ, оид ба ривояти «Чилдухтарон» ва қаринаҳои мухталифи он метавон бисёр андеша намуд ва дар асоси муқоисаи матнҳои натиҷаҳои илмиро ба даст овард. Ривояти «Чилдухтарон» ба гурӯҳи ривоятҳои тасмийӣ дохил мешавад, ки дар бораи ёдгориҳо ва кӯҳу манораҳои монанд ба одам маълумот медиҳад.

Бо номи «Кӯҳи Чилдухтарон» шаш матни ривоятро пайдо намудем, ки дар ин нусхаҳо чехраи чиҳил духтар ҳамчун рамзи покиву ифғат, поквичдонӣ, часорату тавонгарӣ тасвир шудааст. Дигар мутуни ривояти мазкур бо унвонҳои гуногун сабт шудаанд ва дар маҷмӯъ, ҳамаи ин осор ба ҳам алоқамандӣ доранд. Дар умум, метавон ривоятҳои мавриди назарро чунин тасниф намуд:

- Кӯҳи Чилдухтарон;
- Санги Чилдухтарон;
- Ғули Чилдухтаракон;
- Мазори Чилдухтарон;
- Ғори Чилдухтарон;
- Қизлартеппа (баландӣ ё теппаи монанд ба духтарон).

Ҳар яке аз ин ривоятҳо аз минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон бо унвонҳои мухталиф ҷамъоварӣ шудаанд, ки аз лиҳози мазмуну муҳтаво ба ҳам монандӣ доранд ва мазмуну мафҳуми нусхаи асосии ривояти мазкурро ифода мекунанд. Хатти сюжет дар ин ривоятҳо яксон набуда, гоҳе аз рӯи воқеаву ҳавадис, образи мотивҳои гуногун, замону макони эҷоди матн тағйир меёбад. Тасвири чехра (портрет)-и қаҳрамонон дар ин осор равшан баён наёфтааст, яъне ба қиёфа, қаду қомат ва симои зоҳирии духтарон кам таваҷҷуҳ шудааст. Сюжет дар ривоятҳои мазкур тариқи сюжети сода, ки дар асоси як воқеа ё чанд ҳодисаи хурди бо ҳамдигар алоқаманд бунёд ёфтааст.

Густариши ҷуғрофиёи ин асари халқӣ фарох буда, дар минтақаҳои ҷанубу шимол, тобеи маркази шаҳри Душанбе ва ҳамунин дар қисме аз минтақаҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон роиҷ гардидааст. Дар ин мавзӯҳо то ба имрӯз вариантҳои тозаи ривояти мазкурро пайдо кардан мумкин аст, зеро ровиёни осори мардумӣ дар асоси мавҷудияти сангу кӯҳҳо, гулу гиёҳҳо, ғору мазорҳо, ки ба номи «Чилдухтарон» марбутанд, нақлу ривоятҳои тоза эҷод мекунанд. Ин ҷо бояд ёдовар шуд, ки роҷеъ ба ҳар яке аз ин гурӯҳи ривоятҳо як ё ду матни ин осорро таҳлилу баррасӣ хоҳем намуд, зеро зиёда аз 12 (тип)

ривоятро рӯйи даст дорем ва дар як мақола ҳамаи онҳоро таҳлил намудан аз имкон берун аст. Бахши дигари ин ривоятҳоро дар таҳқиқоти оянда баррасӣ хоҳем намуд. Дар асоси мазмун ва муҳтавои ҳар як ривоят андеша ва масъалаҳои зиёдеро метавон баррасӣ намуд. Сохтору мафҳум, тафовут ва пайвастагии мазмунии матнҳоро низ муайян намудан аз паҳлуҳои дигари пажӯҳиши мост.

Тавре ки аз номи вожаи «Чилдухтарон» маълум аст, ин калима мураккаби дутаркиба буда, пасванди ҷамъбандии «-он» гирифтааст. Доир ба ин масъала забоншиноси ҷавон Ш. Шарипова ақидаи ҷолиб баён намудааст. Номбурда қайд менамояд, ки «вожаи «Чилдухтарон» аз лиҳози сохт ба оронимҳои мураккаби қолаби шумора+исм дохил мешавад» [11, 21]. Яъне, ин калима аз шумораи «чил», исми «духтар» ва пасванди ҷамъбандии «он» таркиб ёфтааст.

Азбаски маконе бо номи «Чилдухтарон» то ба имрӯз дар ноҳияи Муъминободи вилояти Хатлон мавҷуд аст, омӯзиши ин масъаларо мо аз ривоятҳое, ки ровиёни ҳамин минтақа нақл кардаанд, оғоз менамоем. Боиси ифтихор аст, ки ин минтақаи кишвар дар замони Истиқлоли Тоҷикистон дигарбора таъмиру ҳифз карда шуд ва ҳоло барои сайёҳони дохилию хориҷӣ ба як макони сайёҳӣ табдил гаштааст. Таҳи чанд соли ахир сайёҳону муаррихон ва донишпажӯхон ба ин ёдгории фарҳангӣ тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. Мардуми кишвар низ барои истироҳат ва ёдоварӣ аз мероси маънавии гузаштагони миллати хеш ҳамеша ба зиёрати он ҷо мераванд.

Чилдухтарон номи кӯҳест, ки дар қисмати шимолии ноҳияи Муъминободи вилояти Хатлон ҷойгир шудааст. Ин кӯҳҳо аслан мучассамаҳои одаммонанде ҳастанд, ки ба худ сирру асрори ҳосе доранд. Мардуми Хатлонзамин ин кӯҳҳоро «Чилдухтарон» ном ниҳодаанд. Ин мучассамаҳои монанд ба гурӯҳи одамон барои ҳар як тамошобин чун илоҳаи зебӣ, қуллаҳои дилрабоӣ кӯҳи сарсабзу табиати диловез хеле гуворо ва диданианд. Ҳар сайёҳ ҳангоми дидани ин манзараҳо ва шунидани таърихи пайдоиш ва мавҷудияти онҳо тасаввуроти зиёд пайдо менамояд.

Дар бораи кӯҳи «Чилдухтарон» ривоятҳои зиёде гуфта шудаанд, ки онҳо воқеаи чихил духтари покдоман барои раҳӣ ёфтани аз дасти душманон, ба санг табдил ёфтани онҳо, эътиқоди мардум ба дуо, мустаҷоб гардидани ниёиши он духтарон ва ғайраро фаро мегиранд. Чунончи, дар ривояте омадааст: «Ривоят мекунанд, ки дар замонҳои хеле қадим тӯдаи аҷнабиёни ғоратгар ба Хатлонзамин ҳучум оварда, мардону занон, писарону духтаронро ба худ ғулом карда, ба мамлакатҳои дурдаст бурда мефурухтаанд. Махсусан, духтарони хушлиқоро зуран асир мегирифтанд. ...Заду хӯрд чанд шабонарӯз давом кардааст. Оқибат душман бо қувваи камони худ бартарӣ нишон дода, аҳолии беяроку бе пушту паноҳ ба сӯи қуҳҳои сар ба фалаккашида ру оварданд. Як қисми душманонро аҳоли фиреб карда, худ ба сӯи қуҳи Пирӣ, Даштиҷум паноҳ мебаранд. Қисмати бечораю бенавоҷиш, хусусан кампируну муйсафедон ва беморон аз дами шамшери хунхорон наҷот наёфтанд. Як

гурух духтарон, ки қувваи зури душманро пайиҳам шикаст медоданд, ба ҳучуми шадиди душманони хунхору малъун тоб наёварда, ба сӯйи куҳҳо мегурезанд ва ба куҳи «Чилдухтарон» рафта а Худо илтиҷо мекунанд, ки онҳоро ба санг табдил диҳад. Онҳо дар ҳамон ҷо ба мили санг мегарданд» [17].

Тавре ки аз муҳтавои ин асари халқӣ бармеояд, гӯяндаи матн аз таърих ва номҳои минтақаи мавриди назар, ба мисли Хатлонзамин, Муъминобод, Ваҳиё, Дуоб, Яхсу, кӯҳҳои Пирӣ, Даштиҷум ёдовар шудааст. Дар хотимаи матн бо дуову илтиҷои духтарон Худованд онҳоро ба санг табдил медиҳад. Ҳамин масъала дар ҳамаи ривоятҳои мавриди пажӯҳиш тасвир шудааст, ки нишондиҳандаи вариантҳои гуногуни ривояти мазкур аст.

Дар варианти дигари ривоят оварда мешавад, ки дар таърихи гузашта мардум аз дасти душманон ба фарёд омада, ба кӯҳҳо паноҳ мебардаанд. Матни ривоят аз тарафи Тухтамуродов Элмурод, сокини деҳаи Сентоби ноҳияи Фориши Ҷумҳурии Ўзбекистон сабт гардидааст ва бо таъсири забони туркӣ (ӯзбакӣ) вожаҳои «Яғлоқ», «Оқтош», «Қаратош» номи кӯҳҳои ҳамон минтақа зикр шудааст. Қолиб аст, ки вожаи «Чилдухтарон» дар ин минтақа ҳам дар шакли аслии тоҷикӣ боқӣ мондааст. Матни ривоят чунон аст: «Теппи ҳамин кӯҳба Яғлоқ гуфтагӣ ҷой ҳаст. Дар мобайни Оқтош ва Қаратош гуфтагӣ ҷой як баландии кӯҳзор буда, дар доли ҳамун кӯҳ «Чилдухтарон» гуфтагӣ ҷой ҳаст. Аз нақли қадим дар ҳамин мамлакат Евгарӣ будаст. Дар вақти ёв омадан аз ёв тарсида халқо ба кӯҳҳо мерафтанд.

Бо нақли одамони кӯҳна аз ин якҷанд сол пештар ёв омаданба духтарҳо ба кӯҳ гурехта баромада:

- Рӯи кофирро надида моро санг кун, - гуфта, ба Худо нола мекунанд. Худо нолаи онҳоро қабул мекунад. Онҳо санг мешаванд. Ҳозир ҳаминҷоба сангҳои монанди расми духтарон тик (рост) истодас. Пеш вақт духтарҳо инҳоба рафта зиёрат мекарданд. Аз санг чироғҳошон ҳаст? Ин ҷоба ёв аз Қалтоқҳо буд...» [13].

Воқеаҳои дар ривоят тасвиршуда шаҳодат медиҳанд, ки ин ҳаводис дар давраи тохтутозҳои муғулон дар сарзаминҳои мо рух додааст. Чунончи, аз таърих ба мо маълум аст, ҳамин гуна задухӯрдҳои бераҳмонаи муғулон таъсири манфии худро дар кӯхистону рустоҳои дурдасти кишвари мо гузоштааст ва ҳоло ҳам гӯяндагони умрида аз ҳаводиси гузашта ёдовар мешаванд.

Масъалаи дигар, ки ба ҷиҳил духтар марбут аст, ба зерӣ як харсанг мондани онҳо мебошад ва ин воқеа дар ривояти «Санги чилдухтарон» возеҳ баён шудааст. Аз ахбори ровӣ бармеояд, ки духтарон бо хоҳиши худ барои покдоманӣ ва бо амри Худо ба зерӣ санг мондаанд: «Аз кишлоқи Кулолӣ поёнтар, дар тағи роҳ як санги якка ҳаст. Ҷои он сангро «Бобои Валий» меноманд, худӣ сангро «Санги Чилдухтарон» мегӯянд. Сабаби «Чилдухтарон» ном гирифтани санг ин аст:

Як вақтҳо, дар рӯзи соли нав чил духтар дар пеши ҳамон санг бозию шодӣ карда истода буданд. Дар ҳамин вақт як одам хабар овардааст, ки:

- Эй духтарҳо, гурезед, ки душман омад.

Духтарон гурехтанӣ шудаанд, лекин лашкари душман расида омадааст, роҳи гурез банд шудааст. Духтарҳо ба Худо илтиҷо кардаанд, ки:

- «Худоё, Худовандо, ҳамин сангро ба болои мо гардон, ки ба дасти душман наафтем!»

Ҳамон замон санг ба болои духтарҳо гаштааст, онҳо дар тағи санг мондаанд.

Дар қишлоқ бисёр ҷанг шудааст, одамони қишлоқ душманро пеш кардаанд. Баъд одамон омадаанд, ки мурдаи духтаронро аз зери санг гирифта гӯронанд. Сангро майда карданӣ мешаванд, бисёр зӯр мезананд, лекин шикаста наметавонанд. Ҳеҷ кас он духтарҳоро аз тағи санг гирифта натавонистааст. Аз ҳамон вақт боз номи он санг «Чилдухтарон» аст» [6, 21].

Ҳоло дар атрофи ҳамин «Санги Чилдухтарон» як боғ мавҷуд аст ва камина бо мақсади пажӯҳишҳои майдонӣ дар соли 2020 ҳамроҳи дӯстонам ба он ҷо рафта, он мавзеъро дидам. Воқеан дар он ҷо, дар паҳлуи дарёи Киштӯд як санги калони сафедранги ҳамвор мавҷуд аст. Мардум ҳангоми аз назди он санг ва гузаргоҳи он мавзеъ гузаштан дуову ғотиҳа хонда, ба рӯҳу арвоҳи гузаштагони онҷо мебахшанд. Таъкид кардан бамаврид аст, ки ривояти мазкур низ аз лиҳози мавзӯ ва муҳтаво ба матнҳои дигар мувофиқ аст. Одатан он духтарон асосан дар фасли баҳор ҳангоми баргузориҳои ҷашни Наврӯз ба сайру гашт рафтаанд, ки дар ривояти ғайрӣ бо ибораи «дар рӯзи соли нав» ифода ёфтааст.

Дар ривояти дигар оид ба гули сурх маълумот дода мешавад, ки мувофиқи боварҳои мардуми маҳаллӣ аз хуни ҳамон ҷиҳил духтари шаҳидшуда рустааст. Ва сокинони рустои Ворух он гулро «Гули Чилдухтаракон» ном ниҳодаанд. Бо ҳамин унвон ривояте низ сабт шуда, ки муҳтавои он ҷолиб аст. Дар кӯҳсори дараи Ворух гуле мерӯяд, ки онро гули «Чилдухтаракон» меноманд. Ин гул ранги сурх дорад.

Ҳикоят мекунанд, ки дар замонҳои қадим чил нафар духтарон ба сайри кӯҳсор мебароянд. Онҳо кӯҳу дараҳоро саёҳат карда, якдастагӣ гул чида баргаштанӣ мешаванд, ки ногоҳ аз пеш як гурӯҳ авбошон баромада, ба қасди бад онҳоро доштанӣ мешаванд.

Духтарон гурехтанӣ мешаванд, лекин авбошон онҳоро гурехтан намеоманд. Он гоҳ духтарон баробар мегӯянд:

- «Эй кӯҳ, моро паноҳ деҳ»!

Кӯҳ якбора ҳамаи духтаронро ба коми худ фуру мебарад. Баъди якҷанд вақт дар он ҷо гули сурх мерӯяд. Мардум онро «Чилдухтарон» ном медиханд [14].

Дар ин ривоят гӯянда гоҳе тасвирҳоро ғайривоқеӣ баён менамояд, ки чунин тарзи баён хоси афсонаҳо мебошад ва дар адабиёти илмӣ онро муболиға ё иғроқ меноманд. Ба андешаи ровӣ «кӯҳ ҳамаи духтаронро ба коми

худ фурӯ мебарад». Яъне, бо амри Худо кӯҳ ба мағоке ё сӯрохи калоне табдил ёфта, ҳамаи духтарон дар зери хок мемонанд. Тафовути ривояти ғавқ аз дигар матнҳо дар он аст, ки дар ин нусха доир ба гули сурхе иттилоъ дода мешавад ва ҳамчунин дар ин нусха ба ҷои вожаи «душманон» калимаи «авбошон» ба кор рафтааст.

Ривояти «Мазори Чилдухтарон» низ ҷолиби тавачҷуҳ аст. Дар ин вариант оид ба қабри як шахси номаълум сухан рафтааст, ки онро мардум «Чилдухтарон» ном ниҳодаанд. Аз тасаввуроти гӯянда бармеояд, ки сокинони деҳаи Панҷшанбесиёби музофоти шаҳри Самарқанд ҳар мазоре, ки беном бошад, онро «Чилдухтарон» ном мебурдаанд. Як андешаи тоза вобаста ба ин мавзё ва сабаби эҷоди матни мазкур ин аст, ки чихил духтар лухт дар ҳавз оббозӣ мекардаанд ва марде номаҳрам меояду он духтарон аз шарм бо амри Худо ба моҳӣ табдил меёбанд. Мардуми ин минтақа то ба имрӯз моҳиёни ҳамин ҳавзро истифода намебаранд, зеро онҳо бар он боваранд, ки моҳиҳои он ҷо аз хуни духтарони шахидшуда пайдо шудаанд. Ривоят ин аст: «Дӯстам Эркин Мавлонов деҳаи Панҷшанбесиёбро, ки хушманзар будааст, хеле ситоиш кард ва илова намуд, ки ин деҳаи қадимӣ буда, ҷанори ҳазорсола, масҷиди кӯҳна ва як қабри шахси номаълум дар саҳни масҷид дорад, ки мардум онро «Чилдухтарон» мегӯянд. Ҳар мазоре, ки беном бошад, «Чилдухтарон» мегӯянд мардум ва ривояте ба он ном мебаранд.

Номи масҷиди кӯҳна Моҳитобон аст ва қабристон низ. Масҷиди кӯҳнаи деҳа ҳавзи калони қадимӣ дорад, пури моҳӣ. Ба ривояти мардуми деҳа чил духтар бараҳна оббозӣ мекунанд ва марде меояду онҳо аз шарм ба об ғӯта зада, бо амри Худо моҳӣ мешаванд. Ба ин сабаб моҳиҳои ин ҳавзро мардум шикор намеkunанд» [12].

Нусхаи дигари ривояти зайл аз чанд чихат тафовутҳо дорад. Дар ривояти «Ғори Чилдухтарон» ҳамаи духтарон бо хости Худо ва таманниёту мурочиати худ ба Аллоҳ дар дохили ғор ба санг табдил шудаанд. Чунин маълумотро мо дар нусхаҳои дигар дучор намешавем. Тавре ки дар ин нусха омадааст: «Чилдухтарон» Уштурӣ гуфтагӣ кишлоқи тобеи Каштаҳезба аст. Як замоне ёвгарӣ шудагӣ. Ёвгарӣ шуда омада кишлоқоя тала кардагӣ. Аз кишлоқо чил духтар шуда гурехта, як ғорба даромдагӣ. – «Рӯи ёва набинем гуфта, Худоба муноҷот кардагӣ». Пас ҳамеш санг шуда мондагӣ. Барои ҳамин ин ғора «Ғори Чилдухтарон» меноманд. Даруни ҳамун ғорба ҳолиям чил духтар ҳамун ҳолати шиштагишон шах шуда, санг шуда мондагӣ.

Мардум маросимҳои «Сари сол»-ба ҳамун ҷоҳо рафта, саёҳат карда меоянд. Мардум ҳоло ҳам онро ҷои муқаддас мешуморанд» [15]. Дар ин матн ба ҷои калимаи «душман» муродифи туркии «ёв» ва «ёвгарӣ» истифода шудааст. Аз ин рӯ, маълум мешавад, ки забони туркӣ (ӯзбакӣ) ба лаҳҷаи ӯ таъсир доштааст.

Бо унвони «Теппаи Чилдухтарон» ривояте сабт шудааст, ки гӯяндаи он аз музофоти шаҳри Самарқанд аст. Дар ин нусха оид ба Шодмон Малик ва духтари вай, ки ҳамроҳи 39 нафар духтари дигар ба сайругашт баромадаанд,

маълумоти таърихию тахайюлӣ дода мешавад. Ин нусхари метавон қаринаи ӯзбекии ривояти мазкур номид, чунки дар ин ҷо низ ишора ба чил духтар шудааст, аммо маълумоти ривояти мавриди назар мухтасар баён шуда, баъзе масъалаҳое, ки дар вариантҳои дигар оварда мешаванд, дар ин нусха ба ҷашм намерасанд. Ин аст, ривояти «Қизлар теппаси» ё «Теппаи Чилдухтарон»: «Дар шаркии кишлоқи Боғибаланд, ки номи онро «Қизлар тепа» мегӯянд, дар вақти ҳукмронии Шодмон Малик, ки ӯрдаи он дар ҷануби дарёи Зарафшон воқеъ аст, дар ин теппа духтари подшоҳ сайр мекард. Подшоҳ барои аз дарё гузарондани аскаронаш ҳафт пул сохта будааст, ки аз ҳамон пулҳо ҳозир яктааш боқӣ мондааст ва онро «Пули Шодмонмалик» мегӯянд.

Шодмон Малик як духтар доштааст. Духтари подшоҳ бо 39 канизаш дар болои ҳамон теппае, ки дар боло гуфтем, барои сайру тамошо мебаромаданд. Гӯё дар вақти сайр душман омада, ҳамаи духтарҳо ҳалок шудаанд. Бино бар ҳамин, исми ҳамон теппаро «Қизлар теппаси» мегӯянд» [16].

Тавре ки ишора рафт, дар ин нусха доир ба Шодмон Малик ва урдугӯҳу корномаи вай маълумот дода мешавад ва ин масъала дар ривоятҳои дигар бозтоб нашудааст. Симои духтари шоҳ ҳамчун шоҳдухтар ва дорои канизакони зиёд тасвир шудааст. Тафовути ривояти мавриди назар аз нусхаҳои дигар дар он аст, ки масъалаи ниёиш ба Худованд ва надидани рӯи нопоки душманон дар ин нусха ба ҷашм намерасад.

Дар натиҷа аз вариантҳои мухталифи ривояти «Чилдухтарон» маълум гардид, ки ин бахши осори мардумӣ дорои нусхаҳои гуногун буда, дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистону Ӯзбекистон ва кишварҳои дигар густариш ёфтаанд. Бо ин ном кӯҳҳо, мазорҳо, ҳавзу ҷашмаҳо, ғору мағокҳо, теппаҳо, гулу гиёҳҳо ва ғайра дар манотиқи гуногуни кишварҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистону Ӯзбекистон роиҷ мебошанд. Дар ҳар нусхаи ривояти мавриди назар баъзе эпизод, сюжет, ҷеҳраҳо ва масъалаҳо тағйир меёбад, вале дар умум бо махсусиятҳо, муҳтавои мундариҷаи ин ривоятҳо вариантҳои як матни шифоҳиро ташкил додаанд. Баъзе маълумоти ин жанри фолклорӣ, чунонки дар боло ишора шуд, ба тарзи ифодаи афсонаҳо монандӣ доранд ва ин масъала, албатта ба тахайюл ва тасаввуроти ровиёну ноқилони халқӣ вобаста аст. Ҳангоми нақли ривояту қиссаҳо ва нақлу ёддоштҳо низ гӯянда бо эҳсоси баланд ба образ мебарояд ва баъзе масъалаву ҷеҳраҳоро аз будаи зиёд тасвир мекунад, ки маҳорати суҳандонию суҳанварии ровиро нишон медиҳад.

Аз иттилои ривояткунандагон маълум мешавад, ки ҳамин гуна кӯҳҳо бо номи «Чилдухтарон» дар Тавилдара ва деҳаҳои Каранаку Лабиоби Дарвоз, деҳаи Рарзи ноҳияи Айнии имрӯза низ мавҷуданд ва ҳар кадоме аз онҳо ривояте доранд. Мардум аз забон ба забон, аз насл ба насли дигар чунин ривоятҳоро интиқол медиҳанд. Бо мурури замон, аз як давраи таърихӣ ба давраи дигар баъзе аз симову эпизод ва масъалаҳои фарогирифтаи ривояти мазкур низ тағйир меёбанд ва ин гуна дигаргунии шаклию мазмунӣ дар нусхаҳои мавриди назар ба мушоҳида мерасанд.

Эътиқоду боварҳои мардумӣ дар бораи махлуқоти асотири, чойҳои таърихӣ, шахсиятҳои устураию воқеӣ низ аз мавзӯҳои доманадор ва муҳимми осори шиғоҳӣ мебошад, ки ин падида дар қаринаҳои мухталифи ривояти «Чилдухтарон» тасвир шудааст. Ровиёни асарҳои насри шиғоҳӣ то ба имрӯз бовар доранд, ки рӯҳи ҳамон чиҳил духтар зинда дар атрофи кӯҳҳои «Чилдухтарон» дар ҳаракатанд. Сокинони зиёди мавзеи «Чилдухтарон» дар ноҳияи Муъминободии вилояти Хатлон бар он боваранд, ки то ҳанӯз рӯҳи 40 духтари покдоман бо хости Худо ба онҳо кумак мекунад. Ашурбӣ Миралиева мегӯяд, ки ривоятҳои зиёде дар мавриди шабонгаҳ ба асли хеш баргаштани ин духтарони диловар низ мавҷуд аст. Аксар ба он боваранд, ки замоне ки духтарон шавҳар намеёбанд ва ё шавҳар доранду кӯдак намеёбанд, дар ин мавзеъ даст ба дуо мебардоранд ва ҳатман дуояшон мустачоб мегардад. Ё мегӯяд, ки ривояти қаҳрамони «Чилдухтарон» ҳамеша боиси ифтихори мардум будааст [17].

Гӯяндаи дигар аз рустои Кулолии шаҳри Панҷакент шаҳодат медиҳад, ки «дар ҳақиқат чилта духтар дар ҳамон кӯҳ зиндагонӣ мекунанд. Одами поке, ки лукмаи ҳаромро нахӯрда бошад, дуздию гандагӣ накарда бошад, ҳамон чилдухтаронро мебинад» [6, 22-23].

Ҳамаи ин боварҳои мардумӣ заминаҳои асотири доранд. Дар намунаҳои дигари осори шиғоҳӣ, ба мисли шугунҳо, ниёишҳо, ривояту афсонаҳо, ҳоб ва таъбироти он, чашну маросимҳо, нақлу ёддоштҳо ва қиссаву достонҳо эътиқодоти халқӣ инъикос шудаанд. Дар тасаввуроти мардум бовар доштан ба чехраҳои таҳайюлию афсонавӣ, образҳои ғайривоқеӣ, фавқуттабӣ, ҳобгузори, мавзеҳои қадимии таърихӣ ва ғ. хеле зиёд инъикос ёфтааст.

Аз пажӯҳиши ривоятҳои мазкур бармеояд, ки диловарию часорат, муҳофизати марзу буми рустову кишвар, поквичдонӣ адолатхоҳӣ аз тарафи духтарон дар бахше аз ин осор тасвир шудааст. Бо эътиқоди том тавассути ниёишҳо ба сӯи Худо духтарон бо дасти поку домани пок чон ба чонофарин месупоранд, ки ин эпизод дар хулоса ва чамъбасти аксари ривоятҳои «Чилдухтарон» инъикос ёфтааст. Аз кӯшишҳои илмӣ равшан мешавад, ки бештари жанрҳои осори шиғоҳӣ, ҳоҳ манзум ва ҳоҳ мансур, дорои вариантҳои гуногун буда, дар минтақаҳои мухталиф густариш ёфтаанд, бархе аз ин нусхаҳо аз байн мераванд ва баъзеи дигар дар забони зиндаи халқ боқӣ мемонанд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, Садриддин. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 434 с.
2. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ. Чамъкунанда ва тартибдиҳанда: В. Асрорӣ. Сталинобод: Нашр дав тоҷ, 1956. – 164 с.
3. Маъсумӣ Н. Фолклори тоҷик. – Душанбе: Нашриёти ДДОТ, 2005. – 160 с.
4. Мирзоева Ш. Таҳқиқи шиносномаи як афсона. - Душанбе: Дониш, 2003. – 123 саҳ.

5. Муродов Ф. Вариантнокии зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ. Муҳаррир: Бозори Тилавзод. – Душанбе: Фурӯғи дониш, 2001. – 112 сах.
6. Намунаи фолклори диёти Рӯдакӣ. Тартибдиҳандагон: Раҷаб Амонов ва Муҳаммад Шукуров / - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958, - 226 с.
7. Ниёзова М. Нақлу ривоятҳои мардумӣ дар бораи кӯҳи «Чилдухтарон» / Ниёзова М // Илм ва ҷомеа (Маҷаллаи академии илмию оммавӣ) № 5 (13), 2018. – Душанбе: Дониш. С. 80-89.
8. Очеркҳои эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб. (Дар асоси маводи Сари Хосор) Тартибдиҳанда: Амонов Р. Душанбе: Дониш, 1963. – 344 с.
9. Раҳмонӣ Р. Шиноҳти адабиёти гуфторӣ пас аз Истиқлоли Тоҷикистон. – Душанбе: ДМТ, 2018. – 152 сах.
10. Р. Раҳмонӣ. Чилдухтарон. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ. 2 / Зери назари Н. Амиршоҳӣ. – Душанбе: СИЭМТ, 2018. – 354 с.
11. Шарипова Ш. Оронимҳои забони адабии муосири тоҷикӣ (дар асоси осори бадеӣ, ҷуғрофӣ ва таърихӣ). Автореферат барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – С. 21.

Фонди фолклор ва рӯйхатти гӯяндаҳо:

1. Бойгонии муаллиф. 3. Гӯянда: Адаш Истад, нависанда ва рӯзноманигор, 73-сола, сокини шаҳри Самарқанд. Аз интернет, сомонаи Фейсбук. Дар санаи 13.04.2022 гирифта шуд.
2. ФФ 4: 7188-7024, райони Фориш қ. Сентоб 1959 Аҳмадов Р / Тӯхтамуродов Элмурод с/т 1900.
3. ФБ 1: 4153, 1 СФР 1966. Умаров М, аз худаш.
4. ФФ 4: 5476 1. УС 24. Самарқанд қ. Боғи Майдон. 1958 Ф.Зеҳниева / Истамов Ҷӯракул, 70 - сола, косиб.
5. ФФ 4: 9217. ЁО 24. Фориш. Б. Шермуҳаммадов / Назаров Набӣ.
6. Чилдухтарон – рамзи покиву озодӣ [Манбаи электронӣ]. Санаи дастрасӣ: 15.04.2022. – Низомии дастрасӣ: Википедия, фейсбук. Бознашр аз сомонаи <https://nbt.tj/>

БАҲРАСИИ ВАРИАНТҲОИ РИВОЯТИ «ЧИЛДУХТАРОН»

Дар мақола доир ба яке аз ҷойҳои таърихӣ-фарҳангӣ бо номи «Чилдухтарон», ки дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ва кишварҳои ҳамсоя мавҷуд аст, пажӯҳиши анҷом дода шудааст. Масъалаи асосии ин нигошта ро таҳқиқи вариантҳои ривояти «Чилдухтарон» таъкил дода, муаллиф кӯшиши намудааст, то дар хусуси қаринанокӣ, мавзӯу муҳтаво, ҳудуди густариши ҷуғрофӣ, маҳорати ровиёни мардумӣ ва типҳои фолклорӣ монанди ривояти мазкур бо равиши сохторшиносии асарҳои фолклорӣ таваҷҷуҳ зоҳир намоёнд. Воқеан, таҳлили типҳои гуногуни осори шиғоҳӣ аз масъалаҳои муҳими фолклоршиносии тоҷик мебошад, зеро бисёре аз

навъҳои осори манзуму мансури адабиёти халқ то ба ҳол аз рӯи вариантҳои мухталифи онҳо ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Аз ин рӯ, мақолаи ҳозир барои равшан намудани паҳлуҳои гуногуни шинохти ривоятҳои шиғоҳӣ аҳаммияти зиёди илмӣ дорад. Аз ин манзар таҳқиқи ривоятҳо дар оянда зарур аст, чунки моҳияти таърихӣ фарҳангӣ, тасаввуроти бостониши одамон, эътиқоду боварҳо ва ҷаҳонбинии мардум дар давраҳои гуногуни таърихӣ ҳувайдо мегардад.

Калидвожаҳо: *ривоят, асотир, фолклор, насри шиғоҳӣ, вариантнокӣ, мухтаво, монандӣ, алоқамандӣ, ҷасорат, бовару эътиқод, ниёши, чилдухтарон, ёдгориҳои фарҳангӣ, таърих, тафовут, тасаввурот.*

ОБЗОР ВАРИАНТОВ ПРЕДАНИЕ «ЧИЛДУХТАРОН» (СОРОК ДЕВУШЕК)

В статье проведено исследование одного из историко-культурных мест под названием «Чилдухтарон», который существует в разных регионах Таджикистана и соседних странах. Основным вопросом данного взгляда является изучение варианта предания «Чилдухтарон». Автор обращает внимание на возраст, сюжет и содержание, географический ареал распространения, мастерство народных сказителей и сходные виды этого сказания с подходом структурной методики фольклорных произведений. Собственно, анализ разных видов устного творчества является одним из важных вопросов таджикского фольклора, потому что многие виды поэтических произведений народной литературы должным образом не изучены по их различным вариантам. Поэтому данная статья имеет полезное научное значение для выяснения различных аспектов распознавания устных рассказов. С этой точки зрения предания необходимо изучать в будущем, так как историческая и культурная сущность, древнее воображение людей, верования и мировоззрение народа складываются в разные исторические периоды.

Ключевые слова: *предания, мифология, фольклор, устная проза, изменчивость, содержание, сходство, связь, мужество, вера, молитва, сорок девушек, памятник культуры, история, отличие, воображение.*

REVIEW OF VARIANTS OF THE LEGEND OF "CHILDUKHTARON"

In this article, a study was conducted on one of the historical and cultural places called "Childukhtaron", which exists in different regions of Tajikistan and neighboring countries. The main issue of this view is the study of the variation of the "Childukhtaron" legend. The author tried to pay attention to the age, subject and content, geographical expansion area, the skills of folk narrators and similar types of this legend with the approach of structural science of folklore works. Actually, the analysis of different types of vernacular works is one of the important

issues of Tajik folklore. Because many types of poetic works of folk literature have not been properly studied according to their various versions. Therefore, the current article has a useful scientific significance for clarifying various aspects of the recognition of vernacular narratives. From this point of view, it is necessary to study the legends in the future, because the historical and cultural essence, ancient imagination of people, beliefs and worldview of the people emerges in different historical periods.

Keywords: *legend, myth, folklore, oral prose, variation, content, similarity, connection, courage, faith, prayer, child girls, cultural monument, history, difference, imagination.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Фаридун Исмоилов - ходими илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; тел.: (+992) 93 402 62 44.

Сведения об авторе: Фаридун Исмоилов - научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ; тел.: (+992) 93 402 62 44.

About the author: Faridun Ismoilov, Senior Researcher in the Institute of Language and Literature named, National Academy of Sciences of Tajikistan: Phone: (+992) 93 402 62 44.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣю англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
4. ҳаҷми мақола: формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
5. индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳои китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
6. номи мақола;
7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола кору фаъолият менамояд;
9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаи охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
 - а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Айнӣ, С. Куллийт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.

2. Ҳошим, Р. Иншои шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. тавачҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;
15. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси чаҳоркунча [];
20. рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.
23. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.
24. Дастнавис бояд бодиккат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.
26. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Требования к научным статьям:

3. Соблюдение публикационной этики научных журналов;
4. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
5. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
6. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
7. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
8. Фамилия И.О. автора(ов)
9. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
10. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
11. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
12. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
13. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.
14. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
 - а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:
 1. Айни, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.

2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Хусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
15. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;
16. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
17. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимаются к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
18. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
19. Информация об авторе(ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
20. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с. 24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
21. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
22. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
23. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
24. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.
26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Address: 734025, Dushanbe, 21 Rudaki Avenue, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki of Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of «Literature», Tel .: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Index in the Tajik catalog «Pochtai Tojik» -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч